

T.C.

Hitit Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

**ez-ZEMAHŞERÎ VE er-RÂZÎ TEFSİRLERİNİN NESH MESELESİ
AÇISINDAN MUKAYESESİ**

Faruk ÇELİK

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2015

**ez-ZEMAHŞERÎ VE er-RÂZÎ TEFSİRLERİNİN NESH MESELESİ AÇISINDAN
MUKAYESESİ**

Faruk ÇELİK

**Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

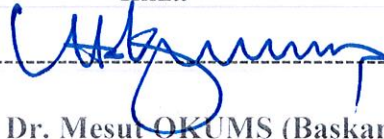
**Tez Danışmanı
(Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ)**

Çorum 2015

KABUL VE ONAY

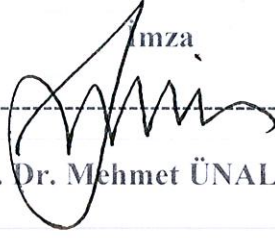
Faruk ÇELİK tarafından hazırlanan "ez-ZEMAHŞERÎ VE er-RÂZÎ TEFSİRLERİNİN NESH MESELESİ AÇISINDAN MUKAYESESİ" başlıklı bu çalışma, 27/03/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Mesut OKUMŞ (Başkan, danışman)

İmza

Prof. Dr. Mehmet ÜNAL

İmza

Doç. Dr. Selim TÜRCAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(27/03/2015)

Faruk ÇELİK

İmzası

ÖZET

ÇELİK, Faruk. *ez-Zemahşerî ve er-Râzî Tefsirlerinin Nesh Meselesi Açısından Mukayesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2015

Nesh meselesi tefsir ilminin en eski problemlerinden biridir. Günümüzde dahi sıcaklığını koruyarak tartışılmaya, bilimsel makale ve çalışmalara konu olmaya devam etmektedir.

Nesh meselesinde ilk asırdan günümüze kadar farklı yaklaşımlar mevcut olmuştur. Rivayet ağırlıklı tefsirlerde mensûh ayetlerin sayısını çoğaltma dirayet ağırlıklı tefsirlerde genelde mensûh ayetlerin sayısını azaltma yaklaşımı dikkati çekmektedir.

Bu çalışma tefsir ilmi geleneğinde önemli bir yere sahip olan dirayet/tahkik ehli müfessirlerin en önemli temsilcilerinden sayılan ez-Zemahşerî ve er-Râzî'nin tefsirlerinde nesh meselesini ele almaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde yedinci asra kadar müfessirlerin nesh meselesini nasıl tanımladıkları ele alınmış ve genel yaklaşımları kısaca incelenmiştir. İkinci bölümde ez-Zemahşerî' ve er-Râzî'nin neshe yaklaşımı, neshe konu edindiği ayetler tek tek incelemeye tabi tutulmuş ve iki müfessirin konuya yaklaşımlarının mukayesesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise iki müfessirin sonraki döneme etkileri ele alınmıştır. Bazı kısmi farklılıklara rağmen her iki müfessirin mensuh ayetlerin sayısında birbirine yakın bir rakamın ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kavramlar: ez-Zemahşerî, er-Râzî, Nesh, Kur'an, Tefsir.

ABSTRACT

ÇELİK, Faruk. *Comparison of al-Zamakhshari's and al-Râzî's commentaries in terms of abrogation*, Master Thesis, Çorum, 2015

The issue of abrogation is one of the oldest problems of the history of Qur'anic exegesis. It's still a hotly debated topic and continues to be subject to scientific articles and works.

There's always been different approaches to the issue of abrogation from the early centuries of Islam to the present. While the approach of increasing the number of abrogated verses is widely employed in the narrative tafsirs (riwaya), in the intellectual tafsirs (diraya) the tendency to decrease the number of abrogated verses is apparent.

This work handles the issue of abrogation in the tafsirs of Al-Zamakhshari and al-Râzî who are regarded as the two of the most important representatives of the competent exegetes in intellectual/logical tafsirs which has an important place in the exegetics.

In the first chapter of the work, the subjects of how the exegetes deal with the abrogation up to seventh century and their general approach are studied briefly. In the second chapter Al-Zamakhshari's and al-Râzî's approach to abrogation and the verses subject to abrogation is put to study one by one and the two exegetes' approaches to the subject are compared. In the third chapter, their influence over the later period is reviewed. Despite partial differences the outcome of this work demonstrates that the both exegeses' number of abrogated verses are approximately the same.

Key concepts: Al-Zamakhshari, al-Râzî, Abrogation, Qur'an, Tafsir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ.....	1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
2. ÇALIŞMANIN AMACI	4
3. ÇALIŞMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM	4
4. KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
NESH KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ.....	6
1. NESH KAVRAMININ MAHİYETİ.....	6
1.1. Sözlük Anlamı	6
1.2. Terim Anlamı	7
İKİNCİ BÖLÜM	15
ez-ZEMAHŞERİ VE er-RÂZÎ TEFSİRLERİNDE NESH.....	15
1. ez- ZEMAHŞERÎ TEFSİRİNDE NESH	15
1.1. Neshin Tanımı	15
1.2. Neshin Gerekçesi	16
1.3. Nesh Kriterleri.....	17
1.3.1. Nüzul Sıralaması	17

1.3.2.	Kur'an'ın Sünnet, İcma' ve Kıyasla Neshi Meselesi	17
1.3.3.	Genel Ahlak İlkelerinin Ret Gerekçesi Olarak Kullanılması	18
1.4.	Nesh Türlerine Yaklaşımı	19
2.	MENSÛH OLDUĞU İDDİA EDİLEN AYETLERE YAKLAŞIMI.....	20
2.1.	Mensûh Kabul Ettiği Ayetler	21
2.2.	Anlam Farklılığına Göre Neshe Konu Olan Ayetler.....	32
2.3.	Neshine İtiraz Ettiği Ayetler	41
3.	er-RÂZÎ'NİN TEFSİRİNDE NESH.....	50
3.1.	Neshin Tanımı	51
3.2.	Neshin İmkânı	51
3.3.	Kur'an'da Neshin Vukuu.....	53
3.5.	Neshin Gerekçesi	56
3.6.	Nesh Türlerine Yaklaşımı	57
3.7.	Nesh İçin Geçerli Olmayan Kriterler	59
3.8.	Sünnetin Kur'an'ı Neshi Meselesi	59
3.9.	Genel Ahlak İlkelerinin Ret Gerekçesi Olarak Kullanılması	60
4.	MENSÛH OLDUĞU İDDİA EDİLEN AYETLERE YAKLAŞIMI.....	62
4.1.	Mensûh Saydığı Ayetler	62
4.2.	Anlam Farklılığına Göre Neshe Konu Olan Ayetler.....	75
4.3.	Neshine İtiraz Ettiği Ayetler	86
	ez-Zemahşerî'nin Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetlere Yaklaşım Tablosu	107
	er-Râzî'nin Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetlere Yaklaşım Tablosu ...	108
5.	ez-ZEMAHŞERÎ VE er-RÂZÎ TEFSİRLERİNDE NESH MESELESİNİN MUKAYESESİ.....	110
5.1.	Neshe Getirdikleri Tanımın Mukayesesi	110
5.2.	Mensûh Ayetlerin Sayıları Açısından Mukayesesi.....	111
5.3.	Kur'an'ın Sünnetle Neshi.....	113
5.4.	Nesh Kriterleri Açısından Mukayesesi	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	119
ez-ZEMAHŞERÎ VE er-RÂZÎ TEFSİRLERİNİN NESH MESELESİNDE SONRAKİ DÖNEME ETKİLERİ	119
1. ez-ZEMAHŞERÎ TEFSİRİNİN SONRAKİ DÖNEME ETKİLERİ	119
1.1. ez-Zemahşerî'nin er-Râzî'ye Etkileri.....	119
1.2. Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beyzâvî'ye Etkileri	121
1.3. Ebu Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'd-Dîn el-Endülüsî'ye Etkileri	126
1.4. Ebu'l- Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hâfizu'd-Din en-Nesefî'ye Etkileri.....	131
2. er-RÂZÎ TEFSİRİNİN SONRAKİ DÖNEME ETKİLERİ	137
2.1. Sünnetin Kur'an'ı Neshi Meselesinde Etkileri	137
2.2. Nizamü'd-Dîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nîsâbûrî'ye Etkileri	139
2.3. Şihâbu'd-Dîn Mahmûd b. Abdullah el-Hüseyinî el-Âlûsî'ye Etkileri .	142
2.4. Muhammed Abduh ve Muhammed Reşid Rıza'ya Etkileri	148
SONUÇ	152
KAYNAKÇA	156

KISALTMALAR

Age : Adı geçen eser.

a.y. : Aynı yer.

b. : Bin, ibn

bkz. : Bakınız.

C. : Cilt

h. : Hicri.

Hz. : Hazreti.

S. : Sayı

s. : Sayfa sayısı

t.y. : Tarih yok

tahk. : Tahkik eden

Vb. : Ve benzeri

y.e.y. : Yayın evi yok

y.y. : Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Kur'an ilimlerinin en kadim problemlerinden biri de nesh meselesidir. Hakkında nüzul sürecinden başlayıp günümüze kadar sayısız tartışmalar yapılmış, makaleler yazılmış, ulumu'l-Kur'an, usulü'l-fikh ve kelim iliminin konusu olmuş, hakkında birçok müstakil eser te'lif edilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde özellikle kıblenin tahvili meselesinde gündeme gelmiş¹, Yahudiler ve Müslümanlar arasında derin tartışmalara neden olmuştur.

Kur'an'ın aktif nüzul süreci içerisinde vahyin tedriciliği farklı şekilde algılanabilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra da ehemmiyetini kaybetmeden tartışılmaya devam etmiştir. İlk dönemlerde “hikmet”, “muhkem” ve “müteşâbih” kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. *“Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çok hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.”*² ayetinin tefsirinde Ali b. Ebi Talha(ö.143/760), İbn Abbas (68/688)'in: “Hikmet, Kur'an'ın nâsîhini, mensûhunu, muhkemini, müteşâbihini helalini ve haramını öncesini ve sonrasını ve mesellerini bilmektir.”³ diye açıklama yapması, Âl-i İmran suresin *“Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de*

¹ Nizamü'd-Dîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin en-Nisebûrî, *Garâibü'l-Kur'an ve Regâibuhu*, tahk.: Zekeriyâ Ümeyrât, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1416, c.1, s. 435.

² Bakara, 2/269.

³ Ali b. Ebu Talha, *Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, tahk.: Râşid Abdi'l-Mün'im, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1991, s. 119.; ez-Zürkânî, Muhammed Abdu'l-Azîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, C.II, s.136; el-Cevzi Cemâle'd-Din Ebu'l-Farac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Nevâsihu'l-Kur'an*, el-Câmiatü'l-İslamiyye, Medine 1423/2003, c.1, s.21.

müteşâbihdir."⁴ ayetinde geçen muhkem ve müteşâbih kelimeleri ile ilgili olarak İbn Abbâs, İbn Mesûd, Dahhâk b. Müzâhim ve Katâde'den muhkemin, amel edilen nâsîh ayetler, müteşâbihin ise amel edilmeyen mensûh ayetler şeklinde açıklanması⁵ ve Hz. Ali'nin Kur'an'ın nâsîh ve mensûhunu bilmeyen bir kadıya veya kıssacıya "Sen kendini de helak ettin, başkalarını da helak ettin"⁶ demesi, Huzeyfe b. Yemân'ın insanlara fetva verecek kişilerin imam, vâlî veya Kur'an'ın nâsîh ve mensûhunu bilen birisi olması gerektiğini söylemesi⁷ ilk asırlarda meselenin ehemmiyetine işaret etmesi açısından son derece önemlidir.

Bu çalışmada çalışmanın konusu, önemi, amacı ve yöntemi üzerinde durulacak, klasik müfessirlerden sayılan tahkik ehli olan Cârullah ez-Zemahşerî ve Fahreddîn er-Râzî'nin nesh meselesini genel olarak nasıl ele aldıkları incelenerek, meseleye yaklaşımları mukayese edilmeye çalışılacaktır. Söz konusu müfessirlere kadar olan dönemde neshin nasıl algılandığı meselesine kısaca işaret edilecektir.

Çalışma konusunun seçiminde ve hazırlanmasında önemli rolü ve katkısı olan değerli hocam Prof. Dr. Mesut Okumuş'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca ders hocalarımdan olan Doç. Dr. Selim Türcan, Doç. Dr. Süleyman Gezer ve Yrd. Doç. Dr. Ömer Başkan'a da teşekkür ederim.

⁴ Âl-i İmran, 3/7.

⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l Kur'an*, tahk.: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risale, Kahire 2000, c.5, s.193-196.

⁶ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. Abdullah, el-Heravî, *en-Nâsîh ve'l Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Azîiz ve mâ fîhi mine'l-ferâidi ve's-sünen*, tahk.: Muhammed b. Salih, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1997, s.4; Haris b. Esed el-Muhâsibî, *Fehmü'l-Kur'an ve Meâ'nihî*, tahk.: Hüseyin Kutlu, Neşr.: Dâru'l-Kindî, Beyrut 1398, c.1, s.327.

⁷ Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Senenu Dârimî*, tahk. Nebîl Hâşim, Daru'l-Beşâir, Beyrut 2013, c.1, s.137.

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Tefsir geleneğinde Kur'an ilimlerinden olan nesh meselesine yaklaşımların ve bu yaklaşımlar arasındaki farklılıkların ortaya konulması Kur'an ilimleri açısından önem arz etmektedir.

İlim ve medeniyet tıpkı bir zincirin halkaları gibi birbirine eklemlenerek gelişmekte ve devam etmektedir. Gelişim esnasında bazı ekleme ve değişiklikler söz konusu olabilmektedir. Öncekilerin artı ve eksilerini görerek yola devam edenler daha sağlam halkalar ekleyebilmektedir.

Bu husus tefsir ilmi, çalışma konumuz Kur'an ilimlerinden olan nesh meselesi için de geçerlidir.

Nesh meselesinin daha iyi anlaşılabilmesi için tarihi gelişimini incelemek, nasıl algılandığına kronolojik olarak bakmak önemlidir.

Bunu yapabilmek için ilk asırlardan araştırmamızın konusu olan ez-Zemahşerî ve er-Râzî dönemine kadar bazı tefsirlerde neshin nasıl tanımlandığına bakıp, kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

Daha sonra da bu zincirin iki önemli halkası olan muhakkik ulemadan sayılan Carullah ez-Zemahşerî ve Fahreddin er-Râzî gibi dirâyet tefsir geleneğinin önemli iki temsilcisinin konuyu nasıl ele aldıklarını bütün yönleri ile değerlendirmeye çalışacağız.

Sadru'd-Dîn Ebû Tâhir es-Selefi (576 h.) "*el-Vecîz Fî Zikri'l-Mecâzi ve'l-Mecîz*" adlı eserinde ez-Zemahşerî "Birçok ilim ve fende özellikle de lügat ve nahiv

alanında zamanının ender şahsiyetlerinden biriydi.”⁸der. Firûzâbâdi ise (817 h.) onu nahiv imamları arasında sayar.⁹

Çalışmamızın konusu olan tefsiri hakkında ise Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Asbahânî'nin (v.420 h.) “*Dürretü't-Tenzil ve Gurretü'Te'vil*” eserinin muhakkiki Muhammed Mustafa Aydın ez-Zemahşerî'nin lügat imamlarından biri olduğunu, en büyük eserinin ise belağat ve lügat ağırlıklı “*el-Keşşaf*” isimli tefsir eseri olduğunu ifade eder.¹⁰

ez-Zemahşerî tefsiri hususunda iddialıdır. Bir şiirinde tefsiri için şu ifadeleri kullanır:

Dünyada tefsirler sayısız çoktur,
Yemin olsun içlerinde Keşşaf'ım gibisi yoktur.
Hidayet ararsan onu okumaya koyul,
Cehalet gibi dert, Keşşaf gibi şifa yoktur.¹¹

Râğıb el-İsfahani'nin “*el-Müfredât*” eserini tahkik eden Safvân Adnân ed-Dâvûdî kitabın mukaddimesinde ondan nakilde bulunanlar ve etkilenenler başlığı altında şu tespitte bulunur:

Râğıb(502 h.)'ın eserinden ve metodundan en çok etkilenenlerin başında Esâsü'l-Belağat adlı eseri ile ez-Zemahşerî gelir. Zira ez-Zemahşerî Râğıb'ın yöntemini aynen takip etmiş; önce kelimenin hakiki manasını zikretmiş sonra da mecazî manalara işaret etmiştir.

⁸ Sadru'd-Dîn Ebû Tâhir es-Selefi Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Silefe el-İsbahânî, *el-Vecîz Fî Zikri'l-Mecâzi ve'l-Mecîz*, tahk.: Muhammed Hayru'l-Bukai', Beyrut 1991, c.1, s.134.

⁹ Mecdü'd-Din Ebu Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzabâdî, *el-Bülga fî Terâcümi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Lüga*, Dar-u Sa'deddin, Dimeşk 2000, c.1, s.290-291.

¹⁰ Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-İsbahânî, *Dürretü't-Tenzil ve Gurretü'Te'vil*, tahk.: Muhammed Mustafa Aydın, Mekke 2001, C.1, s.110.

¹¹ Carullâh Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf a'n Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve U'yûni'l-Ekâvili fî Vücûhi't-Te'vil*, tahk.: Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad 1998, s. 30; ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, c.1, s.308.

ez-Zemahşerî'nin farkı Râğîb'in beşyüz beyitle istişhadına karşın ez-Zemahşerî altıbin beyitle istişhadda bulunmasıdır.¹²

Dolayısıyla ez-Zemahşerî'nin dil başarısının arka planında Râğîb'in payının büyük olduğunu ifade edebiliriz.

Amelde mezhebi Hanefî'dir. Muhyiddin el-Hanefî (775 h.) "*el-Cevâhiru'l-Muziyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*" adlı eserinde ez-Zemahşerî'yi Tabakâtü'l-Hanefiyye'den addeder.¹³

Sonuç olarak ez-Zemahşerî Nahiv, belâğat, şiir, fıkıh ve tefsir gibi alanlarda birçok eser veren¹⁴ ve eserlerinden ilim sahiplerinin müstağni kalamayacağı çok yönlü bir şahsiyettir.

er-Râzî¹⁵ ise itikadi açıdan Eşâ'rî, amelde Şâfiî'dir. Fıkıh, tefsir, kelim gibi birçok alanda değerli eserler vermiş, İslami ilimlere vukûfiyeti ile bilinen önemli bir şahsiyettir. İki müfessirin de dirâyet yönü ağır basmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma nesh meselesinin iki önemli müfessir bağlamında zihinlerde daha da netleşmesine katkı sağlayacaktır.

İşte bu iki müstesna âlimin ve eserleri olan "*el-Keşşâf*" ve "*et-Tefsiru'l-Kebîr*" de tartışması asırlar boyunca devam eden nesh konusuna ne tür bir bakış açısı getirdiklerini müşahede etmek önem arz etmektedir.

¹² Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed el-İsbahâni, *el-Müfredat fî Ğarîbi'l-Kur'an*, tahk.: Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412, s.25.

¹³ el-Hanefî, Muhyiddin, *el-Cevâhiru'l-Muziyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, c.2, s.160.

¹⁴ İbn Hallikân, *Veşâyâtü'l-A'yân*, c.5, s.168-169; ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c.1, s.518; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirin*, c.1, s.121.

¹⁵ er-Râzî hakkında yapılan çalışmalar çok olması nedeni ile hakkında fazla bilgi vermeye gerek duymadık. Dileyen bu kaynaklardan hakkında bilgi edinebilir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Asırlar boyu tartışılan nesh konusunun alanında oterite olan ez-Zemahşerî ve er-Râzî'nin tefsirlerinin meseleye yaklaşımlarını ortaya koymak konunun zihinlerde netleşmesine katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı altıncı ve yedinci asırlarda yaşayan iki önemli müfessir olan ez-Zemahşerî ve er-Râzî'nin tefsirleri bağlamında nesh meselesine nasıl yaklaştıkları ve yaklaşım farklılıklarının tespit edilmesi, karşılaştırmalı olarak ele alınarak Kur'an ve tefsir araştırmalarına katkı sağlamaktır.

3. ÇALIŞMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Nesh meselesi ilk asırlardan itibaren önemsenmiş, tartışılmış ve hala tartışılmaya devam etmektedir. Bu çalışmada biz ilk asırlardan iki müfessirin yaşadığı yedinci asrın başlarına kadar müfessirlerin genel olarak nesh meselesini nasıl tanımladığını, meseleye nasıl yaklaştıklarını tasviri bir yöntemle kısaca ele almaya çalışacağız.

ez-Zemahşerî'nin eseri olan "*el-Keşşâf*" ve er-Râzî'nin eseri olan "*et-Tefsîru'l-Kebîr*" eserlerinin nesh meselesine yaklaşımları ve mensûh ayetler konusu bu iki eser taranarak ele alma biçimleri incelemeye tabi tutup tümevarım yöntemi ile yaklaşım farklılıklarını gösterip sonuca gitmeye çalışacağız.

Çalışmanın birinci bölümünde nesh kavramı ve gelişim süreci ilk asırlardan ez-Zemahşerî ve er-Râzî dönemlerine kadar olan süre içerisinde ele alınıp kısaca tanımlamaya çalışacağız.

İkinci bölümde ez-Zemahşerî'nin neshi nasıl tanımladığı, neshe genel yaklaşımı, mensûh ayetlere bakışı ve er-Râzî'nin nesh tanımı, neshe genel yaklaşımı, mensûh ayetlere bakışı ve iki müfessirin meseleye yaklaşımı mukayese edilecektir.

Üçüncü bölümde ise ez-Zemahşerî ve er-Râzî tefsirlerinin nesh meselesinde sonraki döneme etkilerinin izi sürülmeye çalışılacaktır.

4. KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ

Bu çalışmada öncelikle ez-Zemahşerî ve er-Râzî'nin tefsirlerinden, bu iki tefsir üzerine yapılan çalışmalardan, ansiklopedi maddeleri, makaleler, tezlerden de konunun elverdiği kadarıyla yararlanmaya çalıştık.

ez-Zemahşerî ve er-Râzî'ye göre neshe konu olan ayetleri tespit ederken özellikle Halil Özcan'ın "*Belli Başlı Tefsirlerde Mensuh Ayetler*" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinin "*Müfessirlere Göre Mensuh Ayetler Çizelgesi*"nin ilgili bölümünden yararlandım.¹⁶ Onun çalışması daha genel bir çalışma olup ayetleri tek tek ele almamaktadır. Bu çalışma ise daha özel bir çalışmadır. Nitekim tek tek ayetleri inceleme sonucunda farklı sonuçlara ulaştım. Onun çalışmasında ez-Zemahşerî'ye göre mensuh ayetlerin sayısı 22 iken bu çalışmada 12 ayettir. er-Râzî'ye göre mensuh ayetlerin sayısı 16 iken bu çalışmada 9 ayettir.

Mahmud Muhammed el-Hantûr'un "*En-Neshu İnde'l-Fahri'r-Râzî*" eserinden çok az istifade edebildim. Zira o tek tek ayetleri değerlendirmekten ziyade konusal olarak neshi incelemiş ama konuları derinliğine ele almaktan kaçınmıştır. Çalışmada yer verdiğim mealler Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli'ne aittir.

¹⁶ Ali Bakkal, "Kur'an'da Mensuh Ayetlerin Sayısı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültes Dergisi*, 1992, c.2, sayı.3, s. 60-68.

BİRİNCİ BÖLÜM

NESH KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Çalışmanın ilk kısmını oluşturan bu bölümde nesh kavramı ve er-Râzî dönemine kadar olan müfessirlerin konuya yaklaşımlarını anahatları ile ele almaya çalışacağız.

1. NESH KAVRAMININ MAHİYETİ

Bu kısımda neshin sözlük, terim anlamlarına ve er-Râzî dönemine kadar olan müfessirlerin bu kavrama yaklaşımları ele alınacaktır.

1.1. Sözlük Anlamı

Arapça “n s h” üçlü kök harfine sahip bu kelime sözlükte kaldırmak, yok etmek, iptal etmek, aynı şeyi bir yerden başka bir yere nakletme, değiştirme, kabz ve mahv etmek gibi manalara gelmektedir.¹⁷

Ragıb el-Esfehani (502 h.) neshi şöyle tanımlar:

“Bir şeyi onun peşinden gelen başka bir şeyin yok etmesidir. Güneşin gölgeyi, gölgenin de güneşi yoketmesi veya yaşlılığın gençliği yok etmesi gibi. Neshten bazen izale (yoketmek) bazen isbat(bırakma) bazen de hem izale hem de ispat anlaşılır. Kitabın neshi ise, bir hükmün ondan sonra gelen başka bir hükümle silinmesi, yok edilmesidir.”¹⁸

¹⁷ *el-Mu'cemü'l-Vasîd*, Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, Kahire 1960, c.2, s.953-954; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazzak el-Hüseynî, *Tâcu'l-A'rûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, c.7, s.355; Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l-Fazl Cemalü'd-Dîn İbnü'l-Menzir, *Lisânü'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut 199, C.3,s.61; et-Taberî, c.2, s.473; Vehbe Zühayli, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk 1996, c.2, s.473.

¹⁸ el-İsbahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, s. 801.

1.2. Terim Anlamı

Istilahî olarak tek bir tariften söz etmek mümkün gözükmemektedir. İlk asırlarda müfessirlerin neshe nasıl bir tanım getirdiğini tespit ederek yaklaşık bir tanım getirmeğe çalışacağız. Nesh meselesi tefsirlerde genel olarak Bakara Suresinin 106. ayetinde ele alınmaktadır.

Mücahid b. Cebr(104 h.) neshi “Ayetin hattının sabit kalması hükmünün değiştirilmesi” olarak tarif etmektedir.¹⁹

İkinci asrın ilk çeyreğine kadar nesh basit anlamda tanımlanmış ve kapsayıcı bir niteliğe sahiptir. Sınırları net olarak belirtilmemiştir. Şâtîbî'nin nakline göre, mütekaddim âlimlerin nesh anlayışı, usulcüler tarafından kabul edilen nesh anlayışından daha geniştir. Onlara göre “mutlak”ın takyidi, muttasıl veya munfasıl bir delil ile “â'mm”ın tahsisi, “mübhem” ve “mücmel”in beyanı, şer'î bir hükmün sonradan gelen başka bir şer'î delil tarafından kaldırılması “nesh” olarak kabul ediliyor ve “nesh” kelimesi bütün bunlar için müşterek olarak kullanılıyordu²⁰

İkinci asrın ilk çeyreğinden sonra ayrımlar yapılmaya ve sınırları çizilmeye başlanmıştır.

Vâsıl b. A'tâ (131 h.) umum ve husus ayrımını yapan ve “Nesih emir ve nehilerde olur, haberlerde olmaz” diyen ilk kişi olmuştur.²¹

İmam-ı Şâfiî (204 h.) ise “*er-Risâle*” adlı eserinde: “Bir farz yerine başka bir farz ikame edilmeden neshedilmez. Tıpkı Beytu'l-Makdis'in kible olarak neshedilip

¹⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l Kur'an*, c.2, s.473.

²⁰ İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, tahk.: Ebu Ubeyde, Daru İbn Annân, 1997, c.3, s. 344.

²¹ Macit Yüksel, “*Mu'tezile'nin Fıkıh Usulündeki Yeri ve Etkisi*”, Marife, 2004, c.3, sayı.3, s. 75.

yerine Ka'be'nin kible olarak ikame edilmesi gibi. Kibapta ve sünnette nesh böyle gerçekleşir.”²² diyerek, usulleştirilmesine katkı yapan en önemli isimdir. Şâfiî'nin tarifi sonrakilerini etkilemiştir. Bu etkinin izi et-Taberî'de açıkça görünmektedir.

İbn Cerir et-Taberî (310 h.) Bakara Suresinin 106. ayetini yorumlarken ayetin neshini şöyle yorumlar: “Bir ayetin hükmünden diğerine intikal etmek, hükmünü değiştirmektir. Bu da helalı harama, haramı helala, mübah olanı yasak olana, yasak olanı mübah olana değiştirmekle olur.”²³ Et-Taberî neshin yalnızca emir ve yasaklarda, mahzurlu ve mutlak olanlarda, mübah ve men' konularında gerçekleştiği haberlerde ise nâsîh ve mensûhun gerçekleşmediği düşüncesindedir.”²⁴

Ebu İshâk ez-Zeccâc (311 h.) ise “*Meâ'ni'l-Kur'an ve I'râbuhû*” adlı eserinde aynı ayette geçen nesh kelimesini “Bir şeyi iptal etmek ve başka bir şeyi onun yerine ikame etmek”²⁵ olarak tanımlar.

Ebu Bekr er-Râzi el-Cessâs el-Hanefî (370 h.) “*Ahkâmü'l-Kur'ân*” adlı eserinde sözlük anlamı ne olursa olsun ıstılahta neshin anlamı: “Hükmün ve tilâvetin müddetini beyan etmektir.”²⁶ diye tanımlar.

Mensûr b. Muhammed b. Abdulcabbar b. Ahmed el-Mervezî es-Semâ'nî (489 h.) tefsirinde Bakara 106. ayette geçen nesh kelimesini açıklarken lugatta neshin, bir şeyi iptal etmek ve başka bir şeyi onun yerine ikame etmek, bazen de başka bir şeyi

²² Ebu Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, , *Er-Risâle*, tahk.: Ahmed Şakir, Mektebetü'l-Halebi, Mısır 1940, C.1, s.109.

²³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l Kur'an*, c.2, s.471-472.

²⁴ et-Taberî, *Age*, c.2, s.472.

²⁵ İbrahim b. es-Sirrî b. Sehl Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Meâ'ni'l-Kur'an ve I'râbuhû*, tahk.: Abdulcelil Abduh Çelebî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988, c.1, s.189.

²⁶ Ahmed b. Ali Ebu Bekr er-Râzi el-Hanefî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, tahk.: Muhammed Sadık el-Kamhâvî, Daru İhya-it'Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1405, c.1, s.72.

onun yerine ikame etmeden kaldırmak anlamına geldiğini ifade eder.²⁷ Sema'nî bu açıklamayı yaptıktan sonra genel olarak ümmetin ittifakı ile neshin caiz olduğunu vurgular ve Kur'an'ın neshi meselesini kısımlarına ayırarak ele alır. Bu kısımlar ise şu şekildedir,

1. Hükümü ve tilaveti birlikte kaldırılan
2. Hükümü değil sadece tilaveti kaldırılan
3. Tilaveti değil sadece hükümü kaldırılan
4. Hükümü kaldırıp başka bir hükümü onun yerine ikame edilen
5. Hükümü kaldırıp başka bir hükmün onun yerine ikame edilmeyen²⁸

Bu bilgilerden beşinci asırda nesh meselesinin biraz daha genişletilerek ele alındığını söylememiz mümkündür.

Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mesû'd el-Begavî (510 h.) söz konusu ayeti tefsir ederken lugatta neshin iki manaya geldiğini; birincisinin nakl ve tahvil olduğu, kitabın neshinin bu türden yani bir kitaptan diğerine tahvil etmek olduğunu ifade eder. Bu anlamda Kur'an'ın tamamının mensûh olduğunu iddia eder. Zira o levh-i mahfuzdan nesh/istinsah edilmiştir. İkincisi ise raf' yani kaldırmak anlamındadır. Güneş gölgeyi neshetti yani götürdü, iptal etti denir. Buna göre Kur'an'ın bir kısmı nâsîh diğer bir kısmı ise mensûhtur. Ona göre ayetten kastedilen mana budur.²⁹

el-Begâvî İbn Abbas'a dayanarak neshin kısımlarına da işaret eder:

²⁷ Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbar İbn Ahmed el-Mervezî es-Sema'nî, *Tefsiru'l-Kur'an*, tahk.: Yasir b. İbrahim ve Ganîm b. Abbas b. Ganîm, Daru'l-Vatan, Riyad 1997, c.1, s.121.

²⁸ es-Sema'nî, *Tefsiru'l-Kur'an*, c.1, s.12.

²⁹ Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mesû'd b. Muhammed b. el-Ferra' el-Begavî, *Meâ'limü't-Tenzîl fî Tefsiri'l-Kur'an*, tahk.: Abdurrazzak el-Mehdi, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1420/1999, c.1, s.153.

- a. Metnin kalması hükmün kaldırılması
- b. Tilavetinin kaldırılması ve hükmün kalması
- c. Hem Mushaftan hem de kalplerden kaldırılması
- d. Hükmü neshedilip başka bir hükmün onun yerine ikame edilmesi
- e. Hükmü neshedilip başka bir hükmün onun yerine ikame edilmemesi³⁰

Begavî neshin kısımlarından bahsettikten sora neshin sadece emir ve yasaklarda gerçekleşebileceğini, haberlerde vaki olmadığını da ifade eder.³¹

Begavî ile birlikte altıncı asırda neshin farklı manada, levh-i mahfuzdan istinsah edilmesi dikkate alınarak tamamının mensûh olduğu gibi farklı bir manada yorumlandığı ve daha önceki asırların genel manada bir tekrarının yapıldığı da dikkatten kaçmayan bir hakikattir.

Ebu Muhammed Abdulhakk b. Gâlib b. Abdurrahman b. Temmâm b. Atıyye (542 h.) Bakara suresinin 106.ayetinin tefsirini yaparken “Arap dilinde neshin nakletmek ve izale/giderme anlamını taşıdığı bu ayette taşıdığı anlamın ise giderme, kaldırma anlamı olduğunu vurgular. İzale anlamının ise “güneşin gölgeyi götürmesi” cümlesindeki gibi mensûhtan sonra nâsihin sabit olması veya “rüzgarın izi silmesi” cümlesinde olduğu gibi mensûhtan sonra nâsihin sabit olmaması gibi bu iki tür neshinde

³⁰ el-Begavî, *Meâ'limü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, c.1, s.153.

³¹ el-Begavî, *Age*, c.1, s.154.

vaki olduğunu belirtir.³² İbn Atıyye, hakikatte nâsihin Allah olduğunu ve kendisiyle neshin gerçekleştiği şerî hitaba da nâsih denildiğini ifade eder.”³³

İbn Atıyye nesh ile ilgili bu ön açıklamaları yaptıktan sonra hadis otoriterlerine göre neshin tanımını verir. Bu tarifte şöyledir: “Önceki bir hitapla sabit olan hükmün daha sonra gelen bir hitapla kaldırılmasına delalet eden hitaptır.”³⁴

İbn Atıyye ehl-i sünnete göre neshin tanımını yaptıktan sonra neshin imkânı hususunu ele almaktadır. Allah’ın bir şeyi neshetmesinin aklen caiz olduğunu zira bu durumun Allah’ın sıfatlarından birinin değişmesi veya muhal/imkânsız olan bir şeyin oluşması sonucunu doğurmayacağını ifade eder. Ona göre emirler iradeye taalluk etmediğinden neshten de iradenin değişmesi anlamının çıkarılması doğru değildir. Nesh yeni bir bilginin ortaya çıkması anlamına da gelmez. Zira Allah Teâ’lâ birinci hükümle emrinin ne zaman sona ereceğini bilmekte, ikinci hükümle de neshinin ne zaman olacağını bilmektedir. Allah’a göre “bedâ” caiz değildir. Zira bedâ iradenin değişmesi ve yeni bir bilginin ortaya çıkması demektir. Allah için böyle bir şey muhaldir. Yahudiler nesh ile bedâyı aynı saydılar. Bundan dolayı da onu caiz görmediler ve haktan saptılar, açıklamalarına yer verir.³⁵

³² İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib b. Abdurrahman b. Temam el-Endülûsî, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, tahk.: Abdusselam Abdüşşafi Muhammed, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1422, c.1, s.190.

³³ İbn Atıyye, *Age*, c.1, s.190.

³⁴ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, c.1, s.190.

³⁵ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, c.1, s.190.

Bundan sonra İbn Atıyye mensûh ile ilgili şu açıklamayı yapar “Mensûh bizim imamlarımıza göre sabit olan hükmün kendisidir. Mu'tezile'nin dediği gibi sabit olan hükmün misli değildir.³⁶

İbn Atıyye umumdan tahsis yapılmasının nesh olarak algılanabildiğini hâlbuki umum tahsisi kesin olarak kapsamadığından bunun nesh olarak algılanmasının mümkün olmadığını ifade eder. Eğer umun bir şeyi kapsasaydı da daha sonra bu şey umumdan çıkarılsaydı o zaman tahsis değil neshten söz edilebilirdi.³⁷

Neshin haberlerde değil de yalnızca emirlerde gerçekleştiğini söyleyen müfessirlere İbn Atıyye de katılmaktadır. İbn Atıyye neshin kısımları hakkında ise şu açıklamaları yapar,

- a. Daha ağırdan daha hafife doğru
- b. Daha hafiften daha ağıra doğru
- c. Ağırlık ve hafiflik hususunda eşit olan şeyler arasında
- d. Bedelsiz olarak nesh
- e. Hükmün ve tilavetin nesh edilmesi buna tam nesh denir.
- f. Hükmün değil de sadece tilavetin neshi
- g. Tilavetin değil de sadece hükmün neshi³⁸

İbn Atıyye nesh yollarını da ele alır. Bular:

³⁶ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, c.1, s.190.

³⁷ İbn Atıyye, *Age*, c.1, s.191.

³⁸ İbn Atıyye, *Age*, c.1, s.191.

- a. Kur'an'ın Kur'an'la neshi
- b. Sünnetin sünnetle neshi. Bundan maksat kesin mütevatir haberdir.
- c. Haber-i vahid haber-i vahidle neshedilir. Bu üç maddede ittifak vardır.
- d. Kur'an sünnetle nesh edilebilir. Bu görüş Malikilerin açık meselelerindedir. Yalnız Şâfiî bu görüşe muhalefet etmiştir.
- e. Sünnet Kur'an'la nesh edilebilir.
- f. Aynı şekilde Kur'an'ın haber-i vahid ile nesh edilmesi aklen caizdir.

Ama şera'n vukuu ihtilafıdır.

- g. Bir nassın kıyasla neshi caiz değildir.³⁹

İbn Atıyye, neshin Hz. Peygamber (s.a.s) dönemine ait olduğunu ve O'ndan sonra neshin olmadığı hususunda icma' olduğu görüşüne yer verir.⁴⁰

İbn Atıyye, bazı kelamcılarının sabit olan nesh nâsihi bilinsin veya bilinmesin herkes için kesin olduğunu ifade ettiğini, işin ehline göre de nâsihin ulaşmadığı kişinin birinci hükümle amel etmesi gerektiğini görüşünü ileri sürer. Nâsih ulaştığında da nesh hükmünün ortaya çıktığını, işin ehline göre uygulamadan önce hükmün neshinin caiz olduğunu, buna Kur'an'da geçen Kurban⁴¹ olayının örnek olduğunu ifade eder.⁴²

Nesh meselesi beşinci ve altıncı asırlarda daha detaylı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Konuyu en detaylı şekilde ele alan İbn Atıyye (542 h.)'dir. O nesh meselesinin birçok yönüne değinmiş ve özellikle de nesh yollarını teferruatlı olarak konu edinmiştir.

³⁹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, c.1, s.191.

⁴⁰ İbn Atıyye, *Age*, c.1, s.191.

⁴¹ İbn Atıyye, *Age*, c.1, s.191.

⁴² İbn Atıyye, *Age*, c.1, s.191.

Sonuç olarak tüm bu tanımlara baktığımızda ikinci asırda yaşayan Vasıl b. A'tâ ve Şâfiî'nin nesh kavramının şekillenmesinde önemli etkilerinin olduğu görülür. Özellikle Şâfiî'nin sonraki döneme etkileri daha çok olmuştur.

Nesh için yapılan tüm bu tarifleri dikkate alarak tek bir tanım yapmak istediğimizde şöyle dememiz mümkündür: Nesh, naslarda yapılan bir tür değişikliğin/tebdilin beyanıdır.

Bundan sonra ikinci bölümde ez-Zemahşerî' ve er-Râzî'nin tefsirlerinde neshe genel yaklaşımlarını ele almaya çalışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

ez-ZEMAHŞERİ VE er-RÂZÎ TEFSİRLERİNDE NESH

Çalışmanın birinci bölümünde er-Râzî dönemine kadar nesh meselesine müfessirlerin genel yaklaşımını gördük. Çalışmanın ikinci kısmını oluşturan bu bölümde ise ez-Zemahşerî ve er-Râzî'nin nesh kavramına dair yaptıkları tanımları, neshi kabul etme şartları, kendi düşünce çizgilerinin bu meseleye olan etkisi vb. hususlar incelenerek konuya yaklaşımları detaylı bir şekilde ele alınarak bu iki önemli müfessirin konuya yaklaşımları ele alınacaktır.

1. ez- ZEMAHŞERÎ TEFSİRİNDE NESH

Bu kısımda ez-Zemahşerî'nin nesh tanımı, neshin gerekçesi, nesh kriterleri, nesh türlerini yaklaşımı ve mensuh olduğu iddia edilen ayetlere genel olarak yaklaşımı ele alınacaktır.

1.1. Neshin Tanımı

Cârullah ez-Zemahşerî (538 h.) Bakara suresinin “*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.*”⁴³ ayetinin tefsirinde ayetin neshi ile ilgili şu açıklamalara yer verir. Ona göre ayetin neshi, yerine başka bir ayetin getirilmesi ile izale (kaldırılması) edilmesidir. İnsâhî ise neshinin emredilmesidir. Bunun da Cebrâil (a.s.)’in Hz. Peygamber (s.a.s)’e o ayetin nesh edildiğini bildirerek mensûh kılınmasını

⁴³ Bakara, 2/106.

emretmesiyle gerçekleştiğini ifade eder. *نَسَّأَهَا* kelimesi *نَسَّأَهَا* şeklinde okunursa o taktirde nese', erteleme ve bedelsiz olarak götürme anlamındadır. Ayetin insâî ise zihinlerdeki ezberinin götürülmesi, yokedilmesidir.⁴⁴

Nahl suresinin “*Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber’e, “Sen ancak uyduruyorsun” derler. Hayır, onların çoğu bilmezler.*”⁴⁵ ayetinin yorumunda “Bir ayetin yerine diğer bir ayetin (getirilip) değiştirilmesi nesihdir” demektedir.⁴⁶

Müellifin bu iki ayeti tefsir ederken neshe getirdiği tanımdan onun “ibdal” veya “tebdil” olduğu yani bir ayetin yerine diğer bir ayetin getirilip değiştirilmesi olarak tarif ettiği anlaşılmaktadır.

1.2. Neshin Gerekçesi

ez-Zemahşerî (538 h.) tespit ettiğimize göre neshe gerekçe olarak maslahat kavramını ilk öne sürenlerden biridir. Bakara suresinin 106. ayetinde olduğu gibi Ra’d suresinin 39. ayetinde de maslahatı neshe gerekçe olarak göstermektedir. “Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O’nun yanındadır.”⁴⁷ ayetinde geçen “*Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılar*” ifadesi ile ilgili olarak “Neshini tasvip ettiğini nesheder, bedelinin bırakılmasında **maslahat** olanı da bırakır” yorumunu yapar.⁴⁸ Nahl suresinin 101. ayetinde ise Allah’ın şeriatlarla

⁴⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.308-309.

⁴⁵ Nahl, 16/101.

⁴⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.473; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belağa*, tahk.: Muhammed Bâsil, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998, c.2, s.266.

⁴⁷ Ra’d, 13/39.

⁴⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.356.

şeriatları neshettiğini, şeriatların maslahat olduğunu, dünün maslahatının bugünün mefşedeti olabileceğini, bunun tersinin ise maslahat olduğunu, Allah Teâlâ'nın mesâlihi ve mefşsidi en iyi şekilde bildiğini, hikmetiyle dilediğini neshedebileceğini, dilediğini de sabit kılacağını, ayette geçen "Allah, neyi indireceğini gayet iyi bilir. Onlar Peygamber'e, "Sen ancak uyduruyorsun" derler." ifadesinin manasının işte bu olduğunu ifade eder.⁴⁹

1.3. Nesh Kriterleri

Bu kısımda ez-Zemahşerinin mensuh ayetleri ele alırken değindiğı bir takım kriterleri ele almaya çalışacağız.

1.3.1. Nüzul Sıralaması

ez-Zemahşerî Bakara suresinin 240. ayeti ile ilgili açıklamalar yaparken, tertip sırasına göre sonra gelen ayeti önce gelen ayet nasıl nesheder? sorusuna: "Bazen ayet okunuşta önce gelebilir fakat nüzul sıralamasında daha sonra olabilir."⁵⁰ açıklamasını yapar. Bu açıklaması ile ez-Zemahşerî'nin nesh meselesinde nüzul sıralamasını dikkate aldığı söylenebilir.

1.3.2. Kur'an'ın Sünnet, İcma' ve Kıyasla Neshi Meselesi

ez-Zemahşerî, Nahl suresinin 101. ayetinde neshin tarifini verdikten sonra, "ayetin ayetle tebdili ifadesinden Kur'an'ın sünnetle, icma' ve kıyasla değil de sadece Kur'an'la neshi mi anlaşılmalıdır?" sorusuna Kur'an'ın Kur'an'la nesh edilmesi başkasıyla nesh olamayacağı anlamına gelmediğini, bilgi ifade etmesi hususunda mütevatir sünnetin Kur'an gibi olduğunu, dolayısıyla Kur'an'ın mütevatir sünnetle

⁴⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.473.

⁵⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.469.

neshi, Kur'an'ın Kur'an'la neshine benzediğini yalnız icma', kıyas ve mütevâtir olmayan sünnetle Kur'an'ın neshinin sahih olmadığını ifade eder.⁵¹ Bu ifadelerinden anlaşılıyor ki ez-Zemahşerî'nin bu görüşü Hanefî müfessirlerin görüşü ile örtüşmektedir. Zira Hanefîlere göre Kur'an'ın mütevâtir sünnetle neshi caizdir.

1.3.3. Genel Ahlak İlkelerinin Ret Gerekçesi Olarak Kullanılması

ez-Zemahşerî genel ahlak ilkeleri, muhalaka/güzel ahlakla muamele ile ilgili ayetlere bazı müfessirlerin seyf ayeti ile mensûh görüşlerine karşın bu ayetlere bir de muhalaka /güzel ahlakla muamele gözü ile bakılması gerektiğini hatırlatır. Dolayısıyla ez-Zemahşerî muhalakayı bir kısım nesh tespitlerine karşı red gerekçesi olarak kullanmıştır diyebiliriz.

Hicr suresinin *“Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.”*⁵² ayetinde geçen *“Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.”* emrinden maksadın onlardan yüz çevirmek, onlardan sana karşı yapılan davranışlara karşı hoşgörülü olmak, hilim ve güzel bir şekilde yüz çevirerek tahammül etmek manalarında olduğu, bir görüşe göre de bu ayetin seyf ayeti ile mensûh olduğunu ifade eder ama sonunda şu açıklama ile bitirir: *“Bundan güzel ahlakla muamele etme de kastedilebilir. Bu takdirde ayet mensûh değildir.”*⁵³ Bu ifadesiyle ez-Zemahşerî'yi ahlâkî ilkeleri mensûh görmeme çabası içerisinde görmekteyiz.

⁵¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.473.

⁵² Hicr,15/85.

⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.415.

Kâf suresinin “O hâlde onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan önce de, batışından önce de Rabbini hamd ederek tespih et.”⁵⁴ ayetinde geçen “onların söylediklerine sabret” cümlesinden maksadın Yahudiler ve onların teşbihleri ve küfür ifade eden sözlerine sabretmek anlamına geldiği, bir görüşe göre de “Müşriklerin yeniden dirilişi inkar eden sözlerine sabretmek anlamına geldiğini ifade eder. Zira âlemi yaratan onu yeniden yaratmaya ve onlardan intikam almaya kadirdir. Başka bir görüşe göre ise seyf ayeti ile mensûh olduğu açıklamasını yaptıktan sonra şöyle der: “Diğer bir görüşte ise sabır her durumda gösterilmesi gereken bir tavidir.”⁵⁵

Bu ifadeleri ez-Zemahşerî'nin güzel ahlakla muameleyi bu tür ayetleri seyf ayeti ile mensûh addedenlere karşı neshe red gerekçesi olarak kullanmıştır dememiz mümkün gözükmemektedir.

1.4. Nesh Türlerine Yaklaşımı

ez-Zemahşerî, Bakara suresinin 106. ayetinin tefsirini yaparken neshin teorik kısımlarına dolaylı olarak işaret etmektedir. Ayeti mana maslahatın⁵⁶ gerektirdiği üzere lafzı ve hükmüyle birlikte kaldırılan veyahut ikisinden birisi, bedelli veya bedelsiz olarak kaldırıldığında kullara daha hayırlısını getiririz şeklinde tefsir eder.”⁵⁷

ez-Zemahşerî'nin bu ifadelerinden mensûh ayetleri beş kısma ayırdığını görmekteyiz. Bunlar,

⁵⁴ Kâf, 50/39.

⁵⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.5, s.605.

⁵⁶ Maslahat sözlükte menfaat, fayda, yarar, bir şeyin düzgün, doğru ve uygun olması anlamlarına gelir. Fıkıh usulünde ise âyet ve hadislerin yorumlanmasında veya hakkında nass bulunmayan konularda içtihad edilirken gözetilen ve din açısından muteber olan yararlar denir. Başka bir ifadeyle maslahat, menfaatin celbi yahut zararın giderilmesi demektir. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yay. Ankara 2006, s. 410.

⁵⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.308-309.

- a. Lafzı ve hükmüyle birlikte kaldırılan
- b. Hükmü kaldırılan ve yerine yeni bir hüküm getirilmeyen
- c. Tilaveti kaldırılan ve yerine yeni bir ayet getirilmeyen
- d. Hükmü kaldırılıp yeni bir hüküm getirilen
- e. Tilaveti kaldırılıp yeni bir ayet getirilen

ez-Zemahşerî Nahl suresinin 101. ayetinin tefsirini yaparken de neshin çeşitlerine yer vermektedir. Nesh şu şekillerden birisiyle gerçekleşebilir:

- a. Daha zor olan daha kolay olanla
- b. Daha kolay olan daha zor olanla
- c. Kolay olan kolay olanla
- d. Zor olan zor olanla⁵⁸

Müellifin nesh türlerine yaklaşımını gördükten sonra mensûh olduğu iddia edilen ayetlere yaklaşımı ele alınacaktır.

2. MENSÛH OLDUĞU İDDİA EDİLEN AYETLERE YAKLAŞIMI

Müfessirlerin nesh meselesine yaklaşımları farklılık arz etmektedir. Bunun nedeni neshe yüklenen anlam ve zahiri anlayışla önüne gelen ayete mensûh diyen yaklaşımla ehl-i tahkik müfessirlerin yaklaşımı arasındaki büyük farklılıklardır. Nitekim mensûh ayetler sayısında müfessirler arasında büyük farklılıklar göze çarpmaktadır.

Selef'ten gelen rivayetlerde ve buna bağlı olarak ilk dönemlerde yazılan eserlerde lafzı kalıp hükmü neshedilen âyetlerin sayısı üçyüz⁵⁹, beşyüz⁶⁰ civarında

⁵⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.473.

⁵⁹ Zeyd, *En-Nesh fi'l-Kur'an'il-Kerîm*, c.1, s. 407-408.

gösterilmektedir. Bunda, ilk asır âlimlerinin neshe daha geniş bir anlam yüklemelerinin ve zahiri müfessirlerin etkisi olabilir. Bu konuya seyf ayeti ile mensûh olduğu iddia edilen, müşriklerin eziyetlerine sabretmeyi, onların bazı davranışlarını hoş görmeyi ve affetmeyi emreden ayetler örnek olarak verilebilir. Bu ayetlerle yüzden fazla ayetin mensuh olduğu ileri sürülmüştür. Muhakkik alimlerse bu ayetlere genel ahlaki ilkeleri dikkate alarak farklı şekilde bakabilmişler ve onlara göre mensûh ayetlerin sayısı epeyce düşmüştür. Mesela Süyûtî, mensûh âyetlerin sayısını yirmi olarak tesbit etmiş,⁶¹ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî bu âyetlerden sadece beşinin mensûh olduğunu belirtmiştir.⁶²

Biz burada ez-Zemahşerî'nin mensûh olduğu iddia edilen ayetlere genel yaklaşımını inceleyeceğiz. Onun yaklaşımına baktığımızda bazı ayetlerin mensûh olduğunu tercih ettiğini, bazı ayetlerin de verilen anlama göre neshe konu olduğunu, diğer bir kısım ayetlerin de mensûh olduğuna itiraz ettiğine tanıklık etmekteyiz.

Bu hususların daha net anlaşılması için maddeler halinde ele almaya çalışalım:

2.1. Mensûh Kabul Ettiği Ayetler

ez-Zemahşerî, Bakara suresinin *“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden*

⁶⁰ Ahmed b. Abdurrahim Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, Daru'l-Gavsânî, Dimeşk 2008, s.58.

⁶¹ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaleddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, tahk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahîm, el-Heye'l-Misriyye el-A'mme li'l-Kitâb, Kahire 1974, c.3, s.77.

⁶² ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, s.68.

bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır."⁶³ ayetinde geçen "*Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.*" ifadelerle ilgili iki görüşe yer verir. Bunlardan Birincisi, Ömer b. Abdulaziz, Hasan el-Basrî, A'tâ, İkrime, Maliki ve Şâfi mezhebinin görüşüdür. Onlar bu ayete dayanarak köleye karşı hürün, kadına karşı erkeğin kısas edilmeyeceğini söylemişlerdir. Bu görüşlerini de Mâide suresinde geçen "cana karşı can" ifadesindeki kapalılığı söz konusu ayetin açıklamasına dayandırmışlardır. Zira Mâide suresindeki ayet Tevrat ehline farz kılınan hükmü anlatma babında gelmiş, Bakara suresindeki söz konusu ayet ise Müslümanlara ve onlara farz kılınan hususları bildirmek için gelmiştir. İkinci görüş ise Saî'd b. Müseyyeb, Şa'bî, Nehaî', Katâde, Sevrî ve Hanefî mezhebinin görüşüdür. Bunlara göre Mâide 45. ayette geçen "Cana karşı can" ifadesi ile bu ayet nesh edilmiştir. Hürle köle arasında, erkekle kadın arasında kısas sabit olmuştur. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.): "*Müslümanların kanları birbirine eşittir.*"⁶⁴ buyurmuştur. Dolayısıyla Nefis/canların birbirine üstünlüğü muteber değildir. Şöyleki bir topluluk bir kişiyi öldürse, o kişiye karşı hepsine kısas uygulanır.⁶⁵

Burada ez-Zemahşerî'nin ameli mezhebinin görüşlerine yer vermesi ve sünnetin Kur'an'ı neshetmesi meselesini kabul ettiğini düşündüğümüzde alıntılıdığı hadis ve genel ilkeleri referans olarak göstermesi bu ayetin mensûh olduğunu kabul ettiğini gösterir.

⁶³ Bakara, 2/178.

⁶⁴ Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybani, *Müsned*, tahk.: Ahmed Muhammed Şakir, Kahire 1995, c.1, s.122.

⁶⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.368-369.

Bakara suresinin ölüm anında ana, baba ve akrabaya vasiyet hakkındaki “*Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah’a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.*”⁶⁶ ayeti ile ilgili olarak ez-Zemahşerî varise vasiyetin İslam’ın ilk yıllarında olduğu, miras ayeti ve “*Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Dikkat edin varise vasiyet yoktur.*”⁶⁷ hadisi ile bu ayetin nesh edildiğini bu hadis her ne kadar âhâd bir hadis olsa da “telakki’l-ümme bi’l-kabul” ile tevatür derecesine ulaştığını zira çoğunluğun sadece rivayeti sahih olanı kabul edip aldığını ifade eder.⁶⁸

ez-Zemahşerî bu temel görüşün yanında iki zayıf görüşe daha yer verir. Birincisi bu ayet mensûh değildir. Varis iki ayetin hükmüne göre vasiyetle, mirası birleştirir. İkincisi bu ayet miras ayeti ile çelişmemektedir. Bu durumda mananın Nisa suresinin 11. ayeti ile Allah’ın ana, baba ve akrabaların varis olmalarını emretmesi ile size farz kılındı veya ölüm anında olan kişiye ana, baba ve akrabalarına, diğerlerin paylarında kesinti yapmadan, adaletle ve üçte biri geçmemek şartı ile vasiyet farz kılındı şeklinde olabileceğini ifade eder.⁶⁹

Müellif mensûh görüşünü temel görüş olarak vermekte diğer iki görüşü ise “قیل” “denildi” ifadesiyle tali, ikincil görüş olarak vermektedir. Dolayısıyla bu ayeti de mensûh addettiği ayetler arasına ilhak etmemiz mümkündür.

⁶⁶ Bakara, 2/180.

⁶⁷ Ebu Davud Süleyman b. Eşâ’s es-Sicistânî, Sünen-ü Ebî Davûd, tahk. Muhammed Muhyi’ d-Dîn Abdu’l-Hamîd, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrût Tarih yok, Kitabu’l-Vesâyâ, 6.

⁶⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.374-377.

⁶⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.377-378.

Bakara suresinin “Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.”⁷⁰ ayeti ilgili olarak bu ayetin sadece savaşanlara karşı savaşılması anlamına geldiğini dolayısıyla bu ayetin Tevbe suresinin “Müşriklerle topyekûn savaşın”⁷¹ ayeti ile mensûh olduğunu, ayrıca Rabi’ b. Enes’ten bu ayetin Medine’de savaşla ilgili inen ilk ayet olduğu hakkında rivayetin olduğunu ve O günlerde Allah Resulü’nün savaşanla savaştığı, savaşmayandan da el çektiğini ifade eder.⁷²

Müellif burada zımmen “Zamanın değişmesi ile hükmün değişebileceği” kuralına veya ahkâmın tedriciliğine işaret ediyor. Rabi’ b. Enes’ten gelen rivayete yer vermesi bu hususa işaret edebilir. Dolayısıyla burada da ayetin mensûh olduğu görüşünü tercih ettiğini açıkça ifade ettiğini söylememiz mümkündür.

Bakara suresinin “Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.”⁷³ ayeti hakkında ez-Zemahşerî etbâu’t-tabiiinin büyüklerinden olan A’tâ’dan ne haremde ne de haram ayda savaşmanın helal olmadığı ve dolayısıyla ayetin

⁷⁰ Bakara, 2/190.

⁷¹ Tevbe,9/36.

⁷² ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, c.1, s.395.

⁷³ Bakara, 2/217.

mensûh olmadığı görüşünü verdikten sonra birçok görüşün bu ayetin Tevbe suresinin “Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün”⁷⁴ ayeti ile mensûh olduğunda birleştiğini ifade eder.⁷⁵

ez-Zemahşerî’nin burada çoğunluğun görüşünün bu ayetin Tevbe suresinin beşinci ayeti ile mensûh olduğu görüşüne yer vermesi çoğunluğun görüşünü tercih ederek mensûh olduğunu tercih ettiğini söyleyebiliriz

Bakara suresinin “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah’a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mümin bir cariye Allah’a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah’a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de; iman eden bir köle, Allah’a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler.”⁷⁶ ayetinde geçen “müşrik kadınlar” ifadesinden maksadın harbi kadınlar olduğunu, bir görüşe göre de harbi ve ehli kitaptan olan kadınlar olduğunu ifade eder.⁷⁷ Zira ehli-i kitap tevbe suresinin 30-31. ayetlerine⁷⁸ göre şirk ehlinden sayılmışlardır. Müellif söz konusu Bakara suresinin ayetinin Mâide suresinin 5. ayetinde geçen “daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli

⁷⁴ Tevbe, 9/5.

⁷⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.424.

⁷⁶ Bakara, 2/221.

⁷⁷ ez-Zemahşerî, *Age*, c.1, s.431.

⁷⁸ Yahudiler, “Üzeyr, Allah’ın oğludur” dediler. Hıristiyanlar ise, “İsa Mesih, Allah’ın oğludur” dediler. Bu, onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onların bu sözleri daha önce inkâr etmiş kimselerin söylediklerine benziyor. Allah, onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar! (Yahudiler) Allah’ı bırakıp, hahamlarını; (hıristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih’i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah’a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır. Tevbe, 9/30-31.

kadınlar” cümlesi ile nesh edildiğini, Mâide suresinin tamamının sabit/muhkem olup hiçbir ayetinin nesh edilmediğini, İbn Abbas ve Evzaî'nin görüşlerinin de bu yönde olduğunu ifade eder.⁷⁹ Müellif burada ise “Mâide suresinin tamamı sabit/muhkem olup hiçbir ayeti nesh edilmemiştir.” görüşüne yer vererek Bakara Suresindeki söz konusu ayeti neshettiği görüşündedir.

ez-Zemahşerî Bakara suresinin “*İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”⁸⁰ ayeti geriye dul eşler bırakan erkekler, kendilerinden sonra terekelerinden eşleri için, evden çıkarılmaksızın tam bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler anlamına geldiğini ve bu vasiyet emrinin İslam’ın ilk yıllarında olduğunu, Bakara suresinin 234. ayetinde geçen “*Dört ay on gün*” ifadesi ile bir yıllık müddetin nesh edildiğini belirtir.⁸¹ Başka bir görüşe göre ise “Dört ay on gün”den fazlasının nesh edildiğini, nafaka hakkının da 1/4 ve 1/8 payları ile nesh edildiğini, barınma hakkında ise ihtilaf edildiğini, Ebu Hanife ve ashabına göre kadınların barınma hakkının olmadığını ifade eder.⁸²

ez-Zemahşerî bu açıklamalarından sonra tertip sırasına göre sonra gelen ayeti önce gelen ayet nasıl nesheder? sorusunun cevabını vermeye çalışır. Bu soruya ayet bazen okunuşta önce gelebilir fakat nüzul sıralamasında daha sonra olabilir şeklinde bir

⁷⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.431.

⁸⁰ Bakara, 2/240.

⁸¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.469.

⁸² ez-Zemahşerî, *Age*, c.1, s.469.

cevap verir.”⁸³ Müellif bu cevabı ile ayetin mensûh olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır.

Müellif Nisa suresinin “(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabasının bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiginiz) kimselere de kendi hisselerini verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.”⁸⁴ ayetinde geçen “Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiginiz) kimselere de kendi hisselerini verin.” İfadesinden “mevla’l-müvâlât” anlaşılır. “Mevla’l-müvâlât”ın ise bir kişinin bir kişi ile anlaşma yapıp “Benim kanım senin kanındır. Benim kanımın heder olması senin kanının heder olmasıdır. Öcüm senin öcündür. Düşmanım düşmanın, dostum dostundur. Sen bana ben de sana varis olurum. Ben seni sen beni istersin. Ben senin sen de benim akilemsin” demesiyle gerçekleştiğini ve anlaşma yapan kişinin diğerinin 1/6 malına varis olduğunu daha sonra bu hüküm neshedildiğini ifade eder.⁸⁵ Peygamberimiz (s.a.s) fetih günü şöyle buyurdu: “Cahiliyede yapmış olduğunuz yeminlere sahip çıkın. İslam’da ona bağlı kalmanızı ister. Yalnız İslam’da yeni yeminler ihdas etmeyin.”⁸⁶

Müellif, Ebu Hanife’nin bir kişi birinin yanındayken Müslüman olsa ve akilesi olmak ve varis olmak üzere anlaşma yapsalar mevlâlık hakkı ile varis olabileceği görüşünde olduğunu Şâfiî’nin ise bu görüşe muhalefet ettiğini belirtir.⁸⁷ Başka bir görüşe göre ise buradaki anlaşma evlat edinme ile ilgilidir.⁸⁸ Bu durumda da mensûh olması gerekir.

⁸³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.469.

⁸⁴ Nisa, 4/33.

⁸⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.65.

⁸⁶ Müsned, c.6, s.244.

⁸⁷ ez-Zemahşerî, *Age*, c.2, s.65-66.

⁸⁸ ez-Zemahşerî, *Age*, c.2, s.66.

ez-Zemahşerî'nin serdettiği görüşlerden açıkça ayetin mensûh olduğu görüşünü taşıdığı anlaşılmaktadır.

Mâide suresinin “*Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı çok yiyenlerdir. Eğer sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirecek olursan, sana asla hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedecek olursan, aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, âdil davrananları sever.*”⁸⁹ ayetinin “*Eğer sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir.*” kısmı hakkında ez-Zemahşerî görüşlere yer verir. Bir görüşe göre ehl-i kitap muhakeme için Allah Resulü (s.a.s.)'e müracaat ettiklerinde onların arasında hüküm verme veya vermeme hususunda muhayyerdi. A'tâ, Nehâî' ve Şa'bî ise Ehl-i kitap Müslüman hâkimlere müracaat ettiklerinde dilerse hükmederlerdi, dilemezlerse hükmetmezlerdi görüşünü savunurlar. Başka bir görüşe göre bu hüküm Mâide suresinin 49. ayeti⁹⁰ ile neshedilmiştir. Ebu Hanife'ye göre ise eğer ehl-i kitap Müslüman hakimlere müracaat ederlerse İslam'ın hükmüne göre hükmederler. Onlardan biri bir Müslümanla zina etse veya bir Müslümanın malını çalsa, üzerlerine hadd cezası uygulanır görüşünü ortaya koyar.⁹¹

ez-Zemahşerî'nin mezhebî görüşünün detaylarını vermesinden ve alıntılıdığı diğer görüşlerden söz konusu muhayyerliğin yani hüküm verme veya vermeme hususunda muhayyerliğin kaldırıldığı görüşünü taşıdığı ağırlık kazanmaktadır. Dolayısıyla burada da ayetin mensûh olduğu kanaatinde olduğunu söyleyebiliriz.

⁸⁹ Maide, 5/42.

⁹⁰ “Aralarında, Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların arzularına uyma ve Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından (Kur'an'ın bazı hükümlerinden) seni şaşırtmalarından sakın. Eğer yüz çevirirlerse, bil ki şüphesiz Allah, bazı günahları sebebiyle onları bir musibete çarptırmak istiyor. İnsanlardan birçoğu muhakkak ki yoldan çıkmışlardır.” Maide, 5/49.

⁹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.238-240.

Müellif Enfâl suresinin “*İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*”⁹² ayetinin “*işte onlar birbirlerinin velileridir.*” ifadesinden ensâr ve muhâcirin birbirine varis olmasının anlaşıldığını, Ensâr ve Muhâcirlerin akrabalık bağının dışında hicret ve nusrat bağı ile birbirlerine varis olduklarını bu durumun Enfâl suresinin 75. ayeti ayeti⁹³ ile neshedildiğini ifade eder.⁹⁴ Bu ifadelerinden ez-Zemahşerî’nin bu ayetin mensûh olduğu görüşünde olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Tevbe suresinin “*Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.*”⁹⁵ ayetinde geçen “*خفافا وثقالا*” kelimeleri hakkında ez-Zemahşerî bu kelimelerin yaya ve binek üzerinde anlamına geldiği gibi savaşa katılmayı arzuladığınız için ister hafif, zorluğundan dolayı ağır; evlad-u i’yâlin azlığından hafif ve çokluğundan dolayı ağır; hafif silahlı ve ağır silahlı; genç ve yaşlı; zayıf ve şişman; sağlıklı ve hasta olarak sefere çıkma anlamlarını da taşıdığını belirtir.⁹⁶ Müellif şu hadise de yer verir. İbn Ümmi Mektûm (a’mâ sahabi) Peygamberimiz (s.a.s.)’e: *Benim de sefere katılmam gerekir mi? Diye sorunca, şöyle cevap vermiş: “Evet.” Bunun üzerine Fetih suresinin*

⁹² Enfâl, 8/72.

⁹³ “...Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar...”Enfâl, 8/75.

⁹⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.603.

⁹⁵ Tevbe, 9/41.

⁹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.46-47.

17.ayeti⁹⁷ inmiştir. Ez-Zemahşerî İbn Abbâs'ın bu ayetin Tevbe suresinin 91.ayeti⁹⁸ ile nesh edildiği görüşünde olduğunu da ifade eder.⁹⁹

ez-Zemahşerî bu ayetin mensûh olup olmadığını tartışmamakta hangi ayetin nâsîh olduğu konusundaki görüşlere yer vermektedir. Dolayısıyla bu ayetinde mensûh ayetlerden olduğunu tercih ettiğini ifade edebiliriz.

Müellif Muhammed suresinin “(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. Eğer Allah dileseydi, onlardan öç alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.”¹⁰⁰ ayetinde geçen “menn” ve “fidâ” yani esirlerin ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverilmesi ile ilgili olarak birkaç görüşe yer verir. Hanefilere göre ya öldürülürler ya da esir edilirler. Onlara göre ayetin Bedir günü indiğini daha sonra nesh edildiğini, Mücâhid'in bugün men ve fidâ' yoktur ya Müslüman olurlar ya da boyunları vurulur görüşünde olduğunu, başka bir görüşe göre “menn”den maksat öldürülmeyip esir edilmeleri veya zimmet ehli olmalarından dolayı cizyeyi kabul etmeleri neticesinde serbest bırakılmaları

⁹⁷ Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değillerdir.) Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu elem dolu bir azaba uğratar. Fetih, 48/17.

⁹⁸ Allah'a ve Resûlüne karşı sadık ve samimi oldukları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (seferde) harcayacakları bir şey bulamayanlara (sefere katılmadıkları için) bir günah yoktur. İyilikte bulunan kimselerin (kınanması) için de bir sebep yoktur. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Tevbe, 9/91.

⁹⁹ ez-Zemahşerî, *Age*, c.3, s.47.

¹⁰⁰ Muhammed, 47/4.

veya Müslüman esirlere karşı fidye verilmeleridir.¹⁰¹ ez-Zemahşerî Tahâvî'nin Ebu Hanîfe'nin bir görüşünün de bu olduğunu yalnız mezhepte meşhur görüş, gerek mal gerekse başka bir bedelle bırakılmalarının uygun olmadığını ifade eder.¹⁰² Şâfîilerin görüşünün ise imamın Müslümanların yararına uygun olan dört seçenekten birini uygulamakta serbest olduğunu bu seçeneklerin ise; öldürme, köle edinme, Müslüman esirlere karşı fidye olarak kullanma veya “menn”/karşılıksız bırakma olduğunu ifade eder¹⁰³.

ez-Zemahşerî bütün bu görüşleri verdikten sonra şöyle der: “Tahkik ehlinin katında bunların tamamı mensûhtur.”¹⁰⁴

Müellifin bu ifadesinden mezhebi görüşünü desteklediği ve ayetin mensûh olduğu görüşünü açıkça ifade ettiği görülmektedir. Bu ayetin nâsihi tevbe suresinin 5.ayetidir.

ez-Zemahşerî Mücâdele suresinin “*Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*”¹⁰⁵ ayetinin nüzülü ile ilgili olarak insanlar peygamberle baş başa konuşmayı çoğaltınca bu durumun sıkıntıya neden olduğunu, bunun engellenebilmesi için peygamberle baş başa konuşmak isteyen sadaka vermesinin emredildiğini, fakir olanların sıkıntıdan zengin olanların ise

¹⁰¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.5, s.516.

¹⁰² ez-Zemahşerî, *Age*, c.5, s.516.

¹⁰³ ez-Zemahşerî, *Age*, c.5, s.516.

¹⁰⁴ ez-Zemahşerî, *Age*, c.5, s.517.

¹⁰⁵ Mücâdele, 58/12.

cimriliklerinden dolayı bu sadakayı vermekten yüz çevirdikleri bilgisini verir.¹⁰⁶ Müellif bir görüşe göre bu emrin on gece geçerli olduğunu ve daha sonra neshedildiğini başka bir görüşe göre ise gündüzün bir kısmında geçerli olduğunu ifade eder.¹⁰⁷ Hz. Ali'nin ise: *“Allah'ın kitabında bir ayet vardır ki benden önce uygulaması kimseye nasib olmadı, benden sonra da kimseye nasib olmayacak. Bir dînârım vardı onu bozdurdum peygamberimiz (s.a.s.)'le baş başa konuşacağım zaman tasadduk ettim.”* dediğini ifade eder.¹⁰⁸

Müellif İbn Abbâs'a göre bu ayetin sonraki ayetle nesh edildiği, başka bir görüşe göre ise zekât ile nesh edildiği görüşüne de yer verir.¹⁰⁹ Bu ayetle ilgili alıntılardığı rivayetleri dikkate aldığımızda ez-Zemahşerî'nin ayetin mensûh olduğu görüşünü taşıdığını söylememiz mümkündür.

2.2. Anlam Farklılığına Göre Neshe Konu Olan Ayetler

Bu kısımda taşıdığı farklı anlamlardan dolayı neshe konu olan ayetler ve mensuh muhkem olduğu hususunda müellifin tercihte bulunmadığı ayetlere yer vermeye çalışacağız.

Bakara suresinin 184. ayeti *“Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik*

¹⁰⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.67.

¹⁰⁷ ez-Zemahşerî, *Age*, c.6, s.68.

¹⁰⁸ ez-Zemahşerî, *Age*, c.6, s.68 .

¹⁰⁹ ez-Zemahşerî, *Age*, c.6, s.68.

yaparsa o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”¹¹⁰

ez-Zemahşerî ayette geçen “sayılı günler” ifadesinin Hz. Peygamber (s.a.s)’e Medine’ye hicret ettiğinde farz kılınan âşurâ günü ve her aydan üç gün olabileceği görüşüne yer verir ve uygulamanın Ramazan orucu ile neshedildiğini ifade eder¹¹¹

Yine aynı ayette geçen *الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ* ifadesi ile ilgili olarak, “Oruca gücü yetenlerin özürsüz tutmadıklarında bir yoksul doyumu fidye verir.” şeklinde anlaşıldığında bunun İslam’ın ilk yıllarında oruç farz kılınca alıştıkları bir durum olmadığından Müslümanlara zor geldiğini ve iftarla, fidye arasında serbest bırakıldıklarını daha sonra da bu serbestliğin nesh edildiği görüşüne yer verir.¹¹² Müellif farklı kırâatleri dikkate alarak, zorlukla oruç tutanlar anlamında alınırsa o zaman nesh gerçekleşmez görüşüne de yer verir.¹¹³

ez-Zemahşerî Nisa suresinin “Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun. Sizlerden fuhuş yapanların her ikisini de incitip kınayın. Eğer onlar tövbe edip ıslah olurlarsa, onları incitip kınamaktan vazgeçin. Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”¹¹⁴ ayetinde geçen “O kadınları evlerinde tutun” cezası, İslam’ın ilk yıllarında

¹¹⁰ Bakara, 2/184.

¹¹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.379.

¹¹² ez-Zemahşerî, *Age*, c.1, s.380.

¹¹³ ez-Zemahşerî, *Age*, c.1, s.381.

¹¹⁴ Nisa, 4/15-16.

fuhuş fiilini işleyen kadınların cezası olduğunu ve Nûr suresinin 2. ayeti¹¹⁵ ile bu hükmün neshedildiğini söyler.¹¹⁶ Müellif Hadd cezası kitap ve sünnetle bilindiğinden burada tekrar zikredilmemesi düşünülürse bu durumda ayetin mensûh olmaması da mümkündür. O zaman fuhuş fiilini işleyen kadınlara hadd uygulandıktan sonra, evlerinden çıkmaları, erkeklerle karşılaşmaları sebebi ile başlarına gelen bu olaydan korunmaları için evlerde tutulması tavsiye ediliyor olabilir yorumunu yapar.¹¹⁷ Müellif başka bir görüş daha yer verir. O da ilk ayetin lezbiyenler, ikinci ayetin ise homoseksüeller hakkında indiğidir. Bu durumda neshten bahsedilemez.¹¹⁸ Bu görüşleri verdikten sonra müellif herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

Müellif, Nisa suresinin *“Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir. Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.”*¹¹⁹ ayetinin kadınların eşlerine karşı itaatsizlik, küstahlık, edepsizlik ve huysuzluk yaptıklarında erkeklerin hul’ talep etmelerinde ve verdiklerinin bir kısmını onlardan talep etmelerinde mazur sayılacakları anlamına geldiğini, bir görüşe göre de hadlerle bu durumun nesh edildiğini ifade etmektedir.¹²⁰ Burada da tercihte bulunmamıştır.

¹¹⁵ “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyağınız tutmasın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.” Nûr, 24/2.

¹¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.40-41.

¹¹⁷ ez-Zemahşerî, *Age*, c.2, s.41.

¹¹⁸ ez-Zemahşerî, *Age*, c.2, s.41.

¹¹⁹ Nisa, 4/19.

¹²⁰ ez-Zemahşerî, *Age*, c.2, s.44-45.

Müellif Nisa suresinin “(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar size haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah’ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹²¹ ayetinde geçen “Onlardan faydalanmanıza karşılık (istimta’) sabit bir hak olarak kendilerine ücretlerini/mehirlerini verin” ifadesinin bir görüşe göre Mekke’nin fethi sırasında üç gün süreli muta’ hakkında inmiş olduğunu ve daha sonra neshedildiği görüşüne yer verir.¹²²

ez-Zemahşerî, İbn Abbas’tan muhkem olduğuna dair rivayete de yer verir fakat o da ömrünün sonunda bu görüşünden dönmüş ve bu görüşünden dolayı Allah’a tevbe etmiştir.¹²³

Yalnız ez-Zemahşerî ayette geçen istimta’ kelimesinin muta’ anlamından ziyade nikâh manasını taşıdığı görüşündedir.¹²⁴ Dolayısı ile ona göre bu ayette zayıf bir ihtimal de olsa istimta’nın muta’ manasında değerlendirildiğinde neshe konu olabileceği kanaatini taşıdığı ifade edilebilir.

Mâide suresi “Ey iman edenler! Allah’ın nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab’lerinden bol nimet ve

¹²¹ Nisa,4/24.

¹²² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.57.

¹²³ ez-Zemahşerî, *Age*, c.2, s.57.

¹²⁴ ez-Zemahşerî, *Age*, c.2, s.57.

hoşnutluk isteyerek Kâ'be'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir."¹²⁵ ayetinin "Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ'be'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin" bölümü hakkında ez-Zemahşerî iki görüşe yer verir. Birincisi ayet muhkemdir. Peygamberimiz (s.a.s) "Mâide suresi Kur'an'dan son indirilen suredir. Helalini helal, haramını haram sayın."¹²⁶ buyurmuştur. Hasen'e göre de bu surede mensûh ayet yoktur. Ebu Meysere'ye göre ise onsekiz farz vardır ve mensûh ayet yoktur. İkinci görüş ise mensûh görüşüdür. Müellif burada İbn Abbas'ın Müslümanlar Müşriklerle beraber hac yapıyorlardı. Allah "لا تَحُلُوا" emriyle Müslümanları Ka'be'yi haceden hiçbir kimseyi engellememesi hususunda uyardığını ve daha sonra bu durumun Tevbe suresinin 18 ve 28. ayetlerinin inmesi ile bu ayetin neshedildiği görüşünü verir¹²⁷. Mücahid ve Şa'bî'ye göre ise bu ayet Nisa suresinin 89. ayeti ile neshedilmiştir.¹²⁸ Müellifin bu ayette de açıkça bir tercihte bulunmadığı görülmektedir.

Müellif, Mâide suresinin "Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıyorsunuz da Allah adına,

¹²⁵ Maide, 5/2.

¹²⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.192.

¹²⁷ ez-Zemahşerî, *Age*, c.2, s.192-193.

¹²⁸ ez-Zemahşerî, *Age*, c. 2, s.193.

“Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde, şüphesiz günahkârlardan oluruz” diye yemin ederler.”¹²⁹ ayetinde geçen *“sizden adaletli iki kişi”* ifadesinden maksadın bir görüşe göre Müslümanlar, *“sizin dışınızdan başka iki kişi”* ifadesinden de maksat zimmilerdir. Bu durumda zimminin Müslümana şahitlik yapması caiz olmadığından mensûhtur dedikten sonra zimminin şahitlik yapması meselesinin İslam’ın ilk yıllarında Müslümanların azlığı, özellikle yolculuk halinde Müslüman şahit bulma zorluğu nedeniyle ihtiyaç duyulduğunu, Mekhul’e göre ise zimminin şahitliğinin Talak suresinin 2. ayetinde geçen *“Sizden adaletli olanlar şahitlik yapsın”* emriyle nesholunduğu görüşlerine yer verir.¹³⁰

ez-Zemahşerî ayette geçen *“sizin dışınızdan başka iki kişi”* den maksadın akrabalarımızın dışındaki yabancı kişiler olduğunu dolayısıyla zayıf bir görüş olarak da olsa bu ifade zimmiler şeklinde anlaşıldığında söz konusu ayetin ilgili bölümünün neshe konu olabildiğini söylemektedir.

Yine ayette geçen *“Eğer şüphe ederseniz”* ifadesinin yeminle yemin edilen arasında ara bir cümle olduğunu bu durumda mana, onların hakkında şüphe ederseniz veya itham ederseniz yemin ettirin şeklindedir. Başka bir görüşe göre ise bunlardan maksat iki şahit ise şahitlerin yemin etmesi neshedilmiştir görüşüne, eğer vasiyet edenler ise onların yemin etmesi mensûh değildir görüşlerine yer verir.¹³¹

Müellif, Enâ’m suresinin *“Şu dinlerini parça parça edenler ve kendileri de grup grup ayrılmış olanlar var ya, (senin) onlarla hiçbir ilişiğin yoktur. Onların işi ancak*

¹²⁹ Maide, 5/106.

¹³⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.307.

¹³¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.307.

Allah'a kalmıştır. Sonra (O), yapmakta olduklarını kendilerine haber verecektir."¹³² ayetinin "(senin) onlarla hiçbir ilişğin yoktur." kısmı bir görüşe göre seyf ayeti ile mensûhtur.¹³³ der ama tercihte bulunmaz.

Yunus suresinin "Eğer onlar seni yalanlarsa, de ki: "Benim işim bana aittir; sizin işiniz de size. Siz benim yaptığımdan uzaksınız; ben de sizin yapmakta olduğunuz şeylerden uzağım."¹³⁴ ayeti ile ilgili olarak ez-Zemahşerî eğer seni yalanlamaya devam ederlerse ve davetine icabet etmelerinden ümidini kesersen onlardan uzak olduğunu ifade et, kendi başlarına bırak. Bu hususta sen ma'zur sayılırsın yorumunu yaptıktan sonra bunun tıpkı Şua'râ suresinin 216. ayetinde olduğu gibi¹³⁵ bir mana içerdiğini ve başka bir görüşe göre de seyf ayeti ile mensûh olduğunu ifade eder¹³⁶ fakat tercihte bulunmaktan kaçınır.

Müellif, İsra suresinin "De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur. Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut."¹³⁷ ayetinde geçen "salât" kelimesinin bir görüşe göre dua anlamına geldiğini ve ayetin manasının, duanda sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut şeklinde olduğunu, bu takdirde A'râf suresinin 55. ayeti¹³⁸ ile mensûh olduğu görüşüne yer

¹³² Enâ'm suresi, 6/159.

¹³³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.418.

¹³⁴ Yunus, 10/41.

¹³⁵ Bkz. Eğer sana karşı gelirlerse, "Şüphesiz ben sizin yaptığınız şeylerden uzağım" de. Şua'râ, 26/216.

¹³⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.139.

¹³⁷ İsra, 17/110.

¹³⁸ "Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez". A'râf, 7/55.

verir.¹³⁹ Bu ayette ise salât kelimesi dua anlamına alındığında neshe konu olabilmektedir.

Müellif Ahzâb suresinin “*Kâfirlere ve münafıklara itaat etme! Onların eziyetlerine aldırma ve Allah’a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.*”¹⁴⁰ ayetinin İbn Abbas’a göre seyf ayeti ile mensûh olduğu görüşüne yer verir.¹⁴¹ ama her hangi bir tercihte bulunmaz.

ez-Zemahşerî, Ahkâf suresinin “*De ki: “Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.*”¹⁴² ayetinin “*Bana ve size ne yapılacağını da bilmem.*” kısmının manasının Mekke’de mi bırakılacağı yoksa rüyamda bana gösterilen ağaçlı ve hurmalı bir yere mi hicret edeceğim bilmiyorum demektir. İbn Abbâs’a göre ise, âhirette bana ne yapılacağını bilmiyorum anlamında olduğunu bu durumda İbn Abbâs’a göre Fetih suresinin 2. ayetine göre bu ayet mensûhtur.¹⁴³ Dolayısıyla ayetin bu kısmının âhirette bana ne yapılacağını bilmiyorum şeklinde anlaşıldığında neshe konu olduğunu ifade eder.

Mümtehone suresinin “*Ey iman edenler! Mümin kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah, onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü müslüman hanımlar kâfirlere helâl değildirlerdir. Kâfirler de müslüman hanımlara*

¹³⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.560-562.

¹⁴⁰ Ahzâb, 33/48.

¹⁴¹ ez-Zemahşerî, *Age*, c.5, s.79.

¹⁴² Ahkâf, 46/9.

¹⁴³ “Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin.” Fetih, 48/2.

helâl olmazlar. Mehir olarak harcadıklarını onlara (kocalarına geri) verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Müşrik kadınları nikahlarınızda tutmayın. (Zira bu nikâhlar ortadan kalkmıştır.) Onlara harcadığınız mehri, (evlendikleri kâfir kocalarından) isteyin. Kâfirler de (İslâm'ı kabul eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına) harcamış oldukları mehri (sizden) istesinler. Bu, Allah'ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁴⁴ ayeti hakkında ez-Zemahşerî ayette geçen şartın Hudeybiye Musalahası'nın şartlarından biri olan Mekke'den Medine'ye gidenlerin Mekke'ye iade edilmesi şartını içerdiğini yani iman eden kadınlar eğer Medine'ye giderlerse aldıkları mihirlerinin müşrik kocalarına iade edilmesi ve Mekke'ye iade edilmemesi gerektiğini açıklamaktadır. Yani kadınların bu hükmün dışında tutulması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁴⁵ Müellif, Katade'nin anlaşma ve bu şart Berâe suresi ile nesh edildiği görüşünde olduğunu ifade eder.¹⁴⁶ Ez-Zemahşerî bu açıklamalara yer verdikten sonra ayetin mensuh olup olmadığı hususunda herhangi bir değerlendirmeye yer vermez.

Müzzemmil suresinin “*Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi ibadetle geçir.*”¹⁴⁷ ayeti ile ilgili ez-Zemahşerî mana ve lügat tahlilleri yaptıktan sonra ayette geçen kum/kalk farz mıdır yoksa nafil midir? Sorusuna cevap verirken bir takım görüşlere yer verir. Hz. Aişe'den gelen rivayete göre Allah farz kıldıktan sonra nafil kılmıştır. Bir görüşe göre de beş vakit namaz farz kılınmadan önce farzdı daha sonra nafil olarak kılınması hariç nesh edilmiştir. Hasen'e göre ise bir yıl boyunca farzdır. Başka bir

¹⁴⁴ Mümtetine, 60/10.

¹⁴⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.96-97.

¹⁴⁶ ez-Zemahşerî, *Age*, c.6, s.97.

¹⁴⁷ Müzzemmil, 73/2.

görüŖe göre ise vaciptir. Muhayyerlik miktarında söz konusu olup on yıl sonra neshedilmiŖtir. Kelbî'ye göre kiŖi gecenin yarısı, üçte biri ve üçte ikisini koruyamama endiŖesi ile sabahlayabiliyordu. Bazıları da miktarda ki muhayyerlik deliline dayanarak nafîle olduğu görüŖünde olmuŖlardır.¹⁴⁸

Burada serdedilen görüŖlerden anlaŖılan gece namazı farz ve vacip olarak algılandığında neshe konu olabilmektedir. ez-ZemahŖerî ayrıca burada sadece ihtimalleri gösterir, tercih yapmaz.

2.3. Neshine İtiraz Ettiği Ayetler

ez-ZemahŖerî genel olarak incelemeye tabi tutmadan ayetlere mensûh hükmünü vermemektedir. Daha önce mensûh olduğu iddia edilen bazı ayetlerin neshine itiraz etmektedir. Bu bölümde mensûh olduğu iddia edilen bazı ayetlere itirazlarını ele almaya çalıŖacađız.

ez-ZemahŖerî Nisa suresinin “*Miras taksiminde akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir Ŗeyler verin ve onlara güzel sözler söyleyin.*”¹⁴⁹ ayetinde, miras taksimi yapılırken akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir Ŗeyler verin/rızıklandırın denilmektedir. Ayet de geçen emir hususunda ez-ZemahŖerî “mendûb ifade eden emirdir” açıklamasını yapar. Eğer farz olsaydı Allah diğer haklar gibi sınırını ve ölçüsünü belli ederdi.¹⁵⁰ ez-ZemahŖerî ayette emir ifade eden kelimenin mendubiyet ifade ettiğini bildiren temel görüŖü verdikten sonra vücutiyet ifade ettiğini belirten, vasiyet gibi miras ayetleri ile mensûh olduğunu belirten görüŖlere de yer verir ve Sa'd b. Cübeyr'den Ŗu rivayeti

¹⁴⁸ ez-ZemahŖerî, *el-KeŖŖâf*, c.6, s.241.

¹⁴⁹ Nisa, 4/8.

¹⁵⁰ ez-ZemahŖerî, *el-KeŖŖâf*, c.2, s.28.

aktarır: “İnsanlardan bir kısmı bu ayetin mensûh olduğunu söylüyorlar. Allah’a yemin olsun ki mensûh değildir fakat bu mesele insanların önemsemediği konulardan biridir.”¹⁵¹

Müellifin ayete getirdiği mantıki izah ve Sa’d b. Cübeyr’den aktardığı rivayetten ayetin mensûh olduğu iddialarına itiraz ettiği anlaşılmaktadır.

Mâide suresinin “*Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın...*”¹⁵² ayeti namaza kalkılacağı zaman abdest alınmasını emretmektedir. ez-Zemahşerî buradaki emirin/vucubiyetin her namaza kalkan abdestli ve abdestsizleri kapsayıp kapsamadığı sorusuna buradaki hitabın ve vucubiyetin özellikle abdestsiz olanlara yönelik olduğu, mendub olması hususuna gelince ez-Zemahşerî burada Hz. Peygamber (s.a.s)’in her namaz için abdest aldığı ve her namaz için abdest almanın faziletine dair hadislerle yer verir. Yalnız Mekke’nin fethi gününde ayaklarına meshetmiş ve beş vakit namazı bir abdestle kılmıştır. Hz. Ömer (r.a.) Peygamberimiz (s.a.s.)’e: “*Daha önce yapmadığın bir şeyi yaptın deyince, “Bunu kasten yaptım Ömer”* buyurmuştur.¹⁵³

Buradaki emirin abdestsizler ve abdestliler için şamil olup olmadığı sorularına yani abdestsizler için vucubiyet, abdestliler için de mendubiyet ifade etmesi meselesine ez-Zemahşerî bunun mümkün olmadığına zira bir kelimenin iki farklı manayı kapsamaması “ilgâz” ve “ta’miye” kabilindedir açıklamasını yapar.¹⁵⁴ ez-Zemahşerî başka bir görüşe

¹⁵¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.29.

¹⁵² Maide, 5/6.

¹⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.201-203.

¹⁵⁴ ez-Zemahşerî, *Age*, c.2, s.203.

göre ise ayetteki emrin ilk farz kılındığında her namaz için geçerli olduğunu daha sonra neshedildiğini ifade eder.¹⁵⁵

ez-Zemahşerî'nin burada neshten ziyade tahsisi tercih ettiğini görmekteyiz. Zira ilk görüş olarak “Buradaki hitap dolayısıyla vucubiyet özellikle abdestsiz olanlardır.” diyerek tahsisi tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Müellif Mâide suresinin “*İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular. (Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah, iyilik yapanları sever.*”¹⁵⁶ ayetinde geçen “*Yine de sen onları affet ve aldırış etme.*” ifadesinin onlara karşı muhalefete yönlerdime anlamını taşıdığını ifade eder.¹⁵⁷ Bir görüşe göre bu ifadenin seyf ayeti ile neshedildiğini, diğer bir görüşe göre ise ehl-i kitabın müminlerini bağışla ve daha önce yaptıklarından sorumlu tutma anlamına geldiğini belirtir.¹⁵⁸

Müellif burada mensûh olmama ihtimalini taşıyan birden fazla görüşe yer vermektedir. Mensûh olduğunu ifade eden görüşü “denildi” ifadesiyle vermektedir. Dolayısıyla bu ayetin mensûh olduğu görüşüne yanaşmadığını söyleyebiliriz.

Müellif Enfâl suresinin “*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*”¹⁵⁹ ayeti ile ilgili olarak İbn Abbâs'ın Tevbe suresinin 29. ayetinin bu ayeti neshettiği Mücâhid ise

¹⁵⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s. 203.

¹⁵⁶ Maide, 5/13.

¹⁵⁷ ez-Zemahşerî, *Age*, c.2, s.217.

¹⁵⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s. 27.

¹⁵⁹ Enfâl, 8/61.

“Tevbe suresinin 5.ayetinin bu ayeti neshettiği görüşlerine yer verdikten sonra İbn Abbâs ve Mücâhid’in aksine, burada sahih olan, barış veya savaştan İslam ve ehline en uygun olanı tercih etmenin imamın takdirine bağlı olmasıdır. Yoksa sonsuza kadar savaş veya barışa icabet kasedilmemiştir şeklinde yorum yapar.¹⁶⁰

Bu ifadeleri ile ayetin mensûh olduğuna ez-Zemahşerî açıkça itiraz ettiğini vurgulamaktadır.

ez-Zemahşerî, Tevbe suresinin “*Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah’ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele.*”¹⁶¹ ayetinde geçen “*Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanlar*”dan maksadın rüşvet alan, mal biriktiren ve o malları hayır yolunda harcamayan bir çok Yahudi ve Hristiyan din adamları veya infak etmeyen, biriktiren Müslümanlar olduğunu, bu ayette bu Müslümanlarla Yahudi ve Hristiyanlardan rüşvet yiyenlerin mukayesesinin yapıldığını, onlardan haram yiyenlerle Müslümanlardan malının zekatını vermeyenlerin azabı hak etmek de eşit olduklarını belirtir.¹⁶² Müellif bir görüşe göre ise zekatın kenz ayetini neshettiğini başka bir görüşe göre de kenz ayetinin muhkem olduğunu Allah yolunda infakın terkedilmesinden maksadın zekatı vermemek olduğunu ifade eder.¹⁶³ Zira Peygamberimiz (s.a.s): “*Saklı da olsa zekatı verilen mal kenz değildir. Açıkta da olsa zekatı geldiği halde zekatı verilmeyen mal da kenzdir.*” buyurmuştur.¹⁶⁴

¹⁶⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.595.

¹⁶¹ Tevbe, 9/34.

¹⁶² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.36.

¹⁶³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3 s. 36.

¹⁶⁴ ez-Zemahşerî, *Age*, c.3, s. 36.

ez-Zemahşerî asıl görüş olarak bir mukayeseden bahsetmektedir. Mensûh olduğunu ifade eden görüşü “denildi” ifadesiyle vermiştir. Dolayısıyla burada mensûh olduğunu ifade eden görüşü reddetmektedir.

Müellif, Hicr suresinin “*Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.*”¹⁶⁵ ayetinde geçen “*Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.*” emrinden maksadın onlardan yüz çevirmek, onlardan sana karşı yapılan davranışlara karşı hoşgörülü olmak, hilim ve güzel bir şekilde yüz çevirerek tahammül etmek anlamında olduğunu belirtir. Bir görüşe göre ise seyf ayeti ile mensûh olduğunu ama bundan güzel ahlakla muamele etme de kastedilebileceğin bu takdirde mensûh olmadığını ifade eder.¹⁶⁶

ez-Zemahşerî'nin özellikle güzel ahlakla muamele üzerinde ısrarla durmasından ayetin mensûh olduğunu iddia eden görüşü kabullenmediği ifade edilebilir.

ez-Zemahşerî Nahl suresinin “*Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edirsiniz. Elbette bunda aklını kullanan bir toplum için bir ibret vardır.*”¹⁶⁷ ayetinde geçen sekr/içki ile ilgili iki görüşe yer verir. Birincisi Şa'bî ve Nehaî'nin de katıldığı mensûh olduğu görüşü, İkincisi ise minnetle i'tâbın cem' edilmesi¹⁶⁸ görüşüdür.¹⁶⁹

ez-Zemahşerî Bakara suresinin 219. ayetinin tefsirinde içki ahkâmının tedriciliği üzerinde durmuştur. Müellif şöyle der:

¹⁶⁵ Hicr,15/85.

¹⁶⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.415.

¹⁶⁷ Nahl, 16/67.

¹⁶⁸ Nimet güzel rızık, i'tâb ise haram olan içkidir.

¹⁶⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.449.

Hamr konusunda dört ayet inmiştir. Nahl suresi 67. ayet. Müslümanlar önceleri içki içiyorlardı çünkü içki helaldi. Daha sonra Hz. Ömer, Muâ'z ve bir gurup sahâbi Peygamberimiz (s.a.s)'e: İçki hususunda bize fetva verir misin? Çünkü o akli ve malı götürüyor. Bunun üzerine Bakara suresinin 219. ayeti indi. Bundan sonra insanları bir kısmı terk etti bir kısmı da içmeye devam etti...¹⁷⁰

ez-Zemahşerî'nin Bakara suresinin 219. ayetinin tefsirindeki görüşlerini dikkate aldığımızda Nahl suresinin 67. ayetin mensûh olduğu görüşünde olmadığını söyleyebiliriz.

Ankebût suresinin “İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: “Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir (aynı ilâhtır). Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz.”¹⁷¹ ayeti Katade'ye göre Tevbe suresinin 19. ayeti¹⁷² ile mensûhtur.

¹⁷⁰ Detay için Bkz. kaynak: Tirmizî'nin, Abdullah b. Abdurrahman-Muhammed b. Yusuf-İsrail-Ebû İshak-Ömer b. Şurahbîl Ebû Meysere-Ömer b. el-Hattâb isnadıyla aktardığına göre, "Hz. Ömer 'Allah'ım! İçkinin hükmünü, sadra şifa olacak şekilde açıkla' diye dua etti. Çok geçmedi ki, Bakara suresinin 219. ayeti nazil oldu: Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.” Yine sana Allah yolunda ne harcayacaktıklarını soruyorlar. De ki: “İhtiyaçtan arta kalanı.” Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz Sonra Ömer, çağrılarak bu ayet kendisine okundu. Fakat Ömer, (aradığını tam olarak bulamamış olacak ki,) 'Allah'ım! İçkinin hükmünü, sadra şifa olacak şekilde açıkla' diye yine dua etti. Bu sefer Nisa suresinin 43. ayeti nazil oldu: 'Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi mesh edin. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.' Aynı şekilde Ömer çağrıldı ve bu ayet de kendisine okundu. Fakat Ömer aynı şekilde dua etmekte ısrar ediyordu. Çok geçmedi ki, Maide suresinin 90-91. ayeti nazil oldu: 'Ey iman edenler! (Akli örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?' Yine Ömer çağrıldı ve bu ayet kendisine okundu. Bunun üzerine Ömer'in ağzından 'Vazgeçtik, vazgeçtik' sözleri döküldü. Tirmizî, (hadisle ilgili bazı teknik bilgileri vermektedir): Bu hadis İsrail'den mürsel olarak rivayet edilmiştir. Muhammed b. Alâ, Vekî' vasıtasıyla İsrail'den, Ebû İshâk'tan, Ebû Meysere, Amr b. Şurahbîl'ten, Ömer b. Hattâb'ın şöyle duâ ettiği rivâyet edilmiştir. 'Allah'ım içki konusunda, sadra şifa bir hüküm açıkla...' Şurahbîl, geçen hadisin bir benzerini böylece aktarmıştır. Bu hadis Muhammed b. Yusuf'un hadisinden daha sahihtir. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s. 525-426; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 5; Nesai, “Eşribe”, 1.

¹⁷¹ Ankebût, 29/46.

¹⁷² “ Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.” Tevbe, 9/29.

ez-Zemahşerî Katade'nin bu görüşüne itiraz olarak ayette “*en güzel bir yolla mücadele edin*” denildiğini halbuki kılıçla mücadeleden daha şiddetli bir yöntemin olmadığını, ayette geçen “*Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir (aynı ilâhtır). Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz.*” sözünün onlarla en güzel şekilde mücadele etme yollarından biri olduğunu ifade eder.¹⁷³

ez-Zemahşerî'nin bu ifadelerinden mensûh olduğu görüşüne itiraz ettiği açıkça anlaşılmaktadır. ez-Zemahşerî Katade'nin görüşüne itirazını ayette geçen “*en güzel bir yolla mücadele edin*” ifadesine dayandırmaktadır.

Müellif, Câsiye suresinin “*İnananlara söyle, Allah'ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.*”¹⁷⁴ ayetinin bir görüşe göre kılâ ayetinden önce inmiş olduğunu ve daha sonra neshedildiğini belirtir.¹⁷⁵

ez-Zemahşerî mensûh görüşünü zayıf görüş yani “kîle” ifadesi ile verir. Ona göre ayette geçen “*Allah'ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanlar*” cümlesinden maksadın Allah'ın düşmanlarının başına getireceği şeyleri beklemeyenler olduğunu, bu cümlenin diğer bir anlamının ise Allah'ın müminlere başarı vadettiği veya sevap, mükâfat vereceği vakitleri arzu etmeyenler olduğunu belirtir.¹⁷⁶

ez-Zemahşerî ayetin sebab-i nüzulüne de yer verir. Bir görüşe göre Hz. Ömer hakkında nazil olmuştur. Gifâr kabilesinden adamın biri Hz. Ömer'e sövüp saymış Hz. Ömer de onu tokatlamak istemişti.¹⁷⁷

¹⁷³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s.553.

¹⁷⁴ Câsiye, 45/14.

¹⁷⁵ ez-Zemahşerî, *Age*, c.5, s.484.

¹⁷⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.5, s.484.

¹⁷⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.5, s.484-485.

Buradan anlıyoruzki ez-Zemahşerî ayetin mensûh görüşünü desteklememiş aksine müminlerin ahirette alacakları sevapları düşünerek, olgunluk göstererek kendilerine karşı yapılan hataları affetmeleri gerektiği düşüncesini ifade etmiştir.

Müellif, Kâf suresinin “*O hâlde onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan önce de, batışından önce de Rabbini hamd ederek tespih et.*”¹⁷⁸ ayetinde geçen “*onların söylediklerine sabret*” cümlesinden maksadın Yahudiler ve onların teşbihleri, küfür ifade eden sözlerine sabretmek anlamında olduğunu, başka bir görüşe göre ise Müşriklerin yeniden dirilişi inkar eden sözlerine sabretmek anlamında olduğunu zira alemi yaratan onu yeniden yaratmaya ve onlardan intikam almaya kadir olduğunu ifade eder.¹⁷⁹ Başka bir görüşe göre de bu cümlenin seyf ayeti ile mensûh olduğunu, diğer bir görüşte ise sabrın her durumda gösterilmesi gereken bir tavır olduğunu belirtir.¹⁸⁰

ez-Zemahşerî'nin burada verdiği dört görüşten sadece biri mensûh görüşüdür. Dolayısıyla onun ayetin mensûh olduğu yorumlarına katılmadığı ve itiraz ettiğini anlayabiliriz.

Mümteherine suresinin “*Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever.*”¹⁸¹ ayeti ez-Zemahşerî'ye göre

¹⁷⁸ Kâf, 50/39.

¹⁷⁹ ez-Zemahşerî, *Age*, c.5, s. 605.

¹⁸⁰ ez-Zemahşerî, *Age*, c.5, s. 605.

¹⁸¹ Mümteherine, 60/8.

Müslümanların Müşriklere mutedil davranmasının yollarını açmış ve onlarla (savaşmayanlarla) bağ kurulabileceğini ifade etmiştir.¹⁸²

Müellif bir görüşe göre bu kesimlerin kadın ve çocuklar olduğunu, başka bir görüşe göre ise Esmâ b. Ebi Bekr'in annesi Katile b. Abdu'l-Uzza müşrik iken kızına hediyeler getirmiş, kızı Esmâ hediyeleri kabul etmediği gibi eve girmesini de engellemiş. Bunun üzerine bu ayet inmiştir. Peygamberimiz (s.a.s.) Esmâ'ya annesini evine almasını, hediyesini kabul etmesini, ikram etmesini ve iyi muamele etmesini emretmiştir.¹⁸³ Katâde'ye göre kıtal ayeti ile bu ayetin neshedildiği görüşlerini ifade eder.¹⁸⁴

ez-Zemahşerî'nin bu ayetin özellikle Müslümanların Müşriklere mutedil davranmasının yollarını açmış ve onlarla (savaşmayanlarla) bağ kurulabileceğini ifade etmesi ayetin mensûh olduğu iddialarına itiraz ettiğini ortaya koyar.

Müellif müzzemmil suresinin “*Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl.*”¹⁸⁵ ayetinde geçen “*onlardan güzellikle ayrıl*” ifadesinin, gönlü ve kalbi ile onlardan ayrılmak ve onlara karşı en iyi muhalefeti yapmak, idare etmek, hoşgörülü davranmak ve onlara misliyle karşılık vermemek anlamına geldiğini ifade eder. ez-Zemahşerî burada Ebu'd-Derda'dan şu rivayete yer verir: “*Biz bir kavmin*

¹⁸² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.94.

¹⁸³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.94.

¹⁸⁴ ez-Zemahşerî, *Age*, c.6, s. 94.

¹⁸⁵ Müzzemmil, 73/10.

yüzüne gülüyorduk ama kalplerimiz buğz ediyordu".¹⁸⁶ Başka bir görüşe göre ise seyf ayeti ile mensûh olduğunu belirtir.¹⁸⁷

ez-Zemahşerî'nin burada ayete yüklediği anlam ve Ebu'd-Derda'dan alıntılıdığı rivayet bize onun ayetin mensûh olduğu görüşüne katılmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak ez-Zemahşerî'nin bazı ayetlerin neshine itirazlarını iyi geçinme, iyi davranma, sabır, hoşgörü gibi ahlâkî ilkelerin dikkate alınmamasının yanında ayetin ifade ettiği hükmün farklı değerlendirilmesi, ayetin maksadını tam olarak kavramadan nesh iddiasında bulunma şeklinde özetleyebiliriz.

Bu kısmın sonunda şunu ifade etmemiz gerekir. ez-Zemahşerî'nin ayetin sadece bir bölümünün neshe konu edilmesi meselesine karşı olmadığı neshe konu edilen ayetlere yaklaşımından anlaşılmaktadır.

ez-Zemahşerî'nin mensûh ayetlerle ilgili görüşlerini yansıtan şematik tablo mukayese yapmaya daha elverişli olabilmesi için bölüm sonunda yer verilecektir.

3. er-RÂZÎ'NİN TEFSİRİNDE NESH

Bu kısımda e-rRâzî'nin nesh tanımı, neshin imkânı, Kur'an'da neshin vukuu, Kur'an'da neshe referans olarak kabul ettiği ayetler, neshin gerekçesi, nesh kriterleri, nesh türlerine yaklaşımı, sünnetin Kur'an'ı neshi ve mensuh olduğu iddia edilen ayetlere genel olarak yaklaşımı ele alınacaktır.

¹⁸⁶ Muhammed b. İsmâî'l, Sahihu'l-Buhari, "Kitabu'l-Edeb", tahk. Muhammed Züheyr, Dâru Tavku'n-Necât, Şam 1422, s. 82.

¹⁸⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.245.

3.1. Neshin Tanımı

Fareddin er-Râzî (606 h.)’ye göre neshin lugavî anlamı iptal ve izale etmektir. Terim anlamı ise “Daha önce şerî bir delille sabit olan bir hükmün daha sonra gelen şerî bir yolla önceki hükmün varlığının son bulmasıdır.”¹⁸⁸

er-Râzî usulü’l-fıkıh alanında kaleme aldığı “*el-Mahsûl*” adlı eserinde ise Kadı Ebu Bekr (292 h.)’den naklen, Gazali’nin de onayladığı şu tarifi verir: “Daha önce gelen bir hitapla sabit olan hükmün daha sonra gelen bir hitapla kaldırılmasıdır.”¹⁸⁹

er-Râzî aynı eserinde Kadı Ebu Bekr(292 h.)’e göre neshin “ref” olduğu, Ebu İshâk (242)’a göre de “beyan” olduğu açıklamalarına ve buna göre tariflere de yer verir.¹⁹⁰

3.2. Neshin İmkânı

er-Râzî, Bakara suresinin 106. ayetinde beşinci mesele olarak neshin imkanını ele almaktadır. Müellif Yahudilerin aksine bize göre neshin aklen caiz sema’n ise vâki olduğunu, Yahudilerin bir kısmının neshin aklen caiz olmadığı bir kısmının da aklen caiz, sema’n vâki’ olmadığı görüşünde olduğu, Müslümanların bir kısmının da neshi kabul etmediğini anlatır.¹⁹¹

Bu giriş bilgileri verdikten sonra müellif Müslümanların çoğunluğunun neshin cevazı ve vukuuna yönelik ileri sürdükleri delilleri sıralar. Birincisi, bütün delillerin

¹⁸⁸ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasen b. el-Hüseyn er-Râzî, *Et-Tefsîru’l-Kebîr*, Daru’l-Fikr, Lübnan 1981, c.3, s.245.

¹⁸⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasen b. el-Hüseyn er-Râzî, *el-Mahsul*, tahk.: Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî, Müessesetü’r-Risâle, 1997, c.3, s.282.

¹⁹⁰ er-Râzî, *el-Mahsul*, c.3, s.287.

¹⁹¹ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.3, s.246.

Muhamed (s.a.s.)'in nübüvvetine işaret ettiğini O'nun nübüvvetinin ise daha önceki şeriatin neshini kabul etmekle mümkün olduğunu öyleyse neshin caiz olmasının kesin olduğunu, ikinci olarak ise şeriatlerin neshini mümkün görmeyen ve tek şeriat olarak Musa şeriatini iddia eden Yahudileri ilzam ettiren iki delile yer verir. Birincisi Tevrat'ta Allah Teâlâ, gemiden çıkarken Nuh (a.s.)'a: *Bütün hayvanları yerden biten otlar gibi sana helal kıldım yalnızca kan hariç onu yemeyin.*” buyurmuştur.¹⁹² Daha sonra Musa (a.s.) ve İsrailoğulları'na birçok hayvan eti haram kılınmıştır. İkinci olarak ise Adem (a.s.) kız kardeşiyle erkek kardeşi evlendiriyordu. Bu hüküm Musa (a.s.)'a haram kılınmıştır.¹⁹³

Daha sonra müellif neshi kabul etmeyenlerin delillerini verir. Neshi kabul etmeyenler gerekçe olarak nesh olmadan Muhammed (s.a.s.)'in nübüvvetinin sahih olmayacağı görüşünü kabul etmediklerini zira İsa ve Musa (a.s.) şeriatlerinin Muhammed (s.a.s.)'in zuhuruna kadar emretmiş olmalarının caiz olduğunu daha sonra da ümmetlerine Muhammed (s.a.s.)'in şeriatine ittiba etmelerini emretmiş olduklarını böylece Muhammed (s.a.s.)'in zuhuru ile iki peygamberin şeriatleri ile mauamele etme sorumluluğunun bitmiş olduğu, Muhammed (s.a.s.)'in şeriatini ile muamele etme sorumluluğunun başlamış olduğunu yalnız bu duruma nesh denemeyeceğini belki de (ثم)
أتموا الصيام الي الليل¹⁹⁴ ayetindeki hükmün cari olduğunu ifade ederler.¹⁹⁴ er-Râzî

¹⁹² The Bible Society in Turkey, *Eski Antlaşma*, y.e.y., 2001. Tevrat, Yaratılış, c.3, s.7.

¹⁹³ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s. 246.

¹⁹⁴ er-Râzî, *Age*, c.3. s. 246.

Müslümanlardan neshin vukuunu inkâr edenlerin görüşlerini bu ayetteki harfe¹⁹⁵ dayandırdıklarını söyler ve konu ile ilgili tartışmalara yer verir.¹⁹⁶

Müellif konuyu bütün yönleri ile ele almış ve tartışmıştır. Sonuç olarak O neshin aklen caiz, sema'n vaki olduğu görüşündedir.

3.3. Kur'an'da Neshin Vukuu

Müellif Bakara suresinin 106. ayetinin tefsirinde altıncı mesele olarak Kur'an'da neshin vukuunu ele alır. Ebu Müslim b. Harb'ın (322/934)¹⁹⁷ Kur'an'da neshin vuku bulmadığını söylemesinin aksine cumhurun Kur'an'da neshin vukuunda ittifak ettiklerini söyler ve cumhurun ortaya koyduğu delilleri ve Ebu Müslim'in itirazlarını sıralar. Ebu Müslim cumhurun delil olarak ileri sürdüğü Bakara suresinin “*Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.*”¹⁹⁸ ayetine birkaç açıdan itiraz etmiştir. Birinci olarak mensûh ayetlerden maksat İncil, Tevrat gibi kadim kitaplardaki ayetlerdir. İkinci olarak neshten maksat levh-i mahfuzdan diğer kitaplara nakledilmesidir. Üçüncü olarak bu ayet neshin vukuuna değil nesh olduğunda daha hayırlısının getirileceğine delildir.¹⁹⁹

Müellif Ebu Müslim'in itirazlarına karşı cumhurun cevaplarına yer verir. Birinci itirazına, ayetlerden maksat öncelikle diğer kitaplar değil Kur'an ayetleridir. İkinci itirazına, Kur'an'ın levh-i mahfuzdan nakli Kur'an'ın bir kısmına has değildir hâlbuki

¹⁹⁵ “الي” harfî “akşama kadar orucu tamamlayın” ayete “kadar” manası katıyor. Akşam olunca orucun süresi dolmuş oluyor. Muhammed (s.a.s.)'in zuhuru ile de diğer şeriatlerle muamele sorumluluğu biter. Dolayısıyla burada neshten söz edilemez.

¹⁹⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s. 246.

¹⁹⁷ Hayru'd-Din b. Mahmud b. Muhammed b. Ali ez-Zerkeşi, *el-A'lâm*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, c.6, s.50.

¹⁹⁸ Bakara, 2/106.

¹⁹⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.248.

nesh Kur'an'ın sadece bir kısmına hastır. er-Râzî üçüncü itiraza yöneltilen cevabı vermemiştir. Zira yukarda geçtiği gibi bu hususta Ebu Müslim ile aynı düşünmektedir.²⁰⁰ Yani ona göre Bakara suresinin 106.ayeti bir imkandan bahsetse de neshin vuku'unu ispatlamaz.

Ebu Müslim cumhurun delil olarak ileri sürdüğü, Allah kocası vefat eden kadının iddetini Bakara suresinin “*İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler.*”²⁰¹ ayetinde bir yıl olarak emretmiş daha sonrada aynı surenin 234. ayeti ile dört ay on güne indirmiştir iddiasına itiraz olarak bir yıllık iddet külli olarak devam etmektedir. Zira kocası ölen kadın hamile olsa ve hamileliği bir yıl sürse o zaman iddeti bir yıl olur, diyerek bu hükümün bazı durumlarda sabit olduğunu dolayısıyla neshten değil tahsisten söz edilmesi gerektiğini ifade eder. Cumhurun buna cevabı ise hamilenin iddeti yıla değil doğuma bağlı olduğunu dolayısıyla bir yıllık iddet suresinin külli olarak yok hükmünde olduğu yönünde olmuştur.²⁰² Yine Ebu Müslim cumhurun delil olarak ileri sürdüğü Allah, peygamberle başbaşa görüşmek isteyen kişiye önce sadaka vermesini emretmiş daha sonra da bunu neshetmiştir.²⁰³ iddiasına iraz olarak bu hükmün sebebi ortadan kalktığı için hüküm de kalkmış olduğunu, bu sebebin ise Müminlere tasadduk etmeyen münafıkların ayırt edilmesi açıklamasını yapar.²⁰⁴ Cumhur bu itiraza cevap olarak eğer böyle olsaydı sadaka vermeyen herkesin münafık olması gerekirdi.

²⁰⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.247.

²⁰¹ Bakara, 2/240.

²⁰² er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.248.

²⁰³ Mücâdele, 58/12-13.

²⁰⁴ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.248.

Bu da mümkün değildir. Zira Hz. Ali'den başka hiç kimse tasadduk etme imkanı bulamamıştır. Bu duruma ayetin “*Bunu yapmadığınıza ve Allah da, sizi affettiğine göre*”²⁰⁵ bölümünde işaret edilmektedir açıklamalarını yapar.²⁰⁶

Cumhur delil olarak Allah on kişiye karşı bir kişinin sebat etmesini şu ayetle emretmiş “*Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler.*”²⁰⁷ daha sonra da bir sonraki ayetle neshetmiştir. Bu ayet “*Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler.*”²⁰⁸ ayetidir. Bakara suresinin “*Birtakım kendini bilmez insanlar, “Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kableden çeviren nedir?” diyecekler.*”²⁰⁹ ayetinden sonra Allah onları şu ayetle “*(Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.*”²¹⁰ buldukları yerden çevirmiştir. Burada er-Râzî Ebu Müslim'in itirazlarına yer vermemiştir.²¹¹

Ebu Müslim cumhurun deli olarak öne sürdüğü Nahl suresinin “*Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman-ki Allah, neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber'e, “Sen ancak uyduruyorsun” derler. Hayır, onların çoğu bilmezler.*”²¹² ayetinde geçen tebdil hem ispat hem de ref'a şamildir. İster hükmü isterse

²⁰⁵ Mücadele, 58/13.

²⁰⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.248.

²⁰⁷ Enfâl, 9/65.

²⁰⁸ Enfâl, 9/66.

²⁰⁹ Bakara, 2/142.

²¹⁰ Bakara, 2/144.

²¹¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.248-249.

²¹² Nahl, 16/101.

tilaveti kaldırılınsı sonuçta bu ref' ve neshtir iddiasına itiraz olarak Allah Kitabını "Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez."²¹³ şeklin ifade etmiştir. Dolayısıyla neshten söz etmek bu ayete terstir. er-Râzî, Ebu Müslim'in bu itirazına ise şöyle cevap vermiştir: Bu ayetten maksat ne kendinden önce ne de sonra bir kitap gelip onu iptal etmemiştir.²¹⁴

Tüm bu tartışmalardan çıkan sonuç Ebu Müslim cumhurun görüşlerine bir takım mantıki dellillerle itiraz etse de er-Râzî cumhurun delillerini daha güçlü bulmakta ve cumhur ulema ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Bunu yaparken oldukça objektif davrandığını Ebu Müslim'in Bakara suresini 106.ayeti çerçevesindeki üçüncü itirazını haklı bulmasından çıkarabiliriz. Dolayısıyla Kur'an'da neshin vukuunu tartışmasız olarak kabul etmektedir.

3.4. Kur'an'da Neshe Delil/Referans Olarak Kabul Ettiği Ayetler

Müellif Kur'an'dan neshin vukuuna delil olarak Bakara sureinin 106. ayetinin şart ve ceza içeren bir cümle olması dolayısıyla getirilmesini zayıf olarak addeder. Bunun yerine Nahl suresinin 101. ayeti ile Ra'd suresinin 39. ayetinin delil olarak getirilmesini daha isabetli bulmaktadır.²¹⁵

3.5. Neshin Gerekçesi

er-Râzî Nahl suresinin "Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber'e, "Sen ancak uyduruyorsun" derler. Hayır, onların çoğu bilmezler."²¹⁶ ayetinde geçen "Hayır,

²¹³ Fussilet, 41/42.

²¹⁴ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.249.

²¹⁵ er-Râzî, *Age*, c.3, s.247.

²¹⁶ Nahl, 16/101.

onların çoğu bilmezler.” ifadesi ile ilgili olarak onlar Kur’an’ın hakikatini, nesh ve tebdilin faydasını bilmezler şeklinde açıklamıştır. Ona göre nesh ve tebdil kulların maslahatı içindir. Bu, tıpkı bir doktorun, hastasına bir şurup almasını emredip bir müddet sonra da onu yasaklayarak, ona o şurubun zıddı olan bir şeyi almasını emretmesi gibidir.²¹⁷

er-Râzî’nin burada verdiği misalle neshin gerekçesine açık bir mantıki izah getirmeye çalıştığını söylebiliriz.

3.6. Nesh Türlerine Yaklaşımı

er-Râzî Bakara suresinin 106. ayetinin tefsirinde yedinci mesele olarak mensûh ayetlerin kısımlarını ele alır. Ona göre mensûh üç kısımdır.

- a. Yalnızca hükmü mensûh olan
- b. Yalnızca tilaveti mensûh olan
- c. Hükmü ve tilaveti mensûh olan²¹⁸

er-Râzî tefsirinde ve “el-Mahsûl” adlı eserinde neshin çeşitlerine yer vermektedir. Ona göre nesh şu şekillerden birisiyle gerçekleşebilir:

- a. Kur’an’ın Kur’an’la neshi
- b. Sünnetin sünnetle neshi
- c. Sünnetin Kur’an’la neshi
- d. Kur’an’ın Mütevatir sünnetle neshi
- e. “Fehvâ”²¹⁹ ve “asl”ın neshi²²⁰

²¹⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.20, s.118-119.

²¹⁸ er-Râzî, *Age*, c.3, s.249.

²¹⁹ Asıl, Sözlükte “kök, dip, temel, kaide, kaynak, bir şeyin esası, dayanağı gibi mânalara gelen asıl (çoğulu usûl), fıkıh terimi olarak başlıca şu anlamlarda kullanılır: “Delil”. Şer’î hükümlerin

f. Amel edilmeden bir şeyin neshi.²²¹ Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi olayı amelden önce neshe örnektir.

g. Bir şeyin bedelsiz neshedilmesini, peygamberle başbaşa konuşmak isteyen sadaka vermesi beldelsiz neshedilmiştir.²²²

h. Daha ağır bir hükümle nesh, âşûrâ orucuna karşı ramazan orucunun farz kılınması, zanilere evde hapis cezasından sonra celd ve recm cezası verilmesi, mukım olanlara iki rekatın dört rekata çıkarılması gibi.

i. Daha hafif bir hükümle nesh, iddetin bir yıldan dört ay on güne indirilmesi, gece namazının kılınmasında muhayyerlik gibi.

j. Bir şeyin misli ile neshi beytü'l-makdisten Ka'be'ye çevrilmesi gibi.²²³

k. Te'bîd(ebedilik) ifade eden lafızların neshi de caizdir. Zira er-Râzî'ye göre te'bîd ifade eden lafızların gelecek bütün zamanları kapsaması tıpkı umumi bir lafzın tüm a'yânını(fertlerini) kapsaması gibidir. İkisinden birinin tahsisi caiz ise diğèrinin tahsisi de caizdir.²²⁴

Müellifin nesh türlerine yaklaşımını gördükten sonra nesh için geçerli olmayan kriterlere yaklaşımını ele alacağız.

dayanak ve kaynağını teşkil eden kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve diğèr delilleri ifade etmek için kullanılır. Bkz., D.İ.A. 3/473. Fehva ise Sözlükte anlam, mefhum demek olan fehva, fıkıh usulünde fehva'l-hitap, fehva'l-kavl tabirleriyle geçmekte olup, inceleme ve içtihatla bulunmaya ihtiyaç duyulmaksızın ve sırf dil unsurlarına dayanarak anlaşılabilen illetteki müştereklik sebebiyle, nassın ibaresiyle delâlet ettiği mananın benzeri veya daha elverişli başka bir olaya da uygulanmasıdır. Bununa nassın delâleti, celî kıyas, mefhumu muvafakat da denilmektedir. Dini Kavramlar Sözlüğü, D.İ.B. Yay. Ankara 2006. s. 175.

²²⁰ er-Râzî, *el-Mahsûl*, c.3, s.360.

²²¹ er-Râzî, *Age*, c.3, s.311.

²²² er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.250-251.

²²³ er-Râzî, *Age*, c.3, s.251.

²²⁴ Mahmud Muhammed el-Hantûr, *En-Neshu İnde'l-Fahri'r-Râzî*, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire 2002, s. 71.

3.7. Nesh İçin Geçerli Olmayan Kriterler

er-Râzî Bakara suresinin 106. ayetinde nâsihin tanımını yaptıktan sonra tanımın açıklamasını yapar. Tarifte ağyârını mâni unsurlara da yer verir. Bu unsurlardan neshe gerekçe olamayacak hususları ortaya çıkarabiliriz. Bunlar ise:

- İcmâu'l-Ümmet
- Mu'cize²²⁵
- Kıyasın kitap, sünnet ve icmâ'ı neshidir²²⁶

Müellifin nesh için geçerli olmayan kriterlerine yer verdikten sonra sünnetin Kur'an'ı neshi meselesindeki görüşlerine yer vereceğiz.

3.8. Sünnetin Kur'an'ı Neshi Meselesi

er-Râzî tefsirinde Şafî'nin sünnetin Kur'an'ı neshi meselesi hakkındaki görüşlerine yer verir. İmam-ı Şafî Kur'an'ın sünnet ile nesh edilemeyeceğini ileri sürmüş ve bu görüşünün doğruluğunu ispat etmek için Nahl suresinin 101. *“Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber'e, "Sen ancak uyduruyorsun" derler. Hayır, onların çoğu bilmezler.”* ayetini delil olarak göstermiştir. Ona göre bu ayet, ayetin ancak başka bir ayetle neshedilmesi gerektiğini ispat etmektedir. Müellif Şafî'nin bu görüşünü zayıf olarak addeder. Zira bu görüş Allah, bir ayeti başka bir ayet ile tebdil ettiğini ifade eder fakat bu ayette, Allah'ın, bir ayeti ancak bir ayet ile değiştirdiğine bir delalet yoktur. er-Râzî, Cebrail (a.s)'ın ayeti getirdiği gibi, sünneti de getirdiğini söyler. Ona göre sünnet,

²²⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.245-246

²²⁶ er-Râzî, *el-Mahsûl*, c.3, s.360.

bazen ayetin hükmünü isbat edip desteklemektedir. Ayrıca bu ayet kâfirlerin sözünü nakleden bir ayet olup delil olarak buna tutunmak doğru değildir.²²⁷

Müellif Şâfî mezhebine müntesip olmasına rağmen Şâfî usulüne ters bir görüşü savunmaktadır. Bu düşüncesi bize tahkik ehli müfessirlerin bağlı oldukları mezheplerin görüşlerinin aksine görüş beyan edebildiklerini, mezhebe bağlılıklarının körü körüne taklitten ibaret olmadığını göstermektedir. Ayrıca er-Râzî sünnetin Kur'an gibi indirildiğinden de bahsetmektedir.

3.9. Genel Ahlak İlkelerinin Ret Gerekçesi Olarak Kullanılması

er-Râzî'de ez-Zemahşerî gibi güzel ahlakı nesh iddialarına ret gerekçesi olarak kullanmıştır. Zira temel ahlâkî önerilerde nesh olmaz. Müminûn suresinin "*Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyleri daha iyi biliriz.*"²²⁸ ayeti hakkında bir görüşe göre söz konusu ayet seyf (kılıç) ayeti ile (Tevbe,9/5) mensûhtur. Başka bir görüşe göre ise muhkem (gayr-i mensûh) olduğu ileri sürülmüştür. Çünkü dini veya kişiliği (şahsiyeti) düşürmedikçe, bunlara saldırmadıkça iyi geçinmek, yumuşak davranmak teşvik edilmiştir.²²⁹

er-Râzî'nin dini veya kişiliği (şahsiyeti) düşürmedikçe, bunlara saldırmadıkça iyi geçinmek, yumuşak davranmak teşvik edilmiş, hoşgörün, affedinden maksadın güzel davet, hoşgörü ve şefkatin gerektirdiği şekilde itinalı davranmak şeklindeki cümleleri güzel ahlak kurallarını neshe ret gerekçesi olarak kullandığını ifade etmektedir.

Bakara suresinin "*Kitap ehlinde birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler.*

²²⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.20, s.118-119.

²²⁸ Müminûn, 23/96.

²²⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.23, s.119.

Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir."²³⁰ ayetinde geçen "*Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün.*" cümlesi ile ilgili görüşlere yer verir. er-Râzî ikinci görüş olarak "*hoşgörün, affedin*"den maksadın güzel davet, hoşgörü ve şefkatin gerektirdiği şekilde itinalı davranmak olduğu bu yoruma göre ayetin mensûh olmadığını belirtir.²³¹

er-Râzî İsra suresinin "*De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur.*" Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut."²³² ayeti hakkında ahlâk kitaplarında "*İşlerin iki ucu, yani ifrat ve tefrit kınanmıştır. Doğru olan, ortayı gözetmektir.*" kuralının yer aldığını bundan dolayı Allah'ın bu ümmeti, "*Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır*"²³³ diye methettiğini, yine müminleri, "*Onlar ki harcadıkları vakit ne israf, ne de sıklık yapmazlar, (harcamaları) ikisi arası ortalama olur*"²³⁴ şeklinde övdüğünü, Peygamberine de, "*Elini boynuna bağlı olarak yumma, onu büsbütün de açma*"²³⁵ şeklinde emir buyurduğunu aynı şekilde bu ayette de, iki aşırılıktan, yani çok yüksek sesle veya çok alçak sesle okumaktan men edilmiş ve, "*ikisinin arası bir yol tut*" diyerek itidalli olmak emredilmiş olduğunu belirtir.²³⁶ Müellif bazı alimlerin bu ayetin, "*Rabbimize yalvara yakara, gizlice duâ edin*" (Araf,

²³⁰ Bakara, 2/109.

²³¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.364-365

²³² İsra, 17/110.

²³³ Bakara, 2/143.

²³⁴ Furkân, 25/67.

²³⁵ İsrâ, 17/29.

²³⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.21, s.72.

6/55) ayetiyle mensûh olduğunu söylediklerini ama bunun uzak bir görüş olduğunu da belirtir.²³⁷

4. MENSÛH OLDUĞU İDDİA EDİLEN AYETLERE YAKLAŞIMI

er-Râzî’de ez-Zemahşerî gibi tahkik ehli müfessirlerdendir. Ayrıca er-Râzî’nin diğer bir özelliği ise usulcü olmasıdır. Konumuz olan nesh meselesine “el-Mahsûl” adlı eserinde yer vermiştir. Bu eserindeki görüşlerini mensûh olduğu iddia edilen ayetlere uyguladığını görmekteyiz.

er-Râzî’nin mensûh olduğu iddia edilen ayetlere yaklaşımını net olarak ortaya koyabilmemiz için birkaç başlıkta ele almaya çalışacağız.

Bunlar ez-Zemahşerî’nin mensûh ayetlere yaklaşımında ele aldığımız gibi er-Râzî’nin de bazı ayetlerin mensûh olduğunu tercih ettiğini, bazı ayetlerin de verilen anlama göre neshe konu olduğunu veya neshi hususunda tercihte bulunmadığı, diğer bir kısım ayetlerinde mensûh olduğuna itiraz ettiğine tanıklık etmekteyiz.

4.1. Mensûh Saydığı Ayetler

Bakara suresinin “*Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah’a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak size farz kılındı.*”²³⁸ ayetinde er-Râzî “akrabîn” yakın akrabaların kim olduğu hakkında üç görüşün olduğunu belirtir. Birincisi Abdurrahman b. Zeyd’in babasından naklettiğine göre bunlar çocuklardır. Buna göre Allah çocuklara ve ebeveyne vasiyetin yapılmasını emretmiştir. İkinci görüş İbn Abbas ve Mücahid’e göre ebeveynin dışındaki

²³⁷ er-Râzî, *et-Tefsîiru'l-Kebîr*, c.21, s.72.

²³⁸ Bakara, 2/180.

akrabalardır. Üçüncü görüş ise varis olan veya olamayan tüm akrabalardır. Bu görüşe göre akrabaya vasiyet vacipti daha sonra neshedilmiştir.²³⁹

Müellif alimlerin bu vasiyetin hangi delil ile mensûh olduğu hususunda ihtilâf ettiklerini ifade eder. Birincisi görüş bu vasiyet, Allah'ın vâris olabileceklerden her hak sahibine sadece payını vermesiyle mensûh olduğu görüşüdür. er-Râzî bu görüşün akla uzak bir ihtimal olduğunu çünkü haktan belli bir miktarın miras yoluyla elde edilmesinin, vasiyet sebebi ile başka bir payın gerekmesine manî olmadığını, bu durumun gerektirdiği en fazla şey olsa olsa tahsis olabileceğini, nesh olamayacağını belirtir. Müellif bu durumda Şöyle denilebilğini ifade eder:

“Ölümünden sonra geriye ebeveyninden başkasını bırakmayan kimse hakkında (vasiyetin) mensûh olduğunu kabul etmek gerekir. Zira onun tek vârisi olmaları itibariyle bütün mal ebeveyne kalır, artık vasiyet için bir şey kalmaz?”²⁴⁰

Müellif bu durumun da tahsis olduğunu nesh olmadığını ifade eder.²⁴¹ İkinci görüş bu vasiyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, “*Dikkat edin, mirasa olacak kimseye vasiyyet yapılmaz*” hadisi ile neshedilmiştir. er-Râzî bu görüşün doğruya daha yakın olduğunu belirtir. Fakat burada bir sorundan bahseder. Bu da bu hadisin, bir haber-i vâhid olması sorunudur. Bu nedenle, Kur'an'ın onunla neshedilmesi caiz değildir. Bu sorunla ilgili er-Râzî, “*Bu haber, her ne kadar haber-i vahid ise de, onu müctehid imamlar kabul etmiştir. Bu sebeble o, adetâ mütevâtirlere katılmıştır*” açıklamasını yapar.²⁴²

²³⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.5, s.65.

²⁴⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.5, s.66.

²⁴¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.5, s.66-67.

²⁴² er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.5, s.67.

er-Râzî'nin mütevatir hadisle Kur'an'ın neshedilebileceği görüşünü dikkate aldığımızda bu ayetin söz konusu hadisle mensûh olduğunu kabul ettiğini söylememiz mümkün gözükmemektedir.

er-Râzî Bakara suresinin *“İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mümin bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan hür erkek hoşunuza gitse de; iman eden bir köle, Allah'a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır. O, insanlara âyetlerini açıklar ki, öğüt alıp düşünsünler.”*²⁴³ ayetinde dördüncü mesele olarak müşrik lafzını anlamı ile ilgili ihtilafa ve buna göre kazandığı manalara yer verir. Müşrik vasfının sadece putpereslere şamil olduğunu kabul edenler bununla *“Müşrik kadınları nikahlamayın”* âyetinin putperest kadınları nikâhlamayı yasakladığını söylemişlerdir. Müşrik vasfının bütün kâfirleri kapsadığını söyleyenler ise bu hitabının zahirinin, ister ehl-i kitaptan olsun, isterse olmasın, kâfir kadınların nikâhlanmasının kesinlikle caiz olmadığına delâlet ettiğini söylemişlerdir.²⁴⁴ Müellif bu görüşte olanların da kendi aralarında ihtilâf ettiklerini imamlardan pekçoğunun, ehl-i kitaptan olan bir kadını müslüman bir erkeğin alabileceğini söylediklerini yalnız İbn Ömer, Muhammed İbn Hanefiyye ile Zeydiyye imamlarından birisi olan el-Hâdî'ye göre müslüman bir erkeğin kitabî bir kadını nikâhlanmasının haram olduğunu belirtir.²⁴⁵ Müellif bu görüşe karşı cumhurun delilinin, Mâide süresinin *“Kendilerine kitap verilmiş olanların hür kadınları*

²⁴³ Bakara, 2/221.

²⁴⁴ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.6, s.61.

²⁴⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.6, s. 61.

da... size mubah kılındı”²⁴⁶ âyeti olduğunu zira Mâide sûresinin tamamının hükmünün bakî olup, ondan hiçbir şey kesinlikle neshedilmemiştir açıklamalarına yer verir.²⁴⁷

er-Râzî bu konuda cumhurun görüşünü kabullendiğini ve bu ayetin nâsihinin ise Mâide suresinin 5. ayeti olduğunu ifade eder. Zira Mâide suresinin tamamının hükmü bakî olup, ondan hiçbir şey kesinlikle neshedilmemiştir görüşüne yer vermesi buna işaret etmektedir.

Nisa suresinin “Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın). Sizlerden fuhuş (zina) yapanların her ikisini de incitip kınayın. Eğer onlar tövbe edip ıslah olurlarsa, onları incitip kınamaktan vazgeçin. Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”²⁴⁸ ayeti hakkında müellif müfessirin çoğunluğunun ayetin mensûh olduğunu iddia ettiğini Ebu Müslim’in ise, bu âyetin mensûh olmadığını söylediğini belirtir.²⁴⁹ Ona göre müfessirler görüşlerini ayetin zinanın hükmünü beyân hakkında olduğu ve hükmünün devam etmediği esasına dayandırmışlardır. Dolayısıyla müfessirlere göre âyet mensûhtur.²⁵⁰ er-Râzî bu görüşte olan müfessirlerin, kendi aralarında iki şekilde ihtilâf ettiklerini belirtir. Birincisi bu âyet, Ubade İbn es-Sâmitin, Hz. Peygamber (s.a.s)’den rivayet ettiği “(Hükümlerinizi) benden alm, benden alın. Muhakkak ki Allah onlara bir yol açtı: “Bekâr bekâr iler dul

²⁴⁶ Maide, 5/5

²⁴⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.6, s.61

²⁴⁸ Nisa, 4/15-16

²⁴⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.9, s.240

²⁵⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.9, s. 240.

veya evli de dul veya evli ile zina yaptığında, bekar sopalanıp sürgün edilir; dul veya evli de sopalanır ve recmedilir.”²⁵¹ hadisle neshedilmiştir. Bu görüşte olanlar bu hadisin de “Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun”²⁵² âyeti ile neshedilmiş olduğunu belirtirler. dolayısıyla bu izaha göre, bazen Kur’an’ın sünnet ile bazen da sünnetin Kur’ân ile neshedildiği sabit olmuş olur. Şafî’nin görüşü ise böyle değildir. Ona göre, bunlar birbiriyle nesholunmazlar.²⁵³ İkincisi bu âyet, celde âyeti (Nur, 24/2) ile neshedilmiştir.²⁵⁴

Müellif burada Ebu Bekir er-Râzî el-Cessâs’ın İmâm Şafî’yi tenkide çok istekli olduğu için birinci görüşün daha evla olduğunu savunduğunu ama bu görüşün iki bakımdan zayıf olduğunu ifade eder. Birincisi Ebû Süleyman el-Hattabî’nin, “Meâlimü’s-Sünen” adlı eserinde zikrettiği gibi ne bu âyette, ne de bu hadiste nesh kesinlikle söz konusu değildir. Zira “O kadınları Ölüm alıp götürünceye kadar, yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar, kendilerini evlerde alıkoyun” ayeti, o kadınların evlerde tutulmalarının, Allah’ın onlara bir yol açmasına kadar süreceğine delâlet etmektedir. sonra âyette geçen “yol” kelimesi, mücmel bir ifâdedir. Hz. Peygamber (s.a.s), “(Hükümlerinizi) benden alın.. Dul veya evli recmedilir, bekâr ise sopalanıp sürgün edilir”²⁵⁵ buyurunca, bu hadis, o âyeti neshetmemiş aksine tefsir etmiş olur. Ayrıca bu hadis, “Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun”(Nûr, 24/2) âyetinin umûmî manasını tahsis etmiştir. Sonra bu hadis-i

²⁵¹ Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekr el-Beyhaki, *Sünenü'l Kübra*, tahk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003, c.8, s.342.

²⁵² Nûr, 24/2.

²⁵³ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.9, s.240.

²⁵⁴ er-Râzî, *Age*, c.9, s.240.

²⁵⁵ er-Râzî, *Age*, c.9, s.240.

şerifin, şu iki âyetten biri için beyân, diğeri için de muhassis (tahsis edici) olduğunu kabul etmenin, zincirleme neshin olduğunu söylemekten daha evlâ olduğu malumdur.²⁵⁶

Müellif burada hapis âyetinin (Nisa, 4/15) mücmel bir âyet olduğunu, âyette geçen “yol” kelimesinin ne olduğuna delâlet eden bir şey olmadığını dolayısıyla bu âyetin bir mübeyyininin (açıklayıcısının) bulunması gerektiğini ifade eder.²⁵⁷ Ona göre Celde âyetinin burada tahsis edilmiş olduğunu onun da bir tahsis edicisinin olması gerektiğini bu sebeple bu hadisi, “habs” (hapsetme) âyetinin mübeyyini, celde âyetinin de muhassisi olduğunu kabul ettiğini belirtir.²⁵⁸ Müellif burada Ebu Hanife taraftarlarına göre, üç cihetten nesh bulunduğunu bunlardan birisinin de “Hapis” âyetinin, recmin delilleri ile neshedilmesi olduğunu böylece ifade ettiği şeyin, Hanefilere göre şüphe götürmez bir gerçek olduğunu belirtir.²⁵⁹

Ebu Bekr el-Cassâs’ın görüşünün zayıf olduğuna delalet eden ikinci mesele ise onun celde âyetinin, Hz. Peygamber’in “(Hükümlerinizi) benden alın...” hadisinden önce nazil olmuş olmasının mümkün olmadığını söylemesidir. Müellif burada Hz. Peygamber (s.a.s)’in bu âyet nazil olunca böyle demiş olduğunu söylemek niçin caiz olmasın? Deyip bunu izaha çalışır. Nur suresinin “Zina eden kadınla zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun”²⁶⁰ âyeti, müslüman dul hakkında, icmâ ile tahsis edilmiş olur. Hâlbuki tahsis eden delilin, tahsis gören umûmî ifâdeden sonra gelmesi bir karışıklığa sebebiyet vereceği için, el-Cessâs ve Mu’tezile’nin ekserisine göre bunun

²⁵⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.9, s.240.

²⁵⁷ er-Râzî, *Age*, c.9, s.240.

²⁵⁸ er-Râzî, *Age*, c.9, s.241.

²⁵⁹ er-Râzî, *Age*, C.9, s.241.

²⁶⁰ Nûr, 24/2.

caiz olmadığını durum böyle olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu hadisinin, “*Zina eden kadınla, zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun*” âyeti indiği zaman söylemiş olduğu sabit olmuş olur. Dolayısıyla el-Cessâs'ın “*Hadis, celde âyetinden önce söylenmiştir*” şeklindeki sözü düşmüş olur.²⁶¹ Müellif sonuç olarak bunların hapis âyetinin, zina eden kadınlar hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin görüşüne dayanan izahlar olduğunu ve bu görüşe göre, bu âyetin mensûh oluşunun delil ile sabit olmadığı ortaya çıkmış olur.²⁶² er-Râzî Ebu Müslim el-İsfehânî'nin görüşünün, âyetin zahirî manasının neshedilmediği doğrultusunda olduğunu da ifade eder.²⁶³

er-Râzî bu ayette farklı görüşlere yer verse de cumhurun görüşüne uyarak mensûh olduğu görüşündedir. Yalnız bu ayetin nâsihinin celde ayeti mi yoksa hadis mi olduğu üzerinde durur. Nâsihinin hadis olduğunu iddia eden görüşü zayıf kabul etmektedir. Dolayısı ile Nisa suresinin 15. ayetinin nâsihinin Nur suresinin 2. ayeti olduğunu ifade eden görüşü daha sağlam olarak kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Nisa suresinin “*Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler başka. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kılardı da sizinle savaşarlardı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayı size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir.*”²⁶⁴ ayeti hakkında ise er-Râzî burada istisna edilen kimselerin, kâfir mi yoksa mümin mi olduğu hususunda ihtilaf olduğunu Cumhurun, bunların kâfirlerden olduğunu buna göre âyetin

²⁶¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.9, s.241.

²⁶² er-Râzî, *Age*, c.9, s.241.

²⁶³ er-Râzî, *Age*, c.9, s.241.

²⁶⁴ Nisa, 4/90.

manasının “Allah Teâlâ, kâfiri öldürmeyi vâcib kılmuştur. Ancak onlardan, sizinle anlaşması olanlar veya size karşı savaşmayanlar müstesna, zira böyle olan kâfirleri öldürmek caiz değildir.” şeklinde olduğunu ve bu takdirde burada bir neshin bulunduğunu zira kâfir, her ne kadar savaşı terketse de öldürülmesinin caiz olduğunu ifade eder.²⁶⁵ Müellif Ebu Müslim el-İsfehanî’nin görüşünün ise Allah, müslüman olan herkese hicret etmeyi vacib kılınca, bir mazereti bulunan kimseleri bu hükümden istisna ederek, “...sığınanlar., müstesna” buyurmuştur. Ona göre istisna edilen kimseler, hicret ve yardım etmek için, Hz. Peygamber’e gitmeye niyetlenen bir grup mümindir. Ancak ne var ki, onların yolları üzerinde kâfirler bulunduğu için, onlar bu gayelerini gerçekleştirememişlerdir. Zira onlardan korkuyorlardı. Böylece bu müminler, müslümanlarla anlaşması bulunan bir kavme sığındılar da, böylece o kâfirlerden kurtulup (hicret edinceye kadar), müslümanlarla anlaşması bulunan kavmin yanında kaldılar. Daha sonra da, Hz. Peygamber’e iltihak edip, ne Hz. Peygamber, ne de O’nun ahabı ile savaşmayan kimselerdir. Çünkü bunlar, onlarla savaşma hususunda Allah’tan korkuyorlardı. Keza bunlar, kâfirlerle de savaşmıyorlardı. Zira o kâfirler, bunların yakınları ve akrabalarıydı veya bu kimseler, çoluk çocuklarını o kâfirler arasında bıraktıkları için, onlarla savaşmaları halinde, onların kendi çoluk çocuklarını öldürmelerinden korkuyorlardı. İşte bu iki kısım müslümanla, her ne kadar kendilerinden hicret ve kâfirlerle savaşmak gibi bir fiil sâdır olmamışsa da savaşmak helâl olmaz.²⁶⁶

²⁶⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.10, s.230.

²⁶⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.10, s.230.

er-Râzî'nin cumhura göre ayetin mensûh olduğunu görüşünü belirtmesi mensûh görüşünde olduğunu gösterir. Burada nâsîh belirtilmemiştir ama seyf ayetinin nâsîh olduğunu söylememiz mümkündür.

er-Râzî, Mâide suresinin “*Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ'be'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.*”²⁶⁷ ayetinin mensûh olup olmadığı hususunda alimler arasında ihtilaf olduğunu belirtmiştir. Birinci görüş İbn Abbas, Mücahid, Hasan Basrî ve Katâde gibi pek çok müfessirin tercih ettiği bu ayetin mensûh olduğu görüşüdür. Bu görüşte olanlar âyetteki, “*Allah'ın şeâirine ve haram olan aya hürmetsizlik etmeyin*” ifadesinin, haram aylarda savaşın haramlığını gerektirdiğini bu hükmün “*Müşrikleri, nerede bulursanız öldürün*”²⁶⁸ âyeti ile neshedildiğini belirtir.²⁶⁹ Yine âyetteki, “*Beyt-i Harama ziyarete niyet edip gelenlere hürmetsizlik etmeyin*” ifadesi de, müşrikleri Beytullah'dan men etmenin haramlığını gerektirir. Bu hüküm de “*Bu yıllarından sonra onlar Mesctd-i Harama yaklaşmasınlar*” âyeti ile neshedilmiştir.²⁷⁰ Müellif Şâ'bî'nin Mâide sûresinden, sadece bu ayetin neshedilmiş olduğu görüşünde olduğunu da ifade eder.

²⁶⁷ Maide, 5/2.

²⁶⁸ Tevbe, 9/5.

²⁶⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.9, s.132.

²⁷⁰ er-Râzî, *Age*, c.9, s.132.

İkinci görüş ise diğer bir grup müfessirin oluşturduğu bu âyetin mensûh olmadığı görüşüdür. Müellif bu görüş sahiplerinin iki izah şeklinin bulunduğunu birinci izah, Allah bu âyette bize Kâ'be'yi ziyaret niyetiyle gelen müslümanları korkutmamamızı emretmiş ve bize, kurbanlık develeri sevkeden kimselerin develerine, eğer o kimseler müslüman iseler, el koymamamızı emretmiştir. Bunun delili ise, âyetin baş ve son kısmıdır. Âyetin baş kısmı, *“Allah'ın şeâ'irine hürmetsizlik etmeyin”* ifadesidir. *“Allah'ın şeâ'iri”* deyimini ancak, müslümanların yaptıkları ibadet ve taatlara uygun düşer, kâfirlerinkine uygun düşmez. Âyetin son kısmı ise *“Rablerinden hem bir fazl, hem de bir rıza arayarak...”* ifadesidir. Bu da ancak kâfirlere değil, müslümanlara uygun düşmektedir.²⁷¹ İkinci izah ise Ebu Müslim el-İsfehânî'nin bu âyet ile kastedilenler, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki kâfirler olduğu, Tevbe sûresinin nüzülü ile müşriklerle olan ahid (anlaşma) sona erince, bu yasak da sona ermiş ve *“Bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Harama yaklaşmasınlar”*²⁷² âyetinin ifade ettiği hükme (yani Kâ'be'den onları men etme hükmüne) bağlanmak gerekmiştir, şeklindeki izahıdır.²⁷³ Yani böylece el-İsfehânî'ye göre neshe gerek kalmamış oluyor.

er-Râzî'nin burada verdiği görüşlerden müfessirlerin çoğunluğunun katıldığı görüşe katıldığı anlaşılabilir. O da Mâide suresinde sadece bu âyetin mensûh olduğu görüşüdür.

Müellif, Enfal suresinin *“Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan*

²⁷¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.9, s.132.

²⁷² Tevbe, 9/28.

²⁷³ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.9, s.132.

*bir kavimdir.*²⁷⁴ ayetinde geçen “Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler.” ifadesinden maksadın haber değil emir olduğunu bu ifade ile sizden yirmi kişi bulunursa, onlar savaşta sabır ve sebat gösterip gayretli davransınlar. Böylece de ikiyüz kişiyi mağlup etsinler demek istemiştir.²⁷⁵ er-Râzî buradaki tabir ile haber verme manasının murad edilmediğine dair delilleri sıralar. Birincisi, eğer bu cümle ile haber verme kastedilmiş olsaydı, o zaman, kâfirlerden iki yüz kişi asla, yirmi mümini yenemez denilmesi gerekirdi. İkincisi, ayetteki “Şimdi Allah sizden yükü hafifletti...” cümlesidir. Bu cümle bir neshdir ve nesh, habere değil emre daha uygun düşer. Üçüncüsü ise bir sonraki ayetin sonunda, “Allah, sabır ve sebat edenlerle beraberdir.” (Enfal, 9/66) buyurulmasıdır. Bu ifade, savaşta sabır ve sebat gösterme hususunda bir teşviktir. Sonuç olarak, her ne kadar bir haber lafzı ile gelmişse de, bu ayet ile emir manasının kastedildiği açıktır.²⁷⁶ Müellif bu ayetin “Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler”²⁷⁷ ve “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler”²⁷⁸ ayetlerinde olduğu gibi emir manasında olduğunu ifade eder. Çünkü bu ayetlerden maksat “emzirsinler” ve “beklesinler” şeklinde emirdir.²⁷⁹

²⁷⁴ Enfâl, 8/65.

²⁷⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.15, s.198.

²⁷⁶ er-Râzî, *Age*, c.15, s.198.

²⁷⁷ Bakara, 2/233.

²⁷⁸ Bakara,2/228.

²⁷⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.15, s.198.

er-Râzî ayetin neshi ile ilgili olarak, cumhur bu ayeti sonraki ayet neshettiği görüşündedir. Ebu Müslim ise nesh değil tahsisten söz etmektedir.²⁸⁰ görüşünü ileri sürer.

Bu izahlardan anlaşılıyor ki er-Râzî cumhurun görüşüne katılmakta ve ayetin inşa manasında haber formatında olduğunu ifade etmektedir. Zira er-Râzî haberlerde neshi kabul etmemektedir.

er-Râzî Mücâdele suresinin *“Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*²⁸¹ ayetinin zahirinin, fısıldaşmadan önce sadaka vermenin vâcip olduğuna delâlet ettiğini çünkü emrin, vüçûb (farziyyet) ifade ettiğini belirtir. Ona göre bu husus, ayetin sonundaki, *“Eğer birşey bulamazsanız, bilin ki Allah gafur ve rahîmdir”* ifadesiyle de kuvvet kazanmıştır. Çünkü bu durum ancak, yokluğu sebebiyle, vüçûbiyyeti zâil olan şey hakkında söylenebilir.²⁸² Müellif âlimlerden, bunun vâcip olmayıp, mendub olduğunu söyleyenlerin de olduğunu ifade eder. Bu görüşte olanlar iki şekilde delil getirmişlerdir. Birincisi ayetin *“Böyle yapmanız, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir”* ifadesidir. Böyle bir ifade, farzlar için değil, ancak nafîle ibadetler için kullanılabilir. İkincisi, eğer bu sadaka vâcip olsaydı, onun vâcipliği, peşinden gelen bir cümle ile zail olmaması gerekirdi. Bu cümle de ayette geçen, *“Mahrem konuşmanızdan evvel, sadakalar vermekten korktunuz*

²⁸⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.15, s.201

²⁸¹ Mücadele, 58/12.

²⁸² er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.29, s.272.

mu...” (Mücadele, 13) cümlesidir.²⁸³ Müellif burada bu delillere itirazları dile getirir. Birinci delile karşı nasıl ki mendub olan şey, daha hayırlı ve daha temiz olmakla vasfediliyorsa, vâcib olan da, bu sıfatlarla vasfedilebilir şeklinde cevap verilmiştir. İkinci delile karşı ise bu iki ayetin, tilâvet bakımından birbirlerine bitişik olmalarından, bunların nüzul bakımından da peş peşe olmaları gerekmeyeceği ifade edilmiştir.²⁸⁴

er-Râzî'nin alıntıladığı görüşler ve verdiği cevaplardan ortaya çıkan sonuç bu ayetin bir sonraki ayetle neshedildiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Müellif Müzzemmil suresinin “*Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi ibadetle geçir.*”²⁸⁵ ayeti hakkında İbn Abbas'ın “*geceleyin kalk*” emrinin dolayısı, geceleyin kalkmanın farz olduğunu; zira, emrin zahirinin vücub ifade ettiğini; ama daha sonra bunun neshedildiğinin söylendiğini bu neshin sebebi hususunda ise ihtilaf vaki olduğunu belirtir.²⁸⁶ Bu ihtilafın da aşağıdaki şekilde izah edildiğini ifade eder.

Birincisi gece kalkma işi, beş vakit namaz farz olmadan önce farz idi daha sonra beş vakit namaz ile neshedildi. İkincisi “... *gecenin birazı müstesna, kalk! Yarısı miktanncaya yahut ondan birazını eksilt... Yahut, üzerine artır...*” buyrulunca, ilgili şahsın, ne kadar kılacağını, geceden ne kadar kaldığını bilemediğini dolayısıyla farz olan kadarını sürdürememe endişesiyle, bütün gece ibadete devam ettiğini ve bu durumun ona çok güç geldiğini, ayakları ve bacaklarının şiştiğini, bundan dolayı sûrenin sonundaki, “*Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun...*” (Müzzemmil,20) emriyle, bunun neshedildiğini ifade eder.²⁸⁷

²⁸³ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.29, s.272.

²⁸⁴ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.29, s.272.

²⁸⁵ Müzzemmil, 73/20.

²⁸⁶ er-Râzî, *Age, et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.30, s.171.

²⁸⁷ er-Râzî, *Age*, c.30, s.172.

Müellif, İbn Abbas'ın bu hadisenin, İslâm'ın ilk yıllarında olduğunu söylediğini ve farz kılınışı ile neshedilmesi arasında bir yıl bulunduğunu ifade ettiğini de ekler.²⁸⁸ Başka bir görüşünde ise İbn Abbas bunun farz kılınışı Mekke'de neshedilmesinin ise Medine'de olduğunu ve bu miktarın da yine, beş vakit namaz ile neshedildiğini belirtir.²⁸⁹

Bu tartışmalardan anlaşılıyor ki er-Râzî ayetin mensûh olduğunu tartışmamaktadır. Dolayısıyla ona göre ayetin mensûh olduğunu söyleyebiliriz.

4.2. Anlam Farklılığına Göre Neshe Konu Olan Ayetler

Bu kısımda taşıdığı farklı anlamlardan dolayı neshe konu olan ayetler ve mensuh-muhkem olduğu hususunda müellifin tercihte bulunmadığı ayetlere yer vermeye çalışacağız.

er-Râzî Bakara suresinin “*Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.*”²⁹⁰ ayetinde geçen “*Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün.*” Buradaki affetme ve hoşgörmenin Yahudilerin yaptıklarına rıza gösterme anlamına gelmediğini, bunun küfür olduğunu dolayısıyla bu ifadeleri iki şekilde yorumlamak gerektiğini ifade eder. Birincisi karşılık ve cevap vermekten yüz çevirmektir. Zira bu tavır intikam ateşini söndürmeye daha elverişlidir. Bu emir müşrikler içinde geçerlidir.²⁹¹ Müellif buradaki

²⁸⁸ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.30, s.172.

²⁸⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.30, s.172.

²⁹⁰ Bakara, 2/109.

²⁹¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.264.

emirden maksadın Hasan el-Basrî'ye göre kıyamet gününde ceza, ikinci bir görüşe göre peygamberin kuvveti ve ümmetin çoğalması, diğer bir görüşe göre ise sahabe ve tabiinin çoğunluğunun görüşü olan savaşma emridir. Bu durumda iki seçenek sunulur ya Müslüman olma ya da boyun eğerek küçüklüğe ve alçaklığa rıza gösterip cizye vermektir. er-Râzî bu nedenle alimlerin bu ayetin Tevbe suresinin “*Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.*”²⁹² ayeti ile mensûh olduğunu söylediklerini ifade eder.²⁹³ er-Râzî bu noktada iki sorudan bahseder: Birincisi (ثم اتموا الصيام الي الليل) ayetinde olduğu gibi bir gayeye müteallık olan ayette nesh olur mu? Zira bu ayette gecenin gelişi nâsîh sayılmamıştır. Bu soruya karşı eğer gayeye mütallık olan asıl gaye yalnızca şera’n bilinirse²⁹⁴ o zaman gelen şeyin nâsîh olmasını engellemez der. Bu takdirde: Sizden hükmü kaldırıncaya kadar affedin, hoşgörün anlamına gelir. İkinci soru ise kâfirler ve müşrikler güçlü, kuvvetliyken Müslümanlar onları nasıl affedip, hoş görecekler? Zira affetme ve hoşgörme yalnız kuvvetli olmaya bağlıdır. Bu soruya cevap olarak da er-Râzî, savaş ve şerri ayaklandırmamak için düşmanlar toplanmadan önce güçleri yettiğinde affetmeleri ve hoşgörmeleri anlamına geldiğini ifade eder.²⁹⁵ Müellife göre diğer bir görüş de “*hoşgörün, affedin*”den maksat

²⁹² Tevbe, 9/29.

²⁹³ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s. 264.

²⁹⁴ Yukarda metnin bir kısmı verilen ayette gaye açıkça biliniyor. Bu da “akşama kadar”dır. Burada ise gaye net olarak bilinmiyor, açık değil.

²⁹⁵ er-Râzî, *Age*, c.3, s. 265.

güzel davet, hoşgörü ve şefkatin gerektirdiği şekilde itinalı davranmaktır. Bu yoruma göre ayet mensûh değildir. Birinci görüşe göre ise mensûhtur.²⁹⁶

er-Râzî yukarıdaki ayette geçen “emir” kelimesinin savaşma anlamında alındığı da ayetin neshe konu olduğunu ifade eder.

Müellif Bakara suresinin “*Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*”²⁹⁷ ayetinin tefsirinde ikinci mesele olarak ayetin neshini ele alır. Ona göre eğer ayeti istenilen her yöne dönülmesinin caiz olduğuna işaret etmesi olarak tefsir edersek o zaman ayet mensûh olur. Eğer ayeti kıblenin Beytü’l-Makdis’ten Ka’be’ye çevrilmesi olarak tefsir edersek ayet nâsîh olur. Ayeti diğer yönler olarak tefsir edersek ne nâsihten ne de mensûhtan söz edebiliriz.²⁹⁸

Bu ayet de istenilen her yöne dönülmesinin caiz olduğuna işaret etmesi olarak tefsir edildiğinde neshe konu olmaktadır.

er-Râzî Bakara suresinin “*Oruç, sayılı günlerdedir...*”²⁹⁹ ayetinde geçen günler kelimesi hakkında iki görüş ileri sürüldüğünü birincisi Muâ’z, Katade ve Atâ’nın İbn Abbas’tan rivayet ettiği Ramazan ayının dışındaki günler olduğunu bu görüşe göre Ramazan orucu bu ayeti neshetmiştir. İkinci görüş ise İbn Abbas, Hasen ve Ebu Müslim

²⁹⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.3, s. 265.

²⁹⁷ Bakara, 2/115.

²⁹⁸ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.4, s.22-23.

²⁹⁹ Bakara, 2/184.

gibi birçok tahkik ehlinin Ramazan ayı günleri olduğudur. Bu görüşe göre ise ayet mensûh değildir.³⁰⁰ Burada da birinci görüşe göre ayet neshe konu olmaktadır.

Bakara suresinin “*Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah’tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, akli ermeyen, veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğeri ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah’a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.*”³⁰¹ ayetinde geçen “*Yazıcı, Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın.*” cümlesinin zahiri, yazıcıların yazmaktan kaçınmasını engellemeye ve yazıcı olan herkesi yazmaya icbar etmeye delalet eder. Müellif bu husula ilgili görüşlere yer verir. Birincisi, ayet îcab kabilinden

³⁰⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.5, s.77.

³⁰¹ Bakara, 2/282.

değil irşâd kabilindendir. İkincisi, Şa'bi'nin farz-ı kifâye görüşüdür. Üçüncüsü, önceleri kâtime yazmak vacip idi daha sonra ayette geçen “*Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin.*” ifadesi ile bu durumun neshedilmesidir. Dördüncüsü ise buradaki icâb Allah'ın öğrettiği şekilde yazmaya müteallıktır.³⁰² Bu ayette müellif nesh görüşüne de yer vermiş ama olumlu veya olumsuz bir değerlendirme de bulunmamıştır.

Nisa suresinin “*Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin.*”³⁰³ ayetinde kendilerine pay düşmeyen akraba, yetim ve fakirler miras taksiminde bulunurlarsa onlara bir şeyler verin denilmektedir. er-Râzî buradaki emrin iki şekilde yorumlandığını ifade eder. Birincisi İbn Abbâs, Sa'd b. Müseyyeb ve Dahhâk'ın vacip görüşüdür. Bunlara göre ayet miras ayeti ile mensûhtur. Ebu Musa el-Eşâ'rî, İbrahim Nehâî, Şa'bi, Zührî, Mücahid, Hasen ve Saî'd b. Cübeyr'e göre ise mensûh değildir. Bunlar miras taksiminde bulunanlara terekeden bir şeyler verilmesi görüşündedirler. İkinci görüş ise bu emir farz ve vacip olmayıp, mendub veya müstehaptır. Bu durumda ayet neshe konu olmamaktadır.³⁰⁴

Müellif Nisa suresinin “*Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir. Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları dışında, kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmadıysanız, olabilir ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olur.*”³⁰⁵ ayetinde geçen “*Açık bir hayâsızlık yapmış olmaları*

³⁰² er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.7, s.120.

³⁰³ Nisa, 4/8.

³⁰⁴ er-Râzî, *Age*, c.9, s.203-204.

³⁰⁵ Nisa, 4/19.

dışında” cümlesinde geçen istisnanın neden istisna olduğu hususunda farklı görüşler olduğunu ifade eder. Birincisi malları almaktan istisnadır. Bu taktirde mana, zina etmesi hariç kadından bir bedel/fidyeye almak için zarar verip, hapsetmeniz helal değildir şeklinde olur. Bu görüşte olanlardan bir kısmı ayetin mensûh olmadığını ve hükmünün baki kaldığını ifade ederler. Diğer bir kısmı da “celd” ayeti ile mensûhtur görüşündedirler.³⁰⁶ İkinci görüş ise Nisa suresinin “kadınları evlerde tutun (dışarı çıkarmayın).”³⁰⁷ ayetinde geçen hapsetme ve tutmadır. Bu görüş Ebu Müslim’in görüşüdür. O bu ayetin mensûh olmadığı görüşündedir. Üçüncü görüş ise “zorlamayın/ لاتعضلوهن kelimesinin istisnadır. Zira “a’z/zorlama hapsetme anlamındadır. Evde hapsetme de bu manaya dahildir. Kadınların eşleri ve velileri apaçık bir hayasızlık yapmaları hariç onları evlerde hapsetmekten men edilmişlerdir. Eğer apaçık bir hayâsızlık yaparlarsa o takdirde evlerde hapsetmeleri helal olur.³⁰⁸

Bu ayette geçen istisnanın “malları almaktan” istisna olduğu kabul edildiğinde neshe konu olmaktadır.

Müellif, Nisa suresinin “(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah’ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine ücretlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla

³⁰⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.10, s.12.

³⁰⁷ Nisa, 4/15.

³⁰⁸ er-Râzî, *Age*, c.10, s.12.

bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁰⁹ ayetinin tefsiri hakkında iki görüş olduğunu belirtir. Birinci âlimlerinin ekserisinin oluşturduğu ayetteki, “*mallarınızla istemeniz*” ifâdesinden maksadın, o kadınları nikah yoluyla ve mal (mehir) vererek istemeniz manasında olduğu görüşüdür. Yine ayette geçen “*Onlardan faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine ücretlerini verin.*” cümlesinin manasının ise bir kimse, o kadınlarla cinsî münasebette bulunarak, onlardan istifade ederse, onlara mehirlerini eksiksiz versin anlamındadır.³¹⁰ İkincisi ise bu âyet ile Mut’a hükmü kastedilmiştir. Mut’a, bir kimsenin bir kadını belli bir mal (ve para) ile belirli bir zamana kadar kiralayıp onunla cinsî münasebette bulunabilmesinden ibarettir.³¹¹ Müellif âlimlerin mut’a nikâhının İslâm’ın ilk yıllarında mubah olduğu hususunda ittifak ettiklerini ama bu hükmün neshedilmiş olup olmadığı hususunda ihtilaf ettiklerini, ümmetin büyük bir çoğunluğunun, bu hükmün mensûh olduğu görüşünde olduğunu, diğer bir kısmın ise, mut’anın eskiden olduğu gibi mübahlığının devam ettiğini, mensûh olmadığını savunduğunu ifade eder.³¹² Müellif bu ikinci görüşün, İbn Abbas (r.a) ve İmran İbn el-Husayn (r.a)’en görüşü olduğunu ama İbn Abbas’ın görüşünden döndüğünü de ifade eder.³¹³ Dolayısıyla er-Râzî’ye göre ayette geçen “*istimta*” kelimesi cumhura göre nikah manasına gelmektedir. Muta’ anlamında anlaşıldığında bu ayet neshe konu olmaktadır. O takdirde ayet neshedilmiş olur.

³⁰⁹ Nisa, 4/24.

³¹⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.10, s.50.

³¹¹ er-Râzî, *Age*, c.10, s.50.

³¹² er-Râzî, *Age*, c.10, s.51.

³¹³ er-Râzî, *Age*, c.10, s.51.

er-Râzî'ye Mâide suresinin *“İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular. (Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah, iyilik yapanları sever.”*³¹⁴ ayetinde geçen *“Yine de sen onları affet ve aldırış etme.”* İfade ile ilgili iki görüşe yer verir. Birincisi, Bu âyet, Seyf âyeti ile mensûhtur. Çünkü bu ifade, kâfirleri affetmeyi ve onları bağışlamayı söz konusu etmektedir. dolayısıyla bunun, Seyf âyeti ile neshedildiğinde şüphe yoktur. İkincisi ise bu âyet mensûh değildir. Bu görüşe göre, âyet iki şekilde izah edilmiştir. Birinci izah, onların günahkârından vazgeç, daha önce yaptıkları şeylerle onları hesaba çekme şeklindedir. İkinci izah ise, âyette geçen, *“içlerinden pek azı hariç”* ifâdesini, onlardan küfürleri üzere devam eden (ama ahdinde duran) kâfirler” mânasına alındığında bu âyet şöyle anlaşılır: Allah, ahidlerinde (sözlerinde) durdukları müddetçe, onların küçük günahlarının bağışlamasını, Hz. Peygamber (s.a.s)’e emretmiştir. Müellif bu izahın Ebu Müslim’e ait olduğunu da ifade eder.³¹⁵

Enfâl suresinin *“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül et. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*³¹⁶ ayeti ile ilgili olarak er-Râzî Katâde’nin bu ayetin *“artık o müşrikleri, onları nerede bulursanız, öldürün”* (Tevbe,9/5) ve *“Allah’a inanmayan kimselerle muharebe edin”*(Tebbe, 9/29) ayetleriyle neshedildiği görüşünde olduğunu, bazılarının da bu ayetin mensûh olmadığı

³¹⁴ Maide, 5/13.

³¹⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.11, s.192.

³¹⁶ Enfâl, 8/61.

ancak ayetin, kendisinde bir maslahat ve fayda bulunduğu zaman, sulhu emretmeyi ihtiva ettiği görüşünde olduğunu ifade eder.³¹⁷ Müellif bu görüş sahiplerine göre, imam (komutan) onlarla barış yapmanın faydalı olduğunu gördüğünde, bir yıl veya bir yıldan daha fazla sürecek barış anlaşması yapmasının caiz olmadığını yani daha kısa süreli anlaşmalar yapması gerektiğini eğer güç ve kuvvet müşriklerden yana ise, halifenin, müslümanların yararına olmak üzere, onlarla on yıl sürecek bir barış anlaşması yapmasının caiz olduğunu ifade eder.³¹⁸

er-Râzî bu ayetle ilgili görüşleri vermiş ama herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

Müellif Yûnus suresinin “*De ki: “Ey insanlar, size Rabbinizden gerçek (Kur’an) gelmiştir. Artık kim doğru yola girerse, ancak kendisi için girer. Kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapar. Ben sizden sorumlu değilim.*”³¹⁹ ayetinin tefsiri hususunda iki izah bulunduğunu birincisinin, Allah, ezelde kimin hidâyet bulacağına hükmetmişse bu iş, onun için mutlaka olacaktır; kimin de sapıklığına hükmetmişse işte bu da kaçınılmazdır ve bunu savuşturmanın çaresi yoktur. İkincisinin ise, Mu’tezile’ye uygun düşen, Kâdî’nin izahıdır. O şöyle demiştir:

“Allah Teâlâ, şeriatini ikmâl ettiğini, her türlü engeli kaldırarak mazerete mahal bırakmadığını beyân ederek, “*Kim hidâyeti kabul ederse, o ancak kendi yararı için hidâyete ermiş, kim de saparsa o da yalnız kendi zararına sapmış olur. Ben sizin başınızda bir bekçi de değilim*” buyurmuştur. Bu, “sizi en büyük mükâfaata ulaştırmak ve sizi elîm bir azâbdan kurtarmak hususunda, bana, yaptığımdan daha fazlası vacip değildir” demektir.³²⁰

³¹⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.15, s.193-194.

³¹⁸ er-Râzî, *Age*, c.15, s.194.

³¹⁹ Yûnus, 10/108.

³²⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.17, s. 183.

Müellif İbn Abbas'ın, bu ayetin kitâl, savaş ayetiyle mensûh olduğu görüşünde olduğunu da ifade etmektedir.³²¹

Bu açıklamalardan anlaşılan er-Râzî'nin bu ayetin neshi hususunda da herhangi bir tercihte bulunmadığıdır.

Müellif, Tâhâ suresinin “*O hâlde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın.*”³²² ayetinde geçen “*sabret*” ifadesinden, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların sözlerinden, hoşlanmadıklarına sabretmesinin kastedildiğini ifade eder. Bu sözlerin müşriklerin, “*Muhammed sihirbazdır, veya delidir veya şâirdir*” gibi sözlerinin olabilmesinin yanında, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, iddia ettiği nübüvvet hususunda yalanlamaları ve bu iddiasını kabul etmemeleri de olabileceğini ifade eder.³²³ Ona göre bütün bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i üzen, kederlendiren ve eziyet veren hususlar olduğundan Allah onu sabretmeye, Allah'ın dinine davet etmeyi sürdürmeye, üzerindeki risalet görevini ifâya ve müşriklerin ona karşı yaptıkları şeylerin, onu bundan vazgeçirmemesine teşvik etmiştir.³²⁴ Müellif, Kelbî ve Mukâtil'in, bu ayetin kitâl (cihad) ayetleriyle mensûh olduğu görüşlerine de yer verir.³²⁵

Bu ayette er-Râzî, Kelbî ve Mukâtil'e göre bu ayetin kitâl (cihad) ayetleriyle mensûh olduğu görüşüne yer vermiş olumlu ve olumsuz manada bir değerlendirmede bulunmamıştır.

³²¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.17, s. 183.

³²² Tâhâ, 20/130.

³²³ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.22, s.133.

³²⁴ er-Râzî, *Age*, c.22, s.133.

³²⁵ er-Râzî, *Age*, c.22, s.133.

Müellif Furkân suresinin “*Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilâh edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?*”³²⁶ ayetinde geçen “*Ona sen mi vekil olacaksın?*” ifadenin bir benzerinin de, “*Onların üzerine musallat değilsin*”³²⁷, “*Onların üstünde bir zorba değilsin sen*”³²⁸ ve “*Dinde zorlama yoktur*”³²⁹ ayetleri olduğunu, Kelbî’nin, kıtal ayetinin bu ayeti neshettiğini söylediğini ifade eder.³³⁰

Müellif Mümtehine suresinin “*Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever.*”³³¹ ayetinde geçen “savaşmamış olanlar” ifâdesi ile kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf vaki olduğunu alimlerin çoğuna göre bunların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, savaşmama, onun düşmanlarına destek olmama hususunda anlaşan kimseler olduğu görüşünde olduklarını ve yine bunların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile, ona karşı savaşmamaya söz verip anlaşan Huza’a kabilesi olduğudur. Onlara göre Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)’e, bu anlaşmanın zamanı doluncaya kadar, onlara iyi davranmayı, bu anlaşmaya vefa gösterilmesini emretmiştir. Müellif, İbn Abbas, Mukâtil ve Kelbî’nin bu görüşte olduğunu, Mücâhid’in ise, ayette bahsedilenlerin, Mekke’de iman edip de, hicret etmeyen kimseler olduğunu söylediğini ifade eder.³³² er-Râzî, bunların, küffarın kadınları ve çocukları olduğu ve Abdullah b. Zübeyr den bu ayetin, Hz. Ebû Bekir (r.a)’in kızı Esmâ hakkında nazil olduğu görüşlerine de yer verir. Bu son görüşe göre, Esmâ’nın müşrik olan annesi Kuteyle, bir

³²⁶ Furkân, 25/43.

³²⁷ Câsiye, 86/22.

³²⁸ Kâf, 50/45.

³²⁹ Bakara, 2/256.

³³⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c. 24, s.86.

³³¹ Mümtehine, 60/8.

³³² er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.29, s. 304-305.

takım hediyeler getirir, ama o, annesini kabul etmez ve eve girmesine müsaade etmez. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), Esmâ (r.a)'ya, annesini içeri almasını ve onu kabul edip, iyi davranmasını, ihsanda bulunmasını emreder.³³³ Ayrıca müellif İbn Abbas (r,a)'dan, ayette bahsedilenlerin, Haşimoğullarından bir gurub kimsenin olduğu, babası Abbas'ın da bunlardan olduğu ve Bedir günü, diğer müşriklerce zorla savaşa çıkarılanlar olduğunu, Hasan el-Basrî'den ise Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, müşrik akrabalarını ziyaret etmek, silâ-i rahimde bulunmak için müsaade istediler de bunun üzerine, bu ayetin indiği rivayetine yer verir.³³⁴ Müellif ayetin bütün müşrikler hakkında nazil olduğunu söyleyenlerin de olduğunu ve Katâde'nin, bu ayeti, kıtal ayetinin neshettiğini görüşünde olduğunu da aktarır.³³⁵

er-Râzî bu ayetle ilgili olarak birçok görüşe yer vermiş ama açık bir tercihte bulunmaktan kaçınmıştır. Dolayısıyla bu ayetin neshi hususunda da tarafsız kaldığını söylememiz mümkündür.

er-Râzî'nin bu kısımda ihtimalleri sayma biçiminden onun mümkünse neshe meyletmeme düşüncesinde olduğunu söylememiz mümkündür.

4.3. Neshine İtiraz Ettiği Ayetler

Bu kısımda ise mensuh olduğu öne sürülen bazı ayetlere er-Râzî'nin ağırlıklı görüş olarak neshine yanaşmadığı veya açıkça itiraz ettiği ayetlere yer vermeye çalışacağız.

³³³ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.29, s. 305.

³³⁴ er-Râzî, *Age*, c.29, s. 305.

³³⁵ er-Râzî, *Age*, c.29, s. 305.

Müellif, Bakara suresinin “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.*”³³⁶ ayetinde geçen “*sizden öncekilere farz kılındığı gibi*” ifadesindeki teşbih ile ilgili iki görüş olduğunu; birincisinin, benzetme orucun vucubiyetine/farzlığına yönelik olduğunu, ikincisinin ise orucun zamanına ve miktarına yönelik olduğunu ifade eder.³³⁷ Bu durumda birinci görüşe göre ayet muhkem ikinci görüşe göre ise ayet mensûh olacaktır.

er-Râzî birinci görüş sahiplerinin daha güçlü olduklarından bahseder zira benzetmenin bütün yönlerinde eşit olması gerekmemektedir. Ayrıca ikinci görüş sahiplerinin bu benzetmeden başka dellillerinin olmadığını da ifade eder.³³⁸

Ayetle ilgili iki farklı görüşü değerlendirdiğimizde er-Râzî’ye göre ayetin mensûh olduğunu iddia eden görüşün gerekçeleri zayıftır. Dolayısı ile ayet mensûh değildir.

er-Râzî Bakara suresinin “*Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.*”³³⁹ ayeti hakkında bazılarının mensûh görüşünde olduklarını, onlara göre Allah bu ayetle savaşmayanlara karşı değil savaşanlara karşı savaşmayı vacip kıldığını, “*Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın.*” dedikten sonra “*ölçüyü aşmayın*” buyurmuştur. Daha sonra da “*Onları nerede yakalarsanız öldürün.*”³⁴⁰ buyurarak savaşmayanlarla da savaşılması

³³⁶ Bakara, 2/183.

³³⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.5, s. 74-75.

³³⁸ er-Râzî, *Age*, c.5, s.75.

³³⁹ Bakara, 2/190.

³⁴⁰ Bakara,2/191.

emredilmiştir. Dolayısıyla ayet mensûhtur.³⁴¹ Müellif bu görüşe ayet savaşmayanlarla da savaşmaya delalet edebilir fakat bu ayetin mensûh olmasını gerektirmez şeklinde bir itirazın yöneltilebileceğine yer verdikten sonra,³⁴² ayetin savaşmayanlarla savaşmayı yasakladığı görüşünün kabul görmüş bir görüş olmadığını, ayette geçen “*Ancak aşırı gitmeyin.*” cümlesi ile ilgili olarak, haremde savaşa başlamayın, aranızdaki anlaşmaya bağlı olarak savaşmanın yasaklandığı kişilerle savaşarak haddi aşmayın, islam’a davet etmeden aniden saldırmayın, kadınlar, çocuklar ve yaşlılarla savaşmayın gibi farklı manaların muhtemel olduğunu ve bu manalara göre ayetin mensûh olmadığını ifade eder.³⁴³

er-Râzî burada nesh iddialarına itiraz etmekte mensûh diyenlerin iddialarına karşı reddiyelere yer vermektedir.

Müellif, Bakara suresinin “*Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir.”*”³⁴⁴ ayeti ile ilgili olarak bazı âlimlerin, bu âyetin miras âyetiyle mensûh olduğunu söylediklerini ama bu görüşün zayıf olduğunu zira âyeti, kendisine nesih arız olmayan mânâlara hamletmenin mümkün olduğunu belirtir.³⁴⁵ Bu manalardan birincisi, Ebu Müslim’in çalışıp çabalamaktan âciz olup ellerinde de malı mülkü kalmadığı zaman ebeveyne infak etmek vaciptir görüşüdür. Ayette geçen “akrabalar” dan maksat, insanın

³⁴¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.5, s. 138.

³⁴² er-Râzî, *Age*, c.5, s. 138.

³⁴³ er-Râzî, *Age*, C.V, s.139.

³⁴⁴ Bakara, 2/215.

³⁴⁵ er-Râzî, *Age*, c.6, s.26.

çocukları ve torunları olup bunların da malı mülkü olmadığı zaman, nafaka gereklidir. Müellife göre ayeti bu mânâya hamlettiğimiz zaman ayetin miras ayetiye mensûh olduğunu söyleyenlerin, bunu izah edemeyeceklerini, çünkü nafakanın, insan yaşarken gerekli olan bir şey olduğunu, mirasın ise ölümden sonra sahiplerine ait olan bir şey olduğunu ve sahibi öldükten sonra ele geçirilen şeye “nafaka” denemeyeceğini ifade eder.³⁴⁶ İkincisi, âyetten maksat, nafaka (infak) konusunda Allah’a yaklaşmayı arzu eden kimsenin, âyetteki yerlere infâk etmesinin evlâ olduğudur. Müellif bu durumda ayetten maksadın nafile sadakalar olduğunu belirtir.³⁴⁷ Üçüncüsü ayetten maksat, ebeveyn ve akrabalara verilecek farz-ı kifâye olan sadakalar ile, yetim ve miskinler için farz olan zekâtıdır. Dördüncüsü, ebeveyne ve akrabalara yapılacak infaktan maksat, insanı sıla-ı rahme sevkeden şeyler, yetimler ve yoksullara yapılacak infaktan maksat ise sırf sadakalar olması muhtemeldir. Dolayısıyla ayetin zahiri, onu mensûh saymadan, bütün bu vecihleri içine alabilir.³⁴⁸

er-Râzî’nin burada neshe en büyük itiraz gerekçesi âyeti, kendisine nesih arız olmayan mânâlara hamletmenin mümkün olduğu görüşüdür. Yani müellif neshe gitmeme imkanı varken neshe gitmeyi uygun bulmamaktadır.

Bakara suresinin *“Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç*

³⁴⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.6, s.26.

³⁴⁷ er-Râzî, *Age*, c.6, s.26.

³⁴⁸ er-Râzî, *Age*, c.6, s.26.

yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.”³⁴⁹ ayetinin tefsirinde müellif cumhurun bu ayetin haram ayda savaşmayı yasakladığı hususunda ittifak ettiklerini, mensûh olup olmadıkları hususunda ise ihtilaf ettiklerini ifade eder. Müellif, İbn Cüreyc’e savunma hariç insanların ne haram ayda ne de haremde savaşmanın helal olmadığı hususunda A’tâ’nın yemin ettiğini belirtir. Cabir ise kendisine karşı savaş açılması durumu hariç Allah Rasul’nün de savaş yapmadığı görüşünde olduğunu söyler.³⁵⁰

er-Râzî, Sa’d b. Müseyyeb, Ebu U’beyd, Şam, Irak ve Hicaz âlimlerinin haram aylar dahil bütün aylarda savaşı mübah gördüklerini, delillerinin ise “Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün.”³⁵¹ ayeti olduğunu ve bu ayetin haram ayda savaşmayı yasaklayan ayeti neshettiğini ifade ettikten sonra şöyle der:

“O ayda savaş büyük bir günahdır.” sözü müsbet bir ifadeden sonra gelen nekre bir ifâdedir. Dolayısıyla (savaşın) tek bir ferdini kapsar bütün efradını kapsamaz. Öyleyse bu ayet haram ayda savaşmanın yasaklığı hususunda mutlak değildir ve neshi takdir etmeğe de ihtiyaç yoktur.³⁵²

er-Râzî, Âl-i İmran suresinin “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”³⁵³ ayeti ile ilgili olarak Vahidi, Mücahid ve Kelbî’den bu âyetin zekât âyetiyle mensûh olduğunun

³⁴⁹ Bakara, 2/217.

³⁵⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.6, s.33.

³⁵¹ Tevbe, 9/5.

³⁵² er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.6, s.33.

³⁵³ Âl-i İmran, 3/92.

nakledildiğini, bu düşüncenin son derece uzak bir ihtimal olduğunu zira zekâtı vâcip kılmanın Allah rızası için sevimli olanı harcama hususundaki teşvike ters düşmeyeceğini belirtir.³⁵⁴ Bu ifadeleriyle er-Râzî ayetin mensûh olduğu düşüncesine itiraz etmektedir.

er-Râzî, Âl-i İmran suresinin *“Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten nasıl sakınmak(ittika etmek) gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak müslümanlar olarak ölin.”*³⁵⁵ ayeti ile ilgili olarak bazı âlimlerin bu âyetin mensûh olduğunu söylediğini, bunun sebebinin, İbn Abbas (r.a)’tan rivayet edilen *“Bu âyet nazil olduğu zaman, müslümanlara zor geldi. Çünkü “Nasıl ittikâ etmek lazımsa öyle korkun” âyeti, “Allah’a mutlak manada itaat edip, bir an bile olsa, isyan etmemeyi; daima şükredip nankörlük etmemeyi ve dâima O’nu anıp, hiç unutmamayı” ifâde eder. İnsanların ise buna gücü yetmez. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyetten sonra “O halde gücünüz yettiği kadar Allah’tan ittikâ edin (korkun)”*³⁵⁶ âyetini indirmiştir. Böylece o âyet, bu âyetin başını neshetmiş, fakat *“Siz, ancak müslüman olarak can verini” kısmını neshetmemiştir.*³⁵⁷ görüşüdür. Muhakkik âlimlerin çoğunun ise, bu âyetin mensûh olduğu görüşüne katılmadığını ve buna birkaç bakımdan delil getirdiklerini belirtir. Birincisi, Mu’az (r.a)’dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona *“Allah’ın kulları üzerindeki hakkının ne olduğunu biliyor musun?”* deyince, Mu’az (r.a), *“Allah ve Resulü daha iyi bilir”* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *“Bu, onların*

³⁵⁴ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.8, s.148.

³⁵⁵ Âl-i İmran, 3/102.

³⁵⁶ Teğâbun,64 /16.

³⁵⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. 8, s.176.

Allah'a ibâdet edip Ona hiçbirşeyi ortak koşmamalarıdır”³⁵⁸ buyurduğunu, dolayısıyla bu hükmün neshedilmesi caiz değildir. İkincisi, âyetinin mânasının, nasıl ittikâ edilmesi gerekiyor ise, Allah'tan öyle ittikâ edin şeklinde olduğunu, bunun ise, her türlü günahattan uzaklaşmak suretiyle olabileceğini, böyle birşeyin neshedilmesinin ise caiz olamayacağını, çünkü böyle bir nesihin, bazı günahları mubah kılmak anlamına geleceğini, durum böyle olunca da, bu âyet ile “*Allah'tan gücünüz yettiğince ittikâ edin.*” (Tegabün, 64/16) âyetinin aynı mânaya geldiğini, zira Allah'tan gücü yettiğince sakınan kimse, O'ndan ittikâ edilmesi gerektiği şekilde ittikâ etmiş sayılır, ifâdesinden muradın, güç yetirilemeyecek olan bir takva olmasının caiz olamayacağını, çünkü Allah, insana ancak gücünün yetebileceği şeyleri yüklediğini bildirmiştir.³⁵⁹ Müellif, konuyu burada biraz daha detaylandırır ama sonuçta yukarıda geçen ifadeler ve verdiği diğer bilgilerden anlaşılan onun âyetin mensuh olduğunu iddia eden görüşleri çürütmeye çalıştığı ve âyetin mensuh olduğu fikrine karşı çıktığıdır.³⁶⁰

Nisa suresinin “*Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurmasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.*”³⁶¹ âyetinin “*çılgın ateşe girecekler* ifadesi ile ilgili olarak er-Râzî, bu âyet nazil olunca, ifâde ettiği hükümün insanlara ağır geldiği ve bundan dolayı Müslümanların yetimlerle birlikte yaşamaktan tamamen uzaklaştığı, bu durum yetimlere zor gelince de “*Şayet kendileriyle birarada yaşarsanız, onlar sizin kardeşinizdir...*”³⁶²

³⁵⁸ Buhari, Cihâd, 46.

³⁵⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. 8, s.176.

³⁶⁰ er-Râzî, *Age*, c.8, s. 176-177.

³⁶¹ Nisa,4/10.

³⁶² Bakara, 2/220.

âyetinin nazil olduğu görüşüne yer verdikten sonra, bazı cahillerin, bu âyetin o âyetle mensûh olduğunu söylediklerini bunun, gerçekten uzak bir görüş olduğunu belirtir. Ona göre bu âyet, insanları yetimlere zulmetmekten men etme konusunda olup, bu hususta nesh olmasının mümkün olmadığını belirtir.³⁶³

Nisa suresinin “*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de yolcu olmanız durumu müstesna cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.*”³⁶⁴ Ayeti ile ilgili olarak er-Râzî, bazı âlimlerin, bu âyetin Mâide süresindeki 90. âyetiyle neshedildiğini söylediğini, kendisinin ise ancak şöyle denilmesi halinde, burada neshin cereyan edebileceğini, onunda da:

Sarhoşluk halinde namaza yaklaşmama ile ilgili nehiy, kişinin ne dediğini bilir hâle gelmesine kadar uzatılmıştır. Bir noktaya kadar uzatılan hükmün ise, o noktaya varıldığı zaman sona ermesi gerekir. Binâenaleyh bu, kişi ne dediğini bilir hale geldiğinde, sarhoş olmakla beraber, namaza yaklaşmasının caiz olmasını iktizâ eder. Halbuki Allahu Teâlâ, Mâide süresindeki âyetiyle içkiyi haram kılınca, bu olabilirlik hükmünü kaldırmıştır. Böylece Mâide süresindeki âyetin, bu âyetin delâlet ettiği şeylerin bir kısmını neshetmiş olduğu sabit olur. İşte, burada söz konusu edilen neshin izahı konusunda hatırıma gelen budur.³⁶⁵

Müellif bu izaha karşı, buradaki nehyin özetinin, namaza yaklaşıldığında sarhoşluğu gerektiren içki içmeye varıp dayandığını beyân ettiğini, bir şeyin husûsen

³⁶³ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.9, s.209.

³⁶⁴ Nisa, 4/43.

³⁶⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.10, s. 113-114.

zikredilmesi, zayıf bir zan yoluyla olması durumu hariç, onun dışında kalanlardan hükmün nefyedilmiş olduğuna delâlet edemeyeceğini, bu durumda da neshten bahsedilemeyeceği açıklamasını yapar.³⁶⁶ Ayrıca müellifin yukarıdaki ifadelerinden ayetin bir kısmının neshe konu olabileceğini de çıkarmamız mümkündür.

er-Râzî Nisa suresinin “*Sana “baş üstüne” derler. Fakat senin yanından çıktıklarında, içlerinden birtakımı, geceleyin; (senin gündüz) söylediklerinin aksini kurarlar. Allah, onların geceleyin kurduklarını yazmaktadır. Sen onlara aldırma. Allah’a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.*”³⁶⁷ ayetinde geçen “*Sen onlara aldırma.*” cümlesi ile ilgili nesh iddiaları hakkında müfessirlerin Munafıklardan yüz çevirmenin İslam’ın ilk yıllarında olduğu, bunun daha sonra neshedildiği görüşünü aktardıktan sonra bu görüşte bir problem olduğunu zira safh/hoşgör emrinin genel olduğunu ve bir defalığına ifade ettiğini, bundan sonra cihad emrinin gelmesinin onu neshedici bir unsur olamayacağını belirtir.³⁶⁸

Mâide suresinin “*Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut; seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıyorsunuz da Allah adına, “Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde, şüphesiz günahkârlardan oluruz” diye yemin ederler.*”³⁶⁹ ayetinde geçen “*sizden adaletli iki kişidir. Yahut seferde olup da başınıza*

³⁶⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.10, s.114.

³⁶⁷ Nisa, 4/81.

³⁶⁸ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.10, s.201.

³⁶⁹ Maide, 5/106.

ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder.” ifadesi ile ilgili olarak er-Râzî müfessirlerin, âyetteki “*içinizden (sizden)*” kelimesi hakkında iki görüş ortaya koyduklarını belirtir. Birincisi, İbn Abbas (r.a), Ebû Musa el-Eş’ârî (r.a), Saî’d İbn Cübeyr, Saî’d İbn el-Müseyyeb, Şureyh, Mücâhid, İbn Sîrîn ve İbn Cüreyc gibi birçok müfessirin görüşüdür. Bunlara göre, bundan maksad, “*Ey müminler cemaati sizden, sizin dininizden, topluluğunuzdan, adalet sahibi iki (şahid) şehâdet eder*” mânâsındadır. Ayetteki, “*yahut yeryüzünde sefer ettiğinizde ...sizden olmayan diğer iki kişiyi (şâhid tutun)...*” tabiri, “*yahut yeryüzünde yolculukta iken, sizin dininizden ve ümmetinizden olmayan diğer iki kişiyi (şahid tutun)*” anlamındadır. Bu görüşe göre iki âdil müslüman, hem yolculukta, hem de mukîm iken şehâdet etmeye elverişlidir. Ayrıca insan gurbette iken vasiyyetine şehâdet edecek bir müslüman bulamazsa, bu kimse için yahudî veya hristiyan veya mecûsî veya putperest veyahut da her bir çeşit kâfir şâhid olabilir ve bunların şâhidlikleri geçerlidir. Bu durum dışında kâfirin, müslüman hakkında şahidliği caiz değildir.³⁷⁰ İkincisi, Hasan el-Basrî, Zührî ve fakihlerin çoğunluğunun görüşüdür. Bunlara göre âyetteki, “*içinizden adalet sahibi iki şahit..*” tabiri, akrabanızdan âdil iki şahid; “*sizden olmayan diğer iki kişiyi..*” tabiri de, yabancılardan, akrabanız olmayanlardan iki kişi” manasındadır. Dolayısıyla ayetin anlamı, siz yeryüzünde yolculuğa çıkar, yolculukta iken ölüm size gelip çatarsa ve yanınızda da akrabalarınızdan hiç kimse bulunmazsa, o zaman bu vasiyyetinize akrabanız olmayan yabancı iki kişiyi şahid tutun şeklinde olur.³⁷¹ Bu görüş sahiplerine

³⁷⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.12, s.122.

³⁷¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.12, s.122.

göre ayet Talak suresinin “*İçinizden adalet sahibi iki kişiyi şahid yapın*” (Talâk, 65/2) ayeti ile neshedilmiştir. Onlara göre kâfirin adil olması mümkün değildir.³⁷²

Müellif birinci görüş sahiplerinin delillerine uzunca yer verdikten sonra ayetin mensuh olduğunu iddia edenlere karşı Talâk suresindeki âyetin umûmî bir ifâde olduğunu bu âyetteki, “*Ya içinizden adalet sahibi iki şahid, yahud yeryüzünde sefer ettiğinizde,., sizden olmayan diğer iki kişiyi (şahid yapın)*” ifâdesinin ise, husûsî bir ifâde olduğunu, Allah’ın, bizden olan âdil kimsenin şahidliğini, mukim iken farz kıldığını, seferde ise bizden olmayan kimsenin şahadetini yeterli bulduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu âyet (sefer durumuna) has olup, onların zikrettiği Talak suresinin ayeti ise, umûmîdir.³⁷³ Müellif burada genel bir usul kuralına gönderme yaparak nesh iddiasına karşı çıkar. O da Hâs (özel hüküm bildiren) âyet, â’m (genel hüküm bildiren) âyetten önce nazar-ı itibara alınır. Özellikle hâs olan âyet, nüzul bakımından daha sonra olursa bu daha da önemlidir. Hiç şüphesiz ki Mâide sûresi daha sonra nazil olmuştur.³⁷⁴

er-Râzî’nin burada özellikle bir takım usul kurallarına yaptığı göndermelerden bu ayetin mensûh olduğunu iddia eden görüşleri reddettiğini anlayabiliriz.

Enâ’m suresinin “*O (Kur’an) hak olduğu hâlde, kavmin onu yalanladı. De ki: “Ben size vekil değilim.*”³⁷⁵ ayeti ile ilgili olarak İbn Abbas’tan ve diğer müfessirlerden bu ayetin kıtal ayeti ile mensûh olduğu rivyetine karşılık er-Râzî bu ayetin mensûh olduğu uzak bir görüştür ifadesine yer verir”.³⁷⁶

³⁷² er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.12, s. 122-123.

³⁷³ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.12, s. 123

³⁷⁴ er-Râzî, *Age*, c.12, s. 123.

³⁷⁵ Enâ’m, 6/66.

³⁷⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.13, s.25.

Müellif Enâ'm suresinin *“Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Çünkü, “Allah, hiç kimseye hiçbir şey indirmedir” dediler. De ki: “Mûsâ’nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği, parça parça kâğıtlar hâline koyup ortaya çıkardığınız, pek çoğunu ise gizlediğiniz; sizin de, babalarınızın da bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitab’ı kim indirdi?” (Ey Muhammed!) “Allah” de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataкта oynayadursunlar.”*³⁷⁷ ayetinde geçen *“sonra bırak onları, içine daldıkları bataкта oynayadursunlar.”* ifadesi ile ilgili olarak bazı müfessirlerin seyf ayetinin bu ayeti nesh ettiği iddiasında bulunduğunu belirtir. er-Râzî bu ihtimalin uzak bir ihtimal olduğunu çünkü bu ifadenin tehdit maksatlı zikredildiğini, savaşın yapılmasına ters düşmediğini ve savaşın vacip olduğuna delalet eden ayetin bu ayetin taşıdığı manaları kaldırmadığını dolayısıyla burada neshten söz etmenin doğru olmadığını ifade eder.³⁷⁸

Müellif, A'râf suresinin *“Sen aff yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.”*³⁷⁹ ayetininin *“Sen, aff yolunu tut, iyiliği emret”* kısmı ile ilgili bazı müfessirlerin, onların, mallarından verdikleri şeyi, mallarının fazlası olarak verdikleri şeyi al, daha fazlasını isteme şeklinde mana verdiklerini, onlara göre zekât henüz farz kılınmadan önce hüküm böyle idi. Ama ne zaman ki zekatın farz olduğunu bildiren ayet nazil oldu, o zaman *“iyiliği emret”* kısmı hariç, bu ayet neshedilmiş oldu. Yine onlara göre, ayetteki, *“cahillerden yüz çevir”* kısmı da (seyf) cihad ayetleri ile neshedilmiştir. Onların bu izahına göre, ayetteki, *“iyiliği emret”* kısmı hariç, bütün ayet mensûhtur.³⁸⁰

³⁷⁷ Enâ'm, 6/91.

³⁷⁸ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.13, s.84.

³⁷⁹ A'râf, 7/199.

³⁸⁰ er-Râzî, *Age*, c.15, s. 101.

er-Râzî bu müfessirlere karşı, ayetteki “*sen aff yolunu tut*” ifadesini, bahsedilen manaya almanın, mutlak olan bir ifâdeyi, herhangi bir delil olmaksızın takyid etmek, kayıtlamak anlamına geldiğini, ayet “zekat verme” manasına hamledildiğinde, belirli miktarı ile zekâtın îfasının bu ayete ters düşmeyeceğini, dolayısıyla zekatın farz kılınmasının, bu ayetin neshedilmesine sebep olamayacağı şeklinde açıklamalara yer verir.³⁸¹

Müellif ayetteki, “*Cahillerden yüz çevir*” emrinden maksadın ise Hz. Peygamber (s.a.s)’e, o kâfirlerin kötü huylarına karşı sabırlı olmasını ve onların çarpık sözleri ile düşük fiillerine, aynı şekilde karşılık vermemesini emretmek olup, bu ifadede, onlarla savaşma hususuna delâlet eden birşey olmadığını çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)’e hem müşriklerle savaşması emredilmiş hem de cahillerden yüz çevirmesinin emredilmiş olması mümkündür. Bu açıklamaların sonunda er-Râzî: “İki şeyin arasını birleştirmek mümkün ise neshin gerekliliğinden söz etmeye gerek yoktur.” açıklamasını yapar. Ona göre bunun sebebi, zahiri müfessirler bir zaruret ve ihtiyaç olmadığı halde, nâsîh ve mensûh ayetlerin sayısını çok göstermeye nedense pek meraklı olmalarıdır.”³⁸²

Bu yorumların sonunda genel bir kurala gönderme yapması müellifin ayetin neshine açıkça itiraz ettiğini gösterir. Ayrıca müellifin yukarıdaki ifadelerinden mensûh ayetlerin sayısını artırma heveslilerine karşı, kendisinin azaltma yanlısı olduğunu açıkça ifade ettiğini de anlayabiliriz.

Enfâl suresinin “*Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: “Ganimetler, Allah’a ve Resûlüne aittir. O hâlde, eğer müminler iseniz Allah’a karşı gelmekten*

³⁸¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.15, s. 101.

³⁸² er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.15, s.101.

sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Rasûlüne itaat edin.”³⁸³ ayetinde geçen “*De ki: Ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür...*” ifadesi hakkında er-Râzî iki açıklamaya yer verir. Birinci açıklamaya göre bununla Enfâl'in hükmü, Allah ve Resulüne aittir. Allah, hikmetinin gerektirdiği şeye göre, o enfâl'in taksimatını, Hz. Peygamber'e emretmiştir. Bu, enfâl'in taksimatıyla ilgili mesele, hiç kimsenin görüşüne bırakılmamıştır açıklamasıdır. İkinci açıklama ise Mücahid, İkrime ve Süddî'nin bu ifadenin, müteakip 41. ayet ile neshedilmiş olduğu açıklamasıdır. Bunlar, “*De ki; ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür.*”³⁸⁴ ayetinin, ganimetlerin tamamının Peygamber'e ait olmasını gerektirdiğini, daha sonra bu hükmün, “humus” (beşte bir) ifade eden ayetlerle neshedildiğini ifade ederler. Müellif bazı rivayetlerde İbn Abbas'ın da bu görüşte olduğunu belirtir.³⁸⁵

er-Râzî bu görüş sahiplerine iki şekilde cevap verilebileceğini belirtir. Birincisi, “*Deki: “Ganimetler Allah'ın ve Resûlünündür”* ayetinin manası, bu husustaki hükümün, Allah'a ve O'nun peyamberine ait olduğu dolayısıyla bu mananın, bu ifadede daima bulunup devam edeceğini ve bunun mensûh olmasının imkânsız olduğunu, sonra gelen ayette, ganimetlerin beşte dördünün o ganimetleri almış olan kimselerin mülkü olduğu hükmüne yer verildiğini belirtir.³⁸⁶ İkincisi ise beşte biri ifade eden ayetin, ganimetin onu alan kimselerin mülkü olduğuna delalet ettiğini, bu ayette geçen “enfâl” sözünün, ganimetle değil, “selben ölünün üzerinden alınan eşya” diye tefsir edildiğini ve Hz.

³⁸³ Enfâl, 8/1.

³⁸⁴ Enfâl, 8/41.

³⁸⁵ er-Râzî, er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.15, s. 120.

³⁸⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.15, s. 120.

Peygamber (s.a.s)'in, herhangi bir maslahat ve faydadan dolayı, bu malları bazı kimselere verdiği şeklindeki açıklamasıdır.³⁸⁷

er-Râzî'nin nesh iddialarına karşı verdiği yanıtlar ayetin mensûh olduğunu kabul etmediğini göstermektedir.

Müellif, Tevbe suresinin “*Eğer Allah, yolunda sefere çıkmazsanız, sizi elem dolu bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir toplum getirir. Siz ise O'na hiçbir zarar veremezsiniz. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.*”³⁸⁸ ayeti ile ilgili olarak Hasan Basrî ve İkrime'nin “*(Ne var ki) müminlerin hepsi toptan seferber olacak değildir.*”³⁸⁹ ayeti ile mensûh olduğunu iddia ettiklerini ama muhakkiklerin bu ayetin Allah Rasulü (s.a.s)'nün savaşa çağırdığı ve bu çağrıya olumsuz cevap verenlere yönelik bir hitap olduğu dolayısıyla bu yoruma göre ayetin mensûh olmadığını ifade eder.³⁹⁰

Burada er-Râzî'nin özellikle “muhakkikler” başlığında söz konusu ayetin yorumunu vermesi ve sonucunda da bu yoruma göre ayet mensûh değildir demesi ayetin mensûh olduğu iddiasını kabullenmediğini ifade eder.

Tevbe suresinin “*Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.*”³⁹¹ ayetinde geçen “sefere çıkın” emri hakkında er-Râzî bu emri herkese şamil görenlerin, “*Âmâya bir hareç yoktur...*”³⁹² ayetiyle mensûh olduğu

³⁸⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.15, s.120.

³⁸⁸ Tevbe, 9/39.

³⁸⁹ Tevbe, 9/122.

³⁹⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.16, s.63.

³⁹¹ Tevbe, 9/41.

³⁹² Fetih, 48/16.

görüşünde olduklarını, Atâ el-Horasanî ise bu emrin, “Müminlerin hepsinin topyekûn savaşa çıkmaları doğru değildir”³⁹³ ayetiyle mensûh olduğu görüşünde olduğunu ifade eder.³⁹⁴

Müellif yukardaki görüşe karşı, Alimlerin, bu ayetin Tebük Savaşı hakkında nazil olduğu ve Hz. Peygamber (s.a.s.)’in geride, bazı kadın ve erkekleri bıraktığı hususunda ittifak ettiklerini, bu durumun, cihâdın, farz-ı ayn değil farz-ı kifayeden olduğuna delalet ettiğini, dolayısıyla Hz. Peygamber’in savaşa katılmasını emrettiği herkesin, ister hafif isterse ağır olarak savaşa katılması gerektiğini ama Hz. Peygamber’in orada kalmalarını emrettiği kimselerin de, orada kalmaları ve savaşa iştirak etmemeleri gerektiğini, böyle olması halinde, ayetin mensûh olduğunu söylemeye gerek kalmadığını ifade eder.³⁹⁵

er-Râzî’nin bu son ifadesinden ayetin neshine yanaşmadığı bir gerçektir.

Tevbe suresinin “*Ey iman edenler! Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah kendisine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.*”³⁹⁶ ayeti ile ilgili olarak er-Râzî, Hasan el-Basri’nin bu ayetin, bütün müşriklerle savaşmakla ilgili emir gelmeden önce nazil olduğu daha sonra da, “*Bütün müşriklerle savaşın*”³⁹⁷ ayetiyle neshedildiği görüşüne yer verdikten sonra muhakkik ulemânın, böyle bir neshi kabul etmediklerini belirtir. Onlar, Allah bütün müşriklerle savaşmayı emredince, müminleri, bu konuda, en doğru ve en uygun olan

³⁹³ Tevbe, 9/122.

³⁹⁴ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.16, s. 72.

³⁹⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.16, s.72-73.

³⁹⁶ Tevbe, 9/123.

³⁹⁷ Tevbe, 9/123.

yola sevkettiğini ve “*Sen en yakınlarını inzâr et*”³⁹⁸ buyurduğunu, savaşın da, aynı tertib ve usûle göre yapıldığını, zira Hz. Peygamber (s.a.s), ilk önce kavmiyle savaşmış, sonra onlardan diğer Araplarla savaşmaya geçmiş, diğer Araplarla savaştıktan sonra Şamlılarla savaşmaya başlamıştır. Sahabe (r.a.) de, Şam’ın işini bitirince, Irak’a girmiştir. Bu sebeplerden dolayı, savaşa yakın bölgelerden başlamanın daha uygun olduğu gerçeği üzerinde durduğunu ifade etmektedir.³⁹⁹

Müellifin muhakkik ulemaya atıf yaparak bu görüşü vermesi ayetin neshini kabullenmediğini gösterir.

er-Râzî, İsra suresinin “*De ki: (Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O’nundur. Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.*”⁴⁰⁰ ayeti tefsir ederken ahlâk kitaplarında işlerin iki ucu, yani ifrat ve tefritin kınandığı, doğru olanın, orta yolu gözetmek olduğunu, bundan dolayı Allah’ın, “*Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır*”⁴⁰¹ diye methettiğini, yine müminleri, “*Onlar ki harcadıkları vakit ne israf, ne de sıklık yapmazlar, (harcamaları) ikisi arası ortalama olur*”⁴⁰² şeklinde methetmiş olduğunu ve Rasulüne de, “*Elini boynuna bağlı olarak yumma, onu büsbütün de açma*”⁴⁰³ şeklinde emir buyurduğunu, aynı şekilde bu ayette, iki aşırılıktan, yani çok yüksek sesle veya çok alçak sesle okumaktan men edildiğini ve, “*ikisinin arası bir yol*

³⁹⁸ Şua’râ, 26/214.

³⁹⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru l-Kebîr*, c.16, s.234.

⁴⁰⁰ İsra, 17/110.

⁴⁰¹ Bakara, 2/143.

⁴⁰² Furkân, 25/67.

⁴⁰³ İsrâ, 17/29.

tut” diyerek itidalin emredildiğini ifade eder.⁴⁰⁴ Müellif bazı alimlerin, bu ayetin, “*Rabbimize yalvara yakara, gizlice duâ edin*”(Araf,55) ayetiyle mensûh olduğunu söylediklerini ama bunun uzak bir görüş olduğunu söyler.⁴⁰⁵

Müellifin ayete mensuh diyenlerin görüşüne “uzak bir görüş”demesi nesih iddiasını reddettiğini gösterir. er-Râzî’nin buradaki red gerekçesi itidalin emredilmesidir.

Hacc suresinin “*Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim’in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur’an’da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah’a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!*”⁴⁰⁶ ayetinde geçen “hakkıyla cihad edin” ifadesi için er-Râzî, Mukâtil ve Kelblî’den nakledilen “*Allah’tan, nasıl ittikâ edilmesi gerekiyorsa, öylece korkun*”⁴⁰⁷ ayetinin, “*Allah’tan gücünüzün yettiğince ittikâ edin*”⁴⁰⁸ ifadesiyle neshedildiği gibi, “bu ayetin de yine aynı ifadeyle neshedildiğinin söylenmesi doğru mudur?” şeklinde bir soru sorar ve cevap olarak, bunun, uzak bir ihtimal olduğunu, mükellefiyetin, kudrete bağlı olduğunu, ayette “*Allah hiçbir nefse, gücü yettiğinden başkasını yüklemez*”⁴⁰⁹ buyurulduğunu ve nasıl olur da Allah, gücün yetmeyeceği bir biçimde Allah yolunda

⁴⁰⁴ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.21, s.72

⁴⁰⁵ er-Râzî, *Age*, c. 21, s. 72

⁴⁰⁶ Hacc, 22/78

⁴⁰⁷ Âl-i İmran, 3/102

⁴⁰⁸ Teğâbun, 64/16

⁴⁰⁹ Bakara, 2/286

cihâd ediniz diye emir buyuracağı karşılığını verir.⁴¹⁰ Müellif şu soruyla cevabını tamamlar: “Allah’ın cihâdı takat getirilemeyecek bir biçimde farz kılması caiz olur mu ki, bunun neshedildiği söylenebilir?”⁴¹¹

Müellifin bu ayetin neshine itiraz ederken kural hatırlatması yapması ve mantıklı bir izahat eklemesinden ayetin neshine açıkça itiraz ettiği anlaşılmaktadır.

er-Râzî, Müminûn suresinin “*Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyleri daha iyi biliriz.*”⁴¹² ayeti ile ilgili olarak bununla Hz. Peygamber (s.a.s)’in kâfirlere karşı nasıl muamele edeceğinin öğretildiğini, onların yalanlamalarına, çeşitli ezâ ve cefalarına katlanması ve bütün bunları, selam vermek, delilleri en güzel bir biçimde beyân etmek gibi, güzel söz ve davranışlarla karşılması gerektiği emredilmiş olmaktadır. Yine Allah, o kâfirlerin halini, kendisinden daha iyi bildiğini, buna rağmen onlardan nimetlerini kesmemesi gibi, onun da aynı şekilde, aynı yolda davranması gerektiğini beyân etmiştir.⁴¹³ Müellif burada ez-Zemahşerî’den alıntı yaparak şöyle der:

“Keşşaf sahibi: “Hak Teâlâ’nın (ادفع بالتي هي أحسن السيئة) şekilde buyurması, (بالحسنة السيئة) “Kötülüğü iyilikle (savuştur)” denilmesinde daha belîğ (edebi)dir. Çünkü ayetteki ifade, ism-i tafdil (en güzel ile, en iyi) şekli ile kullanılmıştır. Buna göre mana, “Onların kötülüklerine aldırma ve o kötülükler mümkün olan en ileri iyiliklerle karşılık ver. Hatta o yapılan kötülükler aldırılmamak, iyilikte mukabele etmek ve bu hususta son takati kullanmak, hep birlikte yapıldığında, o kötülüğü karşılama hususunda, kat kat iyilik olmuş olur.”⁴¹⁴ der.”

Müellif bu açıklamadan sonra bir görüşe göre söz konusu ayetin seyf

(kılıç) ayeti ile (Tevbe,9/5) mensûh olduğu ileri sürülmüş, başka bir görüşe göre

⁴¹⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.23, s.23

⁴¹¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. 23, s. 23.

⁴¹² Müminûn, 23/96.

⁴¹³ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.23, s. 119.

⁴¹⁴ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.23, s. 119.

ise muhkem (gayr-i mensûh) olduğunun ileri sürüldüğünü belirtmiştir. Çünkü dini veya kişiliği (şahsiyeti) düşürmedikçe, iyi geçinmenin, yumuşak davranmanın teşvik edildiği bir gerçektir.⁴¹⁵

Burada da er-Râzî “muhalaka” iyi davranmayı gerekçe göstererek bu ayetin mensûh olmadığını ifade etmeye çalışıyor. Zira ona göre dini veya kişiliği (şahsiyeti) düşürmedikçe, iyi geçinmek, yumuşak davranmak memdûh bir şeydir.

Bu benzeri ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla er-Râzî “seyf ayeti” diye bilinen ve barışla, hoşgörü ve iyi ilişkiler kurma ile ilgili seksen küsur ayeti neshettiği/mensuh kıldığı şeklindeki anlayışa karşı çıkıyor.

Müellif Tûr suresinin “*Artık sen çarpılacakları günlerine kadar onları kendi hâllerine bırak.*”⁴¹⁶ ayeti ile ilgili bu ayetlerin, tıpkı “Yüz çevir” (Bırak) “Geri dur” ifadeleri gibi olduğunu, bu gibi ifadelerin hepsinin, kıtal (cihâd) ayetiyle mensûh olduğunun söylendiğini ama bu izahların zayıf bir izah olduğunu belirtir.⁴¹⁷

Müellifin mensuh diyenlerin izahını “zayıf” bulması ayetin neshini reddettiğini gösterir.

İnsan suresinin “*Sabah akşam Rabbinin adını an. Gecenin bir kısmında O’na secde et; geceleyin de O’nu uzun uzadıya tespih et.*”⁴¹⁸ ayeti ile ilgili olarak er-Râzî iki görüş olduğunu, birinci görüşün, bununla “namaz” kastedildiğini çünkü “*sabah akşam*” diye kayıtlanmış olması ve “*Rabbinin adını an*” ifadesi beş vakit namazın kastedildiğine işaret eder. Müellif bu görüşte olanların, beş vakit namazı bu ayetlerden

⁴¹⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.23, s. 119.

⁴¹⁶ Tûr, 52/45.

⁴¹⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. 28, s.269-270.

⁴¹⁸ İnsan, 76/25-26.

“bukra” kelimesi ile sabah namazı; “asıl” kelimesi ile öğle ve ikindi namazları, “gecenin bir kısmında” ifadesi ile de akşam ve yatsı namazlarını çıkardıklarını söyler.⁴¹⁹ Bu görüşte olanlar ayetteki, “Uzun gecede O’nu tesbih et” ifadesinden teheccüd namazının kastedildiğini ve teheccüd namazının bunlardan bazılarına göre Hz. Peygamber (s.a.s)’e vacib olduğunu, daha sonra neshedildiğini, diğer bazı alimler ise bununla nafîle namazın kastedildiğini ve bu ayetin neshedilmediğini ifade ederler.⁴²⁰ İkinci görüşün ise bu ifadelerden, namaz değil, aksine sözlü ve itikadi açıdan tesbih, yani takdis ve tenzihin kastedildiğini, bundan amacın da, kulun bütün vakitlerde, gece ve gündüz, kalbiyle ve diliyle Allah’ı zikretmesi gerektiğini bildirilmesidir. Bu görüşte olanlar bu mananın, “Ey iman edenler Allah’ı çokça zikredin ve O’nu sabah akşam tesbih edin” (Ahzab, 41-42) ayetiyle anlatılmak istenen mana olduğunu ifade ederler.⁴²¹ Müellif ayette bir başka inceliğinde olduğunu belirtir. Bu da Allah, “Muhakkak ki Kur’ân’ı sana Biz indirdik Biz.” (İnsan, 76/23) buyurmuştur. Bu ise biz seni o sırlara alıştırdık ve göğsünü bu nurlarla böylesine Biz açtık, genişlettik. Bunu böyle yaptığımız için, sen de emirlerimize boyun eğ. Bizden başkasına itaat etmekten kaçın anlamına gelir.⁴²²

er-Râzî’nin bu ayete nesh iddiası içermeyen görüş ve incelikten bahsetmesinden bu ayetin neshine yaklaşmadığını anlayabiliriz.

⁴¹⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.30, s.259.

⁴²⁰ er-Râzî, *Age*, .c.30, s.259.

⁴²¹ er-Râzî, *Age*, c.30, s.259.

⁴²² er-Râzî, *Age*, c.30, s.259-260.

Bu bölümde yer alan açıklamalardan hareketle ez-Zemahşerî ve er-Râzî'nin mensûh ayetler konusundaki yaklaşımlarını aşağıda yer alan tablolar ile hülasa etmek mümkündür:

ez-Zemahşerî'nin Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetlere Yaklaşım Tablosu

Sıra No	Sure Adı	Ayet Numarası	Mensuh Ayetler	Manaya Göre Neshe Konu Olan Ayetler	Neshine İtiraz Ettiği Ayetler
1	Bakara	178	1		
2		180	1		
3		184		1	
4		190	1		
5		217	1		
6		221	1		
7		240	1		
8	Nisa	8			1
9		15-16		2	
10		19		1	
11		24		1	
12		33	1		
13	Maide	2		1	
14		6			1
15		11			1
16		42	1		
17		106		1	
18	En'am	159		1	
19	Enfâl	61			1
20		72	1		
21		34			1
22		41	1		
23	Yunus	41		1	
24	Hicr	85			1
25	Nahl	67			1
26	İsrâ'	110		1	
27	A'nkebût	46			1
28	Ahzâb	48		1	
29	Câsiye	14			1
30	Ahkâf	9		1	
31	Muhammed	4	1		
32	Kâf	39			1
33	Mücadele	12	1		
34	Mümtehine	8			1
35		10		1	
36	Müzzemmil	2		1	
37		10			1
		Toplamlar	12	14	12

er-Râzî'nin Mensuh Olduğu İddia Edilen Ayetlere Yaklaşım Tablosu

Sıra No	Sure Adı	Ayet Numarası	Mensuh Ayetler	Manaya Göre Neshe Konu Olan Ayetler	Neshine İtiraz Ettiği Ayetler
1	Bakara	109		1	
2		115	1		
3		180		1	
4		183			1
5		184		1	
6		187			1
7		190			1
8		215			1
9		217			1
10		221	1		
11		282		1	
12	Âl-i İmrân	92			1
13		102			1
14	Nisa	8		1	
15		10			1
16		15-16	2		
17		19		1	
18		24		1	
19		43			1
20		81			1
21		90	1		
22	Maide	2	1		
23		13		1	
24		106			1
25	Ena'm	66			1
26		91			1
27	A'râf	199			1
28	Enfâl	1			1
29		61		1	
30		65	1		
31	Tevbe	39			1
32		41			1
33		123			1
34	Yûnus	108		1	
35	İsrâ'	110			1
36	Tâhâ	130		1	
37	Hacc	78			1
38	Mü'minûn	96			1
39	Furkân	43		1	
40	Tûr	45			1
41	Mücadele	12	1		
42	Mümtehine	8		1	
43	Müzzemmil	20	1		
44	İnsân	26			1
		Toplamlar	9	13	23

İki tabloyu karşılaştırdığımızda, mensûh ayetlerin sayısı ez-Zemahşerî'ye göre oniki ayet, er-Râzî'ye göre ise dokuz ayettir. Dolayısıyla er-Râzî'de mensûh ayetler

sayısı ez-Zemahşerî'ye göre yaklaşık 1/3 oranında azalmıştır. Manaya göre neshe konu olan ayetlere baktığımızda ez-Zemahşerî'de ondört, er-Râzî'de de on üç ayettir, yani aralarında fazla bir fark yoktur. Neshine itiraz ettikleri ayetlerin sayısında ise fark yarıya yakındır. ez-Zemahşerî'de oniki, er-Râzî'de ise yirmiüç ayettir.

Bu veriler ışığında mensûh ayetlerin sayısının er-Râzî'de yaklaşık 1/3 oranında azaldığı görülür. Mensuh ayetler ez-Zemahşerî'de on üç iken er-Râzî'de dokuz yani yaklaşık 2/3'ü kadardır.

Dolayısıyla bu iki müfessir bağlamında mensûh ayetlerin tedrici bir şekilde azalması sürecinin devam ettiğini müşahede etmekteyiz. Sonraki dönemlerde bu sayılar dahada azalacaktır.

İki müfessir onaltı ortak ayeti nesne konu olarak ele almış, bunlardan sadece Bakara suresinin 221.ayeti ile Mücadele suresinin 12.ayetinin mensuh olduğunda buluştukları anlaşılmaktadır. Bu durum anlayış farklılığını ortaya çıkarmaktadır. Bu farklılığın nedenlerinden birinin de mezhebi farklılıkları olduğunu söylememiz mümkündür. Mesela ez-Zemahşerî mensûh görüşünde er-Râzî ile iki ayette buluşurken el-Mâtûridî ile altı ayette buluşmaktadır.⁴²³

ez-Zemahşerî ve er-Râzî'nin Âl-i İmrân Suresinin 3. ayetini tefsir ederken ortaya koydukları görüşlerden anlaşılıyorki, müteşabih ayetlerin varlığı veya nâsih ve mensûh ayetlerin tartışılması, bir meselede birçok görüşün ileri sürülmesi aklın gelişmesine, yorum biliminin gelişmesine, birçok İslamî ilmin doğması ve gelişmesine, taklitten kurtulup imanın ziyadeleşmesine ve Allah katında derecelerin yükselmesine

⁴²³ Ömer Dinç, Taberî ve Maturidî Tefsirlerinin “Nesh Meselesine Yaklaşımları Açısından” Mukayesesi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2013, s.5162.

neden olmuştur. Bu tür ayetlerin varlığı daralmaya değil genişlemeye, akıl tutulmasına değil yeni zihni inkişafına neden olacaktır.⁴²⁴

Bu açıklamalarla şunu izah etmeye çalışıyoruz. Birçok ayetle ilgili müfessirlerin bir kısmının mensûh veya muhkem demeleri problem olarak görülmemelidir. Zira bu durum birçok görüş ve mezhebin ortaya çıkmasına, birçok ilmin doğuşu ve gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle söz konusu iki müfessirimiz ve diğer müfessirler de görüşlerine katılmasalarda “dedi”, “denildi”, “dediler” şeklinde ayetlerin neshi meselesinde farklı görüşlere yer vermişler ve bunu problem olarak görmemişlerdir.

Ayrıca bu durum ilk asırlarda neshin bir imtiyaz olarak algılanması ve bu algının sonraki dönemlere tesirinden kaynaklanabilir.⁴²⁵

5. ez-ZEMAHŞERÎ VE er-RÂZÎ TEFSİRLERİNDE NESH MESELESİNİN MUKAYESESİ

ez-Zemahşerî ve er-Râzî'nin nesh meselesi tanım, mensûh ayetlerin sayısı, Kur'an'ın sünnetle neshi ve nesh kriterleri konularındaki görüşlerini mukayeseli olarak ele alıp ortak görüşlerine, farklı görüş ve düşüncelerine dikkat çekmeye çalışacağız.

5.1. Neshe Getirdikleri Tanımın Mukayesesi

ez-Zemahşerî (538h.) lugavi olarak neshi ibdal veya tebdil olarak açıklar. İstilahi olarak ise “Bir ayetin yerine diğer bir ayetin (getirilip) değiştirilmesi nesihdir” der.⁴²⁶ ez-Zemahşerî'nin tarifi mezhebiyle uyum içindedir. Zira es-Serahsi(483h.)

⁴²⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.528; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.7, s.185-186.

⁴²⁵ Selim Türcan, *Neshin Problematik Tarihi*, Lider Matbaacılık, Çorum 2010. s. 248.

⁴²⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.473.

“Usulü’s-Serahsi” eserinde neshi, Sâri’e göre neshedilen hükmün süresinin beyanı, bize göre ise önceki hükmün başka bir hükümlerle tebdilidir,⁴²⁷ şeklinde tarif eder.

Fareddin er-Râzî (606 h.)’ye göre ise neshin lugavi anlamı iptal ve izale etmektir. Terim anlamı ise “Daha önce şerî bir delille sabit olan bir hükmün daha sonra gelen şerî bir yolla/hitapla önceki hükmün varlığının son bulmasıdır.”⁴²⁸

er-Râzî kabul ettiği tarifte kullanılan tabirlerin izahını yapar:

“Şerî tarik”ten maksat Allah ve Rasulünden sadır olan söz ve fillerin arasındaki müşterek miktardır. Dolayısıyla bundan icma’ çıkar. Zira icma’ şerî bir yol değildir. Yine tarifte geçen “terâhi a’nhu” ondan sonra gelen anlamı ile de hükmün bir gaye, şart ve istisna ile mukayyed olmaması gerektiğini söyler.⁴²⁹

Dolayısıyla ez-Zemahşerî’nin daha basit ve kolay anlaşılabilen bir tarif yaptığını er-Râzî’nin ise mantık kurallarına uygun efrâdını câmi ağıyârını mâni bir tarifi kabullendiğini görmekteyiz. er-Râzî’nin tefsirinde verdiği tarifi “Mahsûl” adlı eserinde ifade ettiği gibi Kadı Ebu Bekr’e ait olduğunu da görmekteyiz.⁴³⁰

Sonuç olarak şunu da söylememiz mümkündür: ez-Zemahşerî’nin tarifi bir müfessirin yaptığı tariftir. er-Râzî’nin tarifi ise bir müfessire ait olmaktan daha ziyade bir usulcüye ait bir tariftir. Şunu da söylememiz mümkündür. er-Râzî’nin tarifi kendinden önceki dönemde oluşan ehl-i hadisin tarifinin aynısıdır. Zira İbn Atıyye bu tarifi ehl-i hadisin tarifi olarak vermektedir.⁴³¹

5.2. Mensûh Ayetlerin Sayıları Açısından Mukayesesi

⁴²⁷ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, Usulü’s-Serahsi, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1993, c.2, s.54.

⁴²⁸ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.3, s.245; *el-Mahsul*, c.3, s.282.

⁴²⁹ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.3, s.245-246.

⁴³⁰ er-Râzî, *el-Mahsul*, c.3, s.282.

⁴³¹ İbn Atıyye, *el-Muharreru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, c.1, s.190.

ez-Zemahşerî muhakkik bir müfessirdir. Mensûh olduğu iddia edilen ayetleri incelemeye tabi tutmakta daha sonra kararını vermektedir. Mensûh addedilen ayetlerin sayısını artırma arzusunda değil aksine azaltma eğilimindedir.

er-Râzî’de de benzer eğilimler mevcuttur. Hatta bu eğilim er-Râzî’de daha güçlüdür. Onun hakkında Cerrahoğlu şöyle der:

er-Râzî, nesh hususunda cumhurun mezhebine tabi olur. Nesh hakkındaki görüşlerini “*el-Mahsul fi Usuli’l-Fıkh*” adlı eserinde anlatır ve onu tefsirinde tekrarlar. Onun tefsirde takib etmiş olduğu umumi kaide; asıl olarak neshin yokluğudur. Mümkün merteye onu azaltmaya çalışır. Bu sebepten Ebu Müslim el-İsfahaninin neshi inkar hususundaki görüşlerini genellikle te’yid eder. Tefsirinde tatbiki olarak onu azaltmaya çalışır.”⁴³²

Mensûh ayetlerin sayısına baktığımızda ez-Zemahşerî’ye göre on üç ayet, er-Râzî’ye göre ise dokuz ayettir. Dolayısıyla er-Râzî’de mensûh ayetler sayısı ez-Zemahşerî’ye göre yaklaşık 1/3 oranında azalmıştır. Manaya göre neshe konu olan ayetlere baktığımızda ez-Zemahşerî’de on üç, er-Râzî’de on üç ayettir yani aralarında hiçbir bir fark yoktur. Neshine itiraz ettikleri ayetlerin sayısında ise fark yarıya yakındır. ez-Zemahşerî’de on iki, er-Râzî’de ise yirmi üç ayettir.

Bu veriler ışığında mensûh ayetlerin sayısı er-Râzî’de yaklaşık 1/3 oranında azalmıştır. ez-Zemahşerî’de on üç iken er-Râzî’de dokuz yani yaklaşık 2/3’ü kadardır. Ayrıca iki müfessirin sadece Bakara suresinin 221.ayeti ile Mücadele suresinin 12.ayetin mensuh olduğunda buluştuklarını, diğer ayetlerin neshi hususunda farklı anlayışta olduklarını da burada ifade edebiliriz.

⁴³² İsmail Cerrahoğlu, *Fahreddin er-Râzî ve Tefsiri*, Atatürk Üniversitesi İslam İlimleri Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Ankara 1977, s..42-43.

Dolayısıyla bu iki müfessir bağlamında mensûh ayetlerin tedrici bir şekilde azalması sürecinin devam ettiğini müşahade etmekteyiz. Sonraki dönemlerde bu sayılar dahada azalacaktır.

5.3. Kur'an'ın Sünnetle Neshi

ez-Zemahşerî, Nahl suresinin 101. ayetinde neshin tarifini verdikten sonra “ayetin ayetle tebdili ifadesinden” “Kur'an'ın sünnetle, icma' ve kıyasla değil de sadece Kur'an'la neshi mi anlaşılmalıdır?” sorusunu sorar ve Kur'an'ın Kur'an'la nesh edilmesinin başkasıyla nesh olamayacağı anlamına gelmediğini, bilgi ifade etmesi hususunda mütevatir sünnetin de Kur'an gibi olduğunu dolayısıyla Kur'an'ın mütevatir sünnetle neshi, Kur'an'ın Kur'an'la neshi gibi olduğunu yalnız icma', kıyas ve mütevatir olmayan sünnetle Kur'an'ın neshinin sahih olmadığını belirtir.⁴³³

er-Râzî ise tefsirinde sünnetin Kur'an'ı neshi meselesinde Şâfiî'nin görüşlerine yer verir. İmam-ı Şafî, Kur'an'ın sünnet ile nesh edilemeyeceğini ileri sürmüş ve bu görüşünün doğruluğunu ispat etmek için Bakara suresinin 106. “*Biz, bir ayeti diğer bir ayetin yerine getirdiğimiz vakit*” ayetini delil ortaya koymuştur. Ona göre bu ayet, ayetin ancak başka bir ayetle neshedilmesi gerektiğini ispat etmektedir. Müellif Şafî'nin bu görüşünü zayıf olarak addeder. Zira bu görüş Allah Teâlâ'nın, bir ayeti başka bir ayet ile tebdil ettiğini ifade eder fakat bu ayette, Allah Teâlâ'nın, bir ayeti ancak bir ayet ile değiştirdiğine bir delalet yoktur. er-Râzî, Cebrail (a.s)'ın ayeti getirdiği gibi, sünneti de getirdiğini söyler. Ona göre sünnet, bazan ayetin hükmünü

⁴³³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.473.

isbat edip desteklemektedir. Ayrıca bu ayet kâfirlerin sözünü⁴³⁴ nakleden bir ayet olup delil olarak buna tutunmak doğru değildir.⁴³⁵

Müellif Şâfî mezhebine müntesip olmasına rağmen Şâfî usulüne ters bir görüşü savunmaktadır. Bu düşüncesi bize tahkik ehli müfessirlerin bağlı oldukları mezheplerin görüşlerinin aksine görüş beyan edebildiklerini, mezhebe bağlılıklarının körü körüne taklitten ibaret olmadığını göstermektedir.

Ayrıca müelliflerin sünnet hakkında söyledikleri de örtüşmektedir. ez-Zemahşerî “Bilgi ifade etmesi hususunda mütevatir sünnet de Kur’an gibidir.” derken, er-Râzî ise: “Cebrail (a.s) ayeti getirdiği gibi, sünneti de getirmiştir.” diyerek, sünnetin dini bilgi ifade etmesi açısından değerlerini ortaya koymuşlardır.

Sonuç olarak iki müfessir de itikadi ve mezhebi görüşlerinin farklılığına rağmen sünnetin Kur’an’ı neshdebileceği hususunda aynı görüşleri paylaştıklarını görmekteyiz.

5.4. Nesh Kriterleri Açısından Mukayesesi

Bir ayetin neye göre mensûh, neye göre muhkem olduğunu söylemek için bir takım kriterlerin olması önemlidir. Acaba bu iki müfessirimiz de bir takım kriterler geliştirmişler midir? Bu sorunun cevabını eserlerinden ortaya çıkarıp bulmamız ve ortaya koydukları kriterlere uyup uymadıklarını tespit etmemiz önem kazanmaktadır.

İki müfessirimiz de tahkik ehli olduklarından kendilerine göre nesh kriterleri geliştirdikleri ve belli ölçülere uyduklarını söyleyebiliriz.

ez-Zemahşerî Bakara suresinin 240. ayeti ile ilgili açıklamalar yaparken: “Tertip sırasına göre sonra gelen ayeti önce gelen ayet nasıl nesheder? diye sorarsan, şöyle

⁴³⁴ Nahl suresi 101.ayette geçen "Sen ancak uyduruyorsun" ifadesi

⁴³⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.20, s.118-119.

derim: “Bazen ayet okunuşta önce gelebilir fakat nüzul sıralamasında daha sonra olabilir.”⁴³⁶ demektedir. Bu görüşü ile ez-Zemahşerî'nin nesh meselesinde nüzul sıralamasını dikkate aldığı söylenebilir.

ez-Zemahşerî Nahl suresinin 101.ayetinin tefsirinde, bilgi ifade etmesi hususunda mütevatir sünnetin de Kur'an gibi olduğunu dolayısıyla Kur'an'ın mütevatir sünnetle neshi, Kur'an'ın Kur'an'la neshi gibi olduğunu yalnız icma', kıyas ve mütevatir olmayan sünnetle Kur'an'ın neshinin sahih olmadığını belirtir.⁴³⁷

ez-Zemahşerî Kur'an'ın sünnetle neshini kabul etmektedir. Yalnız icma', kıyas ve mütevatir olmayan sünnetle Kur'an'ın neshinin sahih olmadığı düşüncesindedir.⁴³⁸

ez-Zemahşerî özellikle seyf ayeti ile mensûh olduğu iddia edilen ayetlerin mensûh olmadığına dair muhalakayı, iyi ve güzel davranmayı red gerekçesi olarak kullanmıştır.

ez-Zemahşerî Hicr suresinin “Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.”⁴³⁹ ayetinde geçen “Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.” emrinden maksadın, onlardan yüz çevir, onlardan sana karşı yapılan davranışlara karşı hoşgörü, hilim ve güzel bir şekilde yüz çevirerek tahammül et şeklinde olduğunu, bir görüşe göre seyf ayeti ile mensûh olduğunu ama bundan güzel ahlakla muamele etme de kastedilebileceğini bu durumda ayetin mensûh olmadığını belirtir.⁴⁴⁰

⁴³⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.469.

⁴³⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.473.

⁴³⁸ ez-Zemahşerî, *Age*, c.3, s.473.

⁴³⁹ Hicr,15/85.

⁴⁴⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.415.

Kâf suresinin “*O hâlde onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan önce de, batışından önce de Rabbini hamd ederek tespih et.*”⁴⁴¹ ayetinde geçen “*onların söylediklerine sabret*” cümlesinden maksadın ise Yahudiler ve onların teşbihleri ve küfür ifade eden sözlerine sabret demek olduğunu, bir görüşe göre de Müşriklerin yeniden dirilişi inkar eden sözlerine sabret demek olduğunu, zira alemi yaratan onu yeniden yaratmaya ve onlardan intikam almaya kadirdir. Başka bir görüşe göre ise bu ayetin seyf ayeti ile mensûh olduğunu, diğer bir görüşte ise sabrın her durumda gösterilmesi gereken bir tavır olduğunu ifade eder.⁴⁴²

er-Râzî ise Bakara suresinin 106. ayetinde nâsihin tanımını yaptıktan sonra tanımın açıklamasını yapar. Tarifte ağyârını mâni unsurları sayar. Dolayısıyla neshe gerekçe olamayacak hususlar ona göre: İcmâu'l-Ümmet, Mu'cize,⁴⁴³ Kıyasın kitap, sünnet ve icmâ'ı neshi⁴⁴⁴

er-Râzî A'râf suresinin 199. ayetinin tefsirinde genel bir kriterden bahseder: “İki şeyin arasını birleştirmek mümkün ise neshin gerekliliğinden söz etmeye gerek yoktur.”⁴⁴⁵

A'râf suresinin 199. ayetinde nesh iddialarına itiraz ederken er-Râzî şöyle der: Mutlak (kayıtsız-şartsız) olan bir ifâdeyi, herhangi bir delil olmaksızın takyid etmek kayıtlamak demektir.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Kâf, 50/39.

⁴⁴² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.5, s.605.

⁴⁴³ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.245-246.

⁴⁴⁴ er-Râzî, *el-Mahsûl*, c.3, s.360.

⁴⁴⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.15, s.101.

⁴⁴⁶ er-Râzî, *Age*, c.15, s.101.

Bu ifadeleriyle müellifin “Mutlak bir ifade delil olmadan takyid edilemez” kuralını hatırlatır.

Mâide suresinin 106. ayeti ile ilgili nesh değerlendirmesi yaparken bir kuraldan daha bahseder. O da: “Hâs (özel hüküm bildiren), â’mm (genel hüküm bildiren) âyetten önce nazar-ı itibara alınır.”⁴⁴⁷ kuralıdır.

Ayrıca ez-Zemahşerî’de olduğu gibi er-Râzî de Muhalakayı neshe red gerekçesi olarak sunmaktadır.

er-Râzî Bakara suresinin 109.ayetinde geçen “*Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün.*” cümlesi ile ilgili: “*hoşgörün, affedin*”den maksat güzel davet, hoşgörü ve şefkatin gerektirdiği şekilde itinalı davranmaktır. Bu yoruma göre ayet mensûh değildir.⁴⁴⁸ açıklamasını yapar.

Müellif Müminûn suresinin “*Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyleri daha iyi biliriz.*”⁴⁴⁹ ayeti ile ilgili nesh değerlendirmelerine yer verdikten sonra şöyle der: “Çünkü dini veya kişiliği (şahsiyeti) düşürmedikçe, iyi geçinmek, yumuşak davranmak teşvik edilmiştir.”⁴⁵⁰

er-Râzî, İsra suresinin 110.ayetini tefsir ederken ahlâk kitaplarında işlerin iki ucu, yani ifrat ve tefritin kınandığı, doğru olanın, ortayı gözetmek hususunun yer aldığını, aynı şekilde bu ayette, iki aşırılıktan, yani çok yüksek sesle veya çok alçak sesle okumaktan men edilmiş ve, “*ikisinin arası bir yol tut*” diyerek itidalin

⁴⁴⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.12, s.123.

⁴⁴⁸ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.364-365.

⁴⁴⁹ Müminûn, 23/96.

⁴⁵⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.23, s.119.

emredildiğini ifade eder.⁴⁵¹ Müellif bazı alimlerin, bu ayetin, “*Rabbimize yalvara yakara, gizlice duâ edin*”(Araf,55) ayetiyle mensûh olduğunu söylediklerini ama bunun uzak bir görüş olduğunu söyler.⁴⁵²

Sonuç olarak iki müfessirimiz de çoğunluğun/cumhurun görüşlerini dikkate almaktadırlar en azından görmezlikten gelmediklerini söyleyebiliriz. Ayrıca nüzul sırasını dikkate almaktadırlar.

Mütevâtir sünnetin Kur’an’ı neshetmesi meselesinde ve icma’ ve kıyasın neshe delil teşkil etmeyeceği hususunda hem fikirdirler. er-Râzî mu’cizenin de neshe delil teşkil etmediğini ve kıyasın sünnet ve icma’ı neshedemeyeceğini söyler.

er-Râzî’nin ez-Zemaşerî’den farkı nesh meselesine hem bir müfessir hem de bir usulcü gibi yaklaşmasıdır. Zira er-Râzî zaman zaman usul kuralları hatırlatması da yapmaktadır. ez-Zemaşerî ise meseleye daha çok bir müfessir gibi yaklaşmaktadır.

⁴⁵¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.21, s.72.

⁴⁵² er-Râzî, *Age*, c.21, s.72.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ez-ZEMAHŞERÎ VE er-RÂZÎ TEFSİRLERİNİN NESH MESELESİNDE SONRAKİ DÖNEME ETKİLERİ

Alanında otorite olan iki müfessirin bu meselede sonraki dönemlere etki edip etmedikleri önem arz etmektedir. Bu bölümde nesh meselesinde iki müfessirin genel anlamda sonraki dönemlere ne kadar etki ettiklerini görmeye çalışacağız. Bunu anlamak için ise sonraki dönemde gelen birkaç müfessir ve belli başlı ayetleri seçerek konuyu ele almaya çalışacağız.

1. ez-ZEMAHŞERÎ TEFSİRİNİN SONRAKİ DÖNEME ETKİLERİ

Bu kısımda ez-Zemahşerî'nin nesh meselesinde sonraki döneme etkilerini birkaç tefsir seçerek görmeye çalışacağız.

1.1. ez-Zemahşerî'nin er-Râzî'ye Etkileri

ez-Zemahşerî'nin tahkik ehlinde olması, tefsirinin de dil ağırlıklı olması dolayısıyla er-Râzî ez-Zemahşerî'den etkilenmiştir.

Bu etkilenme ile ilgili olarak Cerrahoğlu şöyle der:

er-Râzî'ye en fazla tesir eden şahsiyetlerden biri de hiç şüphesiz, Mutezile kültürünü miras almış, tefsir ilminde beyan ilminin reisi durumuna gelmiş olan Carullah ez-Zamaşeri (Ö. 538/1143)'dir. Müellifimiz ondan pek çok ayetlerin lugavi ve belagat yönlerini nakletmiştir.⁴⁵³

⁴⁵³ Cerrahoğlu, *Fahreddin er-Râzî ve Tefsiri*, s.24.

er-Râzî, Şâfiî müfessirlerden olmasına rağmen Şâfiî usulünün aksine sünnetin Kur'an'ı neshi meselesini kabul etmesi düşüncesi ez-Zemahşerî'nin görüşü ile örtüşmektedir. Bu hususta er-Râzî'nin ez-Zemahşerî'den etkilenmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

er-Râzî, Müminûn suresinin “*Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyleri daha iyi biliriz.*”⁴⁵⁴ ayeti ile ilgili olarak bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in kâfirlere karşı nasıl muamele edeceğinin öğretildiğini, onların yalanlamalarına, çeşitli ezâ ve cefalarına katlanması ve bütün bunları, selam vermek, delilleri en güzel bir biçimde beyân etmek gibi, güzel söz ve davranışlarla karşılması gerektiği emredilmiş olmaktadır. Yine Allah, o kâfirlerin halini, kendisinden daha iyi bildiğini, buna rağmen onlardan nimetlerini kesmemesi gibi, onun da aynı şekilde, aynı yolda davranması gerektiğini beyân etmiştir.⁴⁵⁵ Müellif burada ez-Zemahşerî'den alıntı yaparak şöyle der: Keşşaf sahibi: “Hak Teâlâ'nın (ادفع بالتي هي أحسن السيئة) şekilde buyurması, (بالحسنة السيئة) “Kötülüğü iyilikle (savuştur)” denilmesinde daha belîğ (edebî)dir... der.”⁴⁵⁶

Müellif bu açıklamadan sonra bir görüşe göre söz konusu ayetin seyf (kılıç) ayeti ile (Tevbe,9/5) mensûh olduğu ileri sürülmüş, başka bir görüşe göre ise muhkem (gayr-i mensûh) olduğunun ileri sürüldüğünü çünkü dini veya kişiliği (şahsiyeti) düşürmedikçe, iyi geçinmenin, yumuşak davranmanın teşvik

⁴⁵⁴ Müminûn, 23/96.

⁴⁵⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.23, s.119.

⁴⁵⁶ er-Râzî, *Age*, c.23, s.119.

edildiğini belirtir.⁴⁵⁷ Müellifin bu ayetin mensuh olmadığı görüşünü desteklemek için açıkça atfı olmasada ez-Zemahşeri'den yararlandığı söylenebilir.

er-Râzî'nin tefsirini taradığımda 690 defa “Sahibu'l-Keşşâf”, 77 defada “ez-Zemahşeri” adıyla toplamda 767 defa ez-Zemahşeri'den alıntı yapması ez-Zemahşeri'nin er-Râzî'nin referans kaynakları arasında olduğunu gösterir.

Bu alıntılar genel manada lugavî alıntılar olsa da ayetleri yorumlamada lügatin önemi yadsınamayacak bir gerçektir. Zira ayete verilen manalar mensuh veya muhkem olmasını etkilemektedir. Dolayısıyla nesih meselesinde ez-Zemahşeri'nin dolaylı etkilerini kabul etmemiz mümkündür. Yukardaki ayette bu etki açıkça ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz er-Râzî özellikle mana inceliklerini keşfetme hususunda ez-Zemahşeri'den etkilenmiştir. Yukarıda verdiğimiz bilgiler ve alıntı bunu göstermektedir.

1.2. Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beyzâvî'ye Etkileri

“*Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vil*” müellifi olan el-Beyzâvî (685 h.) tefsirinde önemli ölçüde el-Keşşâf ve et-Tefsîru'l-Kebîr tefsirlerinden yararlanmıştır. Hatta bu iki tefsirin özetini yaptığı iddiaları bulunmaktadır. Konu ile ilgili olarak Cerrahoğlu şöyle bir tespitte bulunur:

İslam aleminde büyük bir şöhret yapan el-Beydavi, tefsirini ez-Zemahşeri ve er-Râzî'nin tefsirinden ihtisar etmiştir. Kelami meselelerde tamamen er-Râzî'ye itimad eder. Beydavi tefsiri tetkik edilirse hemen hemen her sahifesinde gerek isim zikredilerek ve gerekse zikredilmeksizin er-Râzî'den pasajlara rastlanır.⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.23, s.119.

⁴⁵⁸ Cerrahoğlu, *Fahreddîn er-Râzî ve Tefsiri*, s. 54.

Özellikle nesh meselesinde er-Râzî'den daha ziyade ez-Zemahşerî'den etkilendiğini söylememiz gerekir.

Beyzâvî tefsirini tahkik eden Muhammed Abdurrahman el-Mera'sîlî: "Müellif eserini ez-Zemahşerî'nin tefsirinden özetlemiştir." demektedir.⁴⁵⁹

Çalışma konumuz nesh meselesi olduğundan Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl tefsirinde neshe konu olan ayetlerden örneklemeler alarak etkilenmenin izlerini tespit etmeye çalışacağız.

Beyzâvî ez-Zemahşerî'nin ayetin neshini tanımlarken kullandığı "izâle" kelimesini neshin lügat anlamını verirken kullandığını görüyoruz. Ayetin neshini tanımlarken "neshu'l-âyeti" diyerek tıpkı ez-Zemahşerî gibi başlar. Tarifi ez-Zemahşerî'nin tarifiyle ilk bakışta biraz değişiklik arzetsen de farklı kelimeler kullanarak ez-Zemahşerî'nin Bakara suresinin 106. ayetinin tefsirinde söylediklerini özetler mahiyette olduğunu düşünüyoruz. Ayette geçen "insâ" kelimesini ise tıpkı ez-Zemahşerî gibi açıklamıştır.⁴⁶⁰

Beyzâvî ayetin neshini şöyle tanımlar:

"Kırâati, istifade edilen hükmü veya her ikisi ile de kulluk yapılmasının sona erdiğinin beyanıdır."⁴⁶¹ ez-Zemahşerî ise ayetin neshini tarif ettikten sonra Bakara suresinin 106. ayetinin tefsirinde genel bir açıklama yapar: "Mana maslahatın

⁴⁵⁹ Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl*, tahk.: Muhammed Abdurrahman el-Mera'sîlî, Daru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1418, c.1, s.5.

⁴⁶⁰ el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl*, c.1, s.99; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.308-309.

⁴⁶¹ el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl*, c.1, s.99.

gerektirdiği üzere lafzı ve hükmüyle birlikte kaldırılan veyahut ikisinden birisi, bedelli veya bedelsiz olarak kaldırıldığında kullara daha hayırlısını getiririz.”⁴⁶²

Dolayısıyla Beyzâvî'nin ez-Zemahşerî'nin genel açıklamalarını dikkate alarak bir tarif ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Beyzâvî'nin neshin tarifi hususunda ez-Zemahşerî'den etkilenmesi meselesinde durduktan sonra mensûh olan ayetler konusunda etkilerini görmek için birkaç ayet seçip bu etkiyi görmeye çalışacağız.

Bakara suresinin ölüm anında ana, baba ve akrabaya vasiyet hakkındaki “*Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.*”⁴⁶³ ayeti ile ilgili olarak ez-Zemahşerî varise vasiyetin İslam'ın ilk yıllarında olduğu, miras ayeti ve “*Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Dikkat edin varise vasiyet yoktur.*”⁴⁶⁴ hadisi ile bu ayetin nesh edildiğini bu hadis her ne kadar âhâd bir hadis olsa da ümmetin bu hadisi kabul etmesi ile tevatür derecesine ulaştığını zira çoğunluğun sadece rivayeti sahih olanı kabul edip aldığını ifade eder.⁴⁶⁵

ez-Zemahşerî bu temel görüşün yanında iki zayıf görüşe daha yer verir. Birincisi bu ayet mensûh değildir. Varis iki ayetin hükmüne göre vasiyetle, mirası birleştirir. İkincisi bu ayet miras ayeti ile çelişmemektedir. Bu durumda mananın Nisa suresinin 11.ayeti ile Allah'ın ana, baba ve akrabaların varis olmalarını emretmesi ile size farz

⁴⁶² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.308-309.

⁴⁶³ Bakara, 2/180.

⁴⁶⁴ Ebu Davud, “VesAyâ”, 6.

⁴⁶⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.374-377.

kılındı veya ölüm anında olan kişiye ana, baba ve akrabalarına, diğerlerin paylarında kesinti yapmadan, adaletle ve üçte biri geçmemek şartı ile vasiyet farz kılındı şeklinde olabileceğini ifade eder.⁴⁶⁶

Beyzâvî ise ez-Zemahşerî'nin temel görüşünde yer verdiği "*Varise vasiyet İslam'ın ilk yıllarında idi. Miras ayeti ve 'Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Dikkat edin varise vasiyet yoktur.*"⁴⁶⁷ hadisi ile nesh edilmiştir."bilgilerin aynısını verdikten sonra "ve fihi nazar" diyerek ez-Zemahşerî'nin verdiği iki görüşü özetler şekilde şöyle der: Zira miras ayeti bu ayet ile çelişmemektedir. Hatta mutlak anlamda vasiyyetin öne alınmasına delalet etmesi anlamında bu ayeti te'yîd etmektedir...⁴⁶⁸

ez-Zemahşerî Nisa suresinin "*(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabasının bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiginiz) kimselere de kendi hisselerini verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.*"⁴⁶⁹ ayetinde geçen "*Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiginiz) kimselere de kendi hisselerini verin.*" İfadesinden "mevla'l-müvâlât" anlaşılır der ve şu açıklamayı yapar:

Anlaşma yapan kişi diğerinin 1/6 malına varis olurdu. Daha sonra bu hüküm neshedildi. Ebu Hanife'ye göre bir kişi birinin yanındayken Müslüman olsa ve akilesi olmak ve varis olmak üzere anlaşma yaparsa mevlalık hakkı ile varis olur.⁴⁷⁰

ez-Zemahşerî'nin Nisa suresinin 33.ayetini ile ilgili verdiği bu bilgilerin aynı şekliyle Beyzâvî tefsirinde yer aldığını görmekteyiz.⁴⁷¹

⁴⁶⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.377-378.

⁴⁶⁷ Ebu Davud, "Vesâyâ", 6.

⁴⁶⁸ el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, c.1, s.123.

⁴⁶⁹ Nisa, 4/33.

⁴⁷⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s. 64-66.

⁴⁷¹ el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, c.2, s.72.

Müellif Enfâl suresinin “*İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*”⁴⁷² ayetinin “*işte onlar birbirlerinin velileridir.*” ifadesinden ensâr ve muhacirin birbirine varis olmasının anlaşıldığını, Ensâr ve muhâcirlerin akrabalık bağının dışında hicret ve nusrat bağı ile birbirlerine varis olduklarını bu durumun Enfâl suresinin 75. ayeti ayeti⁴⁷³ ile neshedildiğini ifade eder.⁴⁷⁴

Beyzâvî de aynı ayetin mensûh olduğunu ez-Zemahşerî'nin hemen hemen aynı ifadeleri alıntılıyarak dile getirir:

Onlar miras hususunda birbirlerinin velileridir. Muhacir ve Ensar akrabalık bağının dışında hicret ve nusrat bağı ile birbirlerine varis oluyorlardı. Bu hüküm Enfâl suresinin 75. “Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar” ayeti ile neshedilmiştir.⁴⁷⁵

⁴⁷² Enfâl, 8/72.

⁴⁷³ Bkz. “...Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar...” Enfâl, 8/75.

⁴⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.603.

⁴⁷⁵ el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, c.3, s.68

1.3. Ebu Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'd-Dîn el-Endülüsî'ye Etkileri

Ebu Hayyan (745h.) birçok ilim dalında eser vermiş çok yönlü bir ilim adamıdır. Arapçanın yanında Türkçe, Farsça ve Habeşçe dillerinde eserler vermiştir.⁴⁷⁶

Bahru'l-Muhît adlı tefsirin müellifi olan bu zatın eserinde ilk göze çarpan önemli özellik ayetlerin tefsirini yaparken, nahiv konularına geniş ölçüde yer verilmesidir.⁴⁷⁷

ez-Zemahşerî'nin nahivci özelliği dolayısıyla Ebu Hayyan'ı etkilediği kesindir. Mu'tezili görüşleri nedeni ile eleştirse de nahiv görüşlerine ya tenkit ya da kendi görüşlerini destek anlamında yer vermektedir.

Ebu Hayyan ez-Zemahşerî'nin dil uslubundan yararlanmış Zaman zaman ifadelerinin aynısını kullanmıştır. Kısaca ez-Zemahşerî'nin başarılı ifade yeteneğinden faydalanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Bu hususu ispat için nesh konusunda birkaç ayeti ele alalım.

ez-Zemahşerî Nisa suresinin “(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah

⁴⁷⁶ Hüseyin Avni Çelik, *Ebu Hayyan el-Endülüsî ve Tefsirdeki Metodu*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1986, Sayı: 7, ss. 204-205.

⁴⁷⁷ Hüseyin Avni Çelik, *Agm*, s. 212; ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c.1, s.227

(her şeyi) hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁴⁷⁸ ayetinde geçen “Onlardan faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine ücretlerini/mehirlerini verin” ifadesinin bir görüşe göre Mekke’nin fethi sırasında üç gün süreli muta’ hakkında inmiş olduğunu ve daha sonra neshedildiğini belirtir. İbn Abbas’tan muhkem olduğuna dair rivayete de yer verir fakat o da ömrünün sonunda bu görüşünden dönmüş ve bu görüşünden dolayı Allah’a tevbe etmiştir.⁴⁷⁹

Ebu Hayyan (745 h.) Nisa suresi 24. Ayetinde ez-Zemahşerî’nin “İstimta” kelimesi ile ilgili görüşüne Keşşâf’tan alıntı yaparak yer vermektedir. Ayrıca ez-Zemahşerî’nin yer verdiği nikah ve muta’ görüşlerine de biraz daha detaylı olarak yer vermektedir.⁴⁸⁰

Tevbe suresinin “Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”⁴⁸¹ ayetinde geçen “خفافا وثقالا” kelimeleri hakkında ez-Zemahşerî bu kelimelerin yaya ve binek üzerinde anlamına geldiği gibi savaşa katılmayı arzuladığımız için ister hafif, zorluğundan dolayı ağır, evlad-u i’yâlin azlığından hafif ve çokluğundan dolayı ağır, hafif silahlı ve ağır silahlı, genç ve yaşlı, zayıf ve şişman, sağlıklı ve hasta olarak sefere çıkma anlamlarını da taşıdığını belirtir.⁴⁸² Müellif şu hadise de yer verir. İbn Ümmi Mektûm (a’mâ sahâbi) Peygamberimiz (s.a.s.)’e: *Benim de sefere katılmam gerekir mi? diye sorunca, şöyle cevap vermiş: “Evet.” Bunun üzerine Fetih suresinin*

⁴⁷⁸ Nisa,4/24.

⁴⁷⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.55-57.

⁴⁸⁰ Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan , *Bahru’l-Muhît, tahk.*: Sıdkı Muhammed Cemil, Daru’l-Fikr, Beyrut 1420, c.3, s.589.

⁴⁸¹ Tevbe, 9/41.

⁴⁸² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.46-47.

17. ayeti⁴⁸³ inmiştir. ez-Zemahşerî İbn Abbâs'ın bu ayetin Tevbe suresinin 91. ayeti⁴⁸⁴ ile nesh edildiği görüşünde olduğunu ifade eder.⁴⁸⁵

Ebu Hayyan ise Tevbe suresi 41. ayette geçen kelimelerle ilgili aynı yorumlara ravilererini de zikrederek verdiğini görmekteyiz. Ayrıca bu ayetin aynı surenin 91. ayeti ile mensûh olduğu görüşüne de yer vermiştir.⁴⁸⁶

ez-Zemahşerî, Hicr suresinin “Biz, gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları ancak hakka ve hikmete uygun olarak yarattık. Kıyamet günü mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.”⁴⁸⁷ ayetinde geçen “Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.” cümlesinin bir görüşe göre seyf ayeti ile mensûh olduğunu, bundan güzel ahlakla muamele etmenin kastedilebileceğini bu takdirde mensûh olmadığını belirtir.⁴⁸⁸

Ebu Hayyan ise Hicr suresinin 85. ayeti ile ilgili olarak ez-Zemahşerî gibi seyf ayeti ile mensûh olduğu görüşüne veya mensûh olmayıp onlara “göz yumma” anlamında olabileceği görüşüne yer vermektedir. Ebu Hayyan ez-Zemahşerî'nin kullandığı “iğza” göz yumma kelimesinin aynısını kullandığını da görmekteyiz.⁴⁸⁹

⁴⁸³ Bkz. “Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değildir.) Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu elem dolu bir azaba uğratar.” Fetih, 48/17.

⁴⁸⁴ Bkz. “Allah'a ve Resûlüne karşı sadık ve samimi oldukları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (seferde) harcayacakları bir şey bulamayanlara (sefere katılmadıkları için) bir günah yoktur. İyilikte bulunan kimselerin (kınanması) için de bir sebep yoktur. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” Tevbe, 9/91.

⁴⁸⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.47.

⁴⁸⁶ Ebu Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c.5, s.423.

⁴⁸⁷ Hicr, 15/85.

⁴⁸⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.III, s.415.

⁴⁸⁹ Ebu Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c.6, s.493.

ez-Zemahşeri Ankebût suresinin “İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: “Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir (aynı ilâhtır). Biz sadece O’na teslim olmuş kimseleriz.”⁴⁹⁰ ayetinin Katade’ye göre Tevbe suresinin 19. ayeti⁴⁹¹ ile mensûh olduğunu belirtir.⁴⁹²

Ebu Hayyan’ın Ankebût suresinin 46. ayeti ile ilgili ez-Zemahşerî’nin Katade’den Tevbe suresinin 19. ayeti ile mensûh olduğu rivayetine yer verdiğini görmekteyiz.⁴⁹³

ez-Zemahşerî, Mücâdele suresinin “Ey iman edenler! Peygamber ile başbaşa konuşacağınız zaman, başbaşa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁴⁹⁴ ayetinin nüzülü ile ilgili olarak insanlar peygamberle başbaşa konuşmayı çoğaltınca bu durum sıkıntıya neden oldu. Bunun engellenebilmesi için peygamberle baş başa konuşmak isteyenlerin sadaka vermesi emredildi. Fakir olanlar sıkıntıdan zengin olanlar cimriliklerinden dolayı bu sadakayı vermekten yüz çevirdikleri bilgisini verir.⁴⁹⁵ Müellif bir görüşe göre bu emrin on gece geçerli olduğunu ve daha sonra neshedildiğini başka bir görüşe göre ise gündüzün bir

⁴⁹⁰ Ankebût, 29/46.

⁴⁹¹ “ Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.” Tevbe,9/29.

⁴⁹² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s.553.

⁴⁹³ Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhîr*, c.8, s.360.

⁴⁹⁴ Mücâdele, 58/12.

⁴⁹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.67.

kısmında geçerli olduğunu ifade eder.⁴⁹⁶ Hz. Ali'nin ise: “Allah’ın kitabında bir ayet vardır ki benden önce uygulaması kimseye nasib olmadı, benden sonra da kimseye nasib olmayacak. Bir dînârım vardı onu bozdurdum peygamberimiz (s.a.s.)’le başbaşa konuşacağım zaman tasadduk ettim.” dediğini ifade eder.⁴⁹⁷ Müellif İbn Abbâs’a göre bu ayetin sonraki ayetle nesh edildiği, başka bir görüşe göre ise zekât ile nesh edildiği görüşlerine de yer verir.⁴⁹⁸

Ebu Hayyan, Mücadele suresinin 12. ayetinde yukarıda ez-Zemahşerî’den alıntılan bilgilerin hemen hemen aynısına yer verildiği görülmektedir.⁴⁹⁹

ez-Zemahşerî, Müzzemmil suresinin “Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi ibadetle geçir.”⁵⁰⁰ ayeti ile ilgili ez-Zemahşerî mana ve lügat tahlilleri yaptıktan sonra ayette geçen “kum/kalk farz mıdır yoksa nafil midir?” sorusuna cevap verirken bir takım görüşlere yer verir. Hz. Aişe’den gelen rivayete göre Allah farz kıldıktan sonra nafil kılınmıştır. Bir görüşe göre de beş vakit namaz farz kılınmadan önce farz daha sonra nafil olarak kılınması hariç nesh edilmiştir. Hasen’e göre ise bir yıl boyunca farz. Başka bir görüşe göre ise vaciptir. Muhayyerlik miktarında söz konusu olup on yıl sonra nesh edilmiştir. Kelbî kişi gecenin yarısı, üçte biri ve üçte ikisini koruyamama endişesi ile sabahlayabiliyordu. Bazıları da miktarda ki muhayyerlik deliline dayanarak nafil olduğu görüşünde olmuşlardır.⁵⁰¹

⁴⁹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.68.

⁴⁹⁷ ez-Zemahşerî, *Age*, c.6, s.68.

⁴⁹⁸ ez-Zemahşerî, *Age*, c.6, s.68.

⁴⁹⁹ Ebu Hayyân, *Bahru’l-Muhîr*, c.10, s.129.

⁵⁰⁰ Müzzemmil, 73/2.

⁵⁰¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.241.

Ebu Hayyan'ın tefsirine baktığımızda Müzzemmil suresinin 2. ayeti ile ilgili olarak ez-Zemahşerî'nin yukarıda verdiği görüşleri özetlediği açıkça görülmektedir.⁵⁰²

ez-Zemahşerî Müzzemmil suresinin “*Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl.*”⁵⁰³ ayeti bir görüşe göre seyf ayeti ile mensûhtur.⁵⁰⁴ demektedir. Ebu Hayyan'ın da aynı ifadeye yer verdiği görülmektedir.⁵⁰⁵

1.4. Ebu'l- Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hâfizu'd-Din en-Nesefî'ye Etkileri

“*et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*” sahibi Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehabi (1398 h.): “Nesefî tefsirini Beyzâvî'nin tefsiri ve ez-Zemahşerî'nin tefsirinden ihtisar etmiştir. Yalnız “*el-Keşşâf*”ta geçen i'tizâli görüşlere yer vermemiş bunun yerine ehl-i sünnet ve'l-cemaatın görüşlerine yer vermiştir.” der.⁵⁰⁶

“*Menâhicü'l-Müfessirîn*” müellifi Menî' b. Abdulhalîm Mahmûd (1430 h.):

Nesefî Beyzâvî ve Keşşaf tefsirlerinden birçok şekilde istifade etmiştir. Beyzâvî'den ince manayı, kavrayıcı anlayışı ve doğru yönlendirmeyi almıştır. ez-Zemahşerî'nin *Keşşaf*’ından ise geniş lugavî tecrübesini, çeşitli görüşleri münakaşa ve yöntemini almış ama ez-Zemahşerî'nin *Keşşaf*’ında düştüğü i'tizâli hatalara düşmemiştir, der⁵⁰⁷

Şimdi mensûh olduğu iddia edilen ayetlerden örneklemeler olarak etkilenmenin izlerini tespit etmeye çalışalım.

⁵⁰² Ebu Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c.10, s.312.

⁵⁰³ Müzzemmil, 73/10.

⁵⁰⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.245.

⁵⁰⁵ Ebu Hayyân, c.10, s.316.

⁵⁰⁶ Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehabî, *Et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mektebetü Vehb, Kahire, c.1, s.216 .

⁵⁰⁷ el-Menî' b. Abdulhalim Mahmûd, *Menâhicü'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kitabi'l-Mısırî, Kahire 2000, s. 217.

ez-Zemahşerî, Bakara suresinin “*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır.*”⁵⁰⁸ ayetinde geçen “Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.” ifadelerle ilgili iki görüşe yer verir. Bunlardan Birincisi, Ömer b. Abdulaziz, Hasan el-Basrî, A’tâ, İkrime, Maliki ve Şâfi mezhebinin görüşüdür. Onlar bu ayete dayanarak köleye karşı hürün, kadına karşı erkeğin kısas edilmeyeceğini söylemişlerdir. Bu görüşlerini de Mâide suresinde geçen “cana karşı can” ifadesindeki kapalılığı söz konusu ayetin açıklamasına dayandırmışlardır. Zira Mâide suresindeki ayet Tevrat ehline farz kılınan hükmü anlatma babında gelmiş, Bakara suresindeki söz konusu ayet ise Müslümanlara ve onlara farz kılınan hususları bildirmek için gelmiştir. İkinci görüş ise Saî’d b. Müseyyeb, Şa’bî, Nehaî’, Katâde, Sevrî ve Hanefî mezhebinin görüşüdür. Bunlara göre Mâide 45. ayette geçen “Cana karşı can” ifadesi ile bu ayet nesh edilmiştir. Hürle köle arasında, erkekle kadın arasında kısas sabit olmuştur. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.): “*Müslümanların kanları birbirine eşittir.*”⁵⁰⁹ buyurmuştur. Dolayısıyla Nefis/canların birbirine üstünlüğü muteber değildir. Şöyleki bir topluluk bir kişiyi öldürse, o kişiye karşı hepsine kısas uygulanır.⁵¹⁰

Nesefî ise aynı ayetle ilgili olarak ez-Zemahşerî’nin aynı ifadelerini alıntılıyarak bu iki görüşün bir özetini yapar. Nesefî şöyle der:

⁵⁰⁸ Bakara, 2/178.

⁵⁰⁹ Müsned, C.1, s.122.

⁵¹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.368-369.

Bu ayete dayanarak Şâfiî köleye karşılık olarak hürün öldürülemeyeceğini söyler. Bize göre “Cana karşı can” ayeti ve “Müslümanların kanları birbirine eşittir.” Hadisi ile köle ile hür arasında kısas caridir. Ayrıca nefis/canların birbirine üstünlüğü muteber değildir. Şöyleki bir topluluk bir kişiyi öldürse, o kişiye karşı hepsine kısas uygulanır. Yine bir hükmün bir nevi’ne tahsisi başka bir nevi’nden hükmünü kaldırmaz aksine hüküm bu hususta mevkuftur.⁵¹¹

ez-Zemahşerî Bakara suresinin “*Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.*”⁵¹² ayeti hakkında şöyle der:

Bu ayet sadece savaşanlara karşı savaşılması anlamına gelir. Buna göre bu ayet Tevbe suresinin “Müşriklerle topyekûn savaşın”⁵¹³ ayeti ile mensûhtur. Rabi’ b. Enes’ten bu ayetin Medine’de savaşla ilgili inen ilk ayet olduğu hakkında rivayet vardır. O zaman Allah Resulü savaşanla savaşıyor, savaşmayandan da el çekiyordu.⁵¹⁴

Neseffî’nin tıpkı ez-Zemahşerî’nin ifadelerinin aynısını kullandığını ve sadece

Rabi’ b. Enes’in adını vermediğini görüyoruz. Neseffî şöyle der:

Bu ayet savaşanlara karşı savaşılması anlamına gelir. Buna göre bu ayet Tevbe suresinin “Müşriklerle topyekûn savaşın” ayeti ile mensûhtur. Bir rivayete göre bu ayet Medine’de savaşla ilgili inen ilk ayettir. O zaman Allah Resulü savaşanla savaşıyor, savaşmayandan da el çekiyordu⁵¹⁵

ez-Zemahşerî, Nisa suresinin “*Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin.*”⁵¹⁶ ayetinde, miras taksimi yapılırken (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da

⁵¹¹ Ebu’l- Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hâfizu’d-Din en-Neseffî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, tahk.: Yusuf Ali Bedyûy, Daru’l-Kelimi’d-Dayyib, Beyrut 1998. c.1, s.155

⁵¹² Bakara, 2/190.

⁵¹³ Tevbe,9/36.

⁵¹⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.1, s.395.

⁵¹⁵ en-Neseffî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, c.1, s.165

⁵¹⁶ Nisa, 4/8

maldan bir şeyler verin/rızıklandırın denilmektedir. Ayet de geçen emir hususunda ez-Zemahşerî “mendûb ifade eden emirdir” açıklamasını yapar. Eğer farz olsaydı Allah diğer haklar gibi sınırını ve ölçüsünü belli ederdi.

ez-Zemahşerî ayette emir ifade eden kelimenin mendubiyet ifade ettiğini bildiren temel görüşü verdikten sonra vücubiyet ifade ettiğini belirten, vasiyet gibi miras ayetleri ile mensûh olduğunu belirten görüşlere de yer verir ve Sa’d b. Cübeyr’den şu rivayeti aktarır: “İnsanlardan bir kısmı bu ayetin mensûh olduğunu söylüyorlar. Allah’a yemin olsun ki mensûh değildir fakat bu mesele insanların önemsemediği konulardan biridir.”⁵¹⁷

Nesefî ise ez-Zemahşerî’nin bu görüşlerini özetlediğini görüyoruz. Nesefî şöyle der: “ Bu ayetteki emir mendubiyet ifade eder. Mensûh olmayıp hükmü bakidir. Bir görüşe göre de başlangıçta vacip idi daha sonra miras ayetleri ile neshedildi.”⁵¹⁸

ez-Zemahşerî, Enfâl suresinin “*İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.*”⁵¹⁹ ayetinin “*işte onlar birbirlerinin velileridir.*” ifadesinden ensâr ve muhâcirin birbirine varis olmasının anlaşıldığı, ensâr ve muhâcirlerin akrabalık bağının dışında hicret ve nusrat

⁵¹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.28-29

⁵¹⁸ en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, c.1, s.333

⁵¹⁹ Enfâl, 8/72.

bağı ile birbirlerine varis olduklarını ve Enfâl suresinin 75. ayeti ayeti⁵²⁰ ile neshedildiğini belirtir.⁵²¹

Nesefti ise ez-Zemahşerî'nin ifadelerinin aynısını kullanır: “Ensâr ve muhâcirler akrabalık bağının dışında hicret ve nusrat bağı ile birbirlerine varis oluyorlardı. Enfâl suresinin 75. ayeti ile neshedilmiştir.⁵²²

ez-Zemahşerî, Muhammed suresinin “(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. Eğer Allah dileseydi, onlardan öç alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.”⁵²³ ayetinde geçen “menn” ve “fidâ” yani esirlerin ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverilmesi ile ilgili olarak birkaç görüşe yer verir. Hanefiler Bedir günü indiğini daha sonra nesh edildiğini, Mücâhid'in bugün men ve fidâ' yoktur ya Müslüman olurlar ya da boyunları vurulur görüşünde olduğunu, başka bir görüşe göre “menn”den maksat öldürülmeyip esir edilmeleri veya zimmet ehli olmalarından dolayı cizyeyi kabul etmeleri neticesinde serbest bırakılmaları veya Müslüman esirlere karşı fidye verilmeleridir.⁵²⁴ ez-Zemahşerî Tahâvî'nin Ebu Hanîfe'nin bir görüşünün de bu olduğunu yalnız mezhepte meşhur görüş, gerek mal gerekse başka bir bedelle bırakılmalarının uygun olmadığını ifade

⁵²⁰ “...Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha lâyıktırlar...”Enfâl, 8/75.

⁵²¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.2, s.603.

⁵²² en-Nesefti, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, c.1, s.659.

⁵²³ Muhammed, 47/4.

⁵²⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.5, s.516.

eder.⁵²⁵ Şâfiîlerin görüşünün ise imam Müslümanların yararına uygun olan dört seçenekten birini uygulamakta serbest olduğunu bu seçeneklerin ise; öldürme, köle edinme, Müslüman esirlere karşı fidye olarak kullanma veya “menn”/karşılıksız bırakma olduğunu ifade eder⁵²⁶.

ez-Zemahşerî bütün bu görüşleri verdikten sonra şöyle der: “Tahkik ehlinin katında bunların tamamı mensûhtur.”⁵²⁷

Nesefî ise bize göre müşrik esirlerin hükmünün ya öldürülme ya da köle edinme olduğunu, ayette geçen “fidâ”/Müslüman esirlere karşı fidye olarak kullanma veya “menn”/karşılıksız bırakmanın Kur’an’dan son inen sure olan Tevbe suresinin “müşrikleri öldürün” ayeti ile mensûh olduğunu, Mücâhid’in: “Bugün men ve fidâ yoktur. Ya Müslüman olurlar ya da boyunları vurulur”, dediğini, başka bir görüşe göre “menn”den maksat öldürülmeyip esir edilmeleri veya zimmet ehli olmalarından dolayı cizyeyi kabul etmeleri neticesinde serbest bırakılmaları veya Müslüman esirlere karşı fidye verilmeleri olduğu, Tahâvî’nin Ebu Hanîfe’nin bir görüşünün de bu olduğunu rivayet ettiğini yalnız mezhepte meşhur görüşün, gerek mal gerekse başka bir bedelle bırakılmalarının uygun olmadığını, Şâfiîlere göre ise imamın Müslümanların yararına uygun olan dört seçenekten birini uygulamakta serbest olduğunu, bunların: öldürme, köle edinme, Müslüman esirlere karşı fidye olarak kullanma veya “menn”/karşılıksız bırakma olduğunu ifade eder.⁵²⁸

Gördüğümüz gibi Nesefî ez-Zemahşerî’nin görüşlerinin aynısını tekrar etmiştir.

⁵²⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.5, s.516.

⁵²⁶ ez-Zemahşerî, *Age*, c.5, s.516.

⁵²⁷ ez-Zemahşerî, *Age*, c.5, s.517.

⁵²⁸ en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, c.3, s.322-323.

ez-Zemahşerî Mücâdele suresinin “Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁵²⁹ ayetinin nüzulü ile ilgili olarak:

İnsanlar peygamberle baş başa konuşmayı çoğaltınca, sıkıntıya neden oldu. Bunun engellenmesi murat edildi ve peygamberle baş başa konuşmak isteyen sadaka vermesi emredildi. Fakir olanlar sıkıntıdan zengin olanlar cimriliklerinden dolayı bundan ürperdi ve vaz geçtiler.

Bir görüşe göre bu emir on gece geçerli olmuş ve sonra nesh edilmiştir. Başka bir görüşe göre ise gündüzün bir kısmında geçerli olmuştur. Hz. Ali: “Allah’ın kitabında bir ayet vardır ki benden önce uygulaması kimseye nasib olmadı, benden sonra da kimseye nasib olmayacak. Bir dînârım vardı onu bozdurdum peygamberimiz (s.a.s.)’le başbaşa konuşacağım zaman tasadduk ettim.”⁵³⁰ der.

Nesefî’nin tefsirine baktığımızda yukardaki paragrafın aynısını kullandığını görüyoruz.⁵³¹

2. er-RÂZÎ TEFSİRİNİN SONRAKİ DÖNEME ETKİLERİ

2.1. Sünnetin Kur’an’ı Neshi Meselesinde Etkileri

“*el-Havi’l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi’l-İmami’ş-Şafî*” eserinin müellifi olan el-Mâverdi (450h.) eserinde şu tespitte bulunur: “Şafî usulüne göre Kur’an’ın sünneti, sünnetin Kur’an’ı neshetmesi caiz görülmemiştir.”⁵³²

⁵²⁹ Mücâdele, 58/12.

⁵³⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.67-68.

⁵³¹ en-Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vil*, c.3, s.450.

⁵³² Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdadî el-Mâverdî, *el-Havi’l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi’l-İmami’ş-Şafî*, tahk.: Ali Muhammed Muavvaz, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1999, c.14, s.359-360.

er-Râzî Şafîî müfessirlerden ve usulcülerinden olmasına rağmen bu meselede Şafîî usulüne tabi olmamıştır. Daha önce Nahl suresinin 101. ayeti ve Bakara suresinin 106. ve 180. ayetinin tefsirinde bu meseleye yer vermişlerdir.

er-Râzî'nin bu düşüncesi kendinden sonra gelen Şafîî müfessirlerini etkilemiş midir? Yoksa etkilememiş midir? Bu soru cevabı aranması gereken bir sorudur.

Şafîî müfessirlerden addedilen en-Nîsâbü'rî (850 h.) Bakara suresinin 180. ayeti ile ilgili olarak şöyle der:

Müfessirlerin ve muteber fakihlerin çoğunluğu bu ayetin miras ayeti, icma' ya da "Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Dikkat edin, varis olacak kimseye vasiyyet yapılmaz" hadisi ile mensûh olduğunu söylemişlerdir. Bu hadis her ne kadar haberi vâhid olsa da ümmet tarafından genel kabul görmüş ve tevatür derecesine yükselmiştir. Dolayısıyla cumhura göre Kur'an'ın hadisle neshi caiz görülmüştür.⁵³³

Şafîî müfessirlerden sayılan Beyzâvî de Bakara suresinin "*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın...*"⁵³⁴ ayeti ile ilgili olarak "Bu ayette Kur'an'ın sünneti neshine delil var"⁵³⁵ diyerek Şafîî usulünün aksine Kur'an'ın sünneti nesh ettiğini kabul etmektedir.

Bu meselede er-Râzî'nin etkilerini gördükten sonra neshe konu olan ayetlerde kendinden sonraki müfessirlere tesirinin izlerini tespit etmeye çalışalım.

⁵³³ en-Nîsâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'an ve Regâibuhu*, c.1, s.489.

⁵³⁴ Bakara, 2/187.

⁵³⁵ el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, c.1, s.126.

2.2. Nizamü'd-Dîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nîsâbûrî'ye Etkileri

Şâfiî müfessirlerden olan en-Nîsâbûrî (850 h.) yöntem olarak er-Râzî'den en çok etkilenenlerdendir. er-Râzî ayetleri tefsir ederken "Meseleler" başlığı altında birinci ikinci üçüncü mesele diyerek ayette geçen sorunları, problemleri ve konuları ele almaktadır.⁵³⁶ en-Nîsâbûrî de aynı yöntemi kullanır yani "Meseleler" başlığı altında konuları ele alır.

Nesh meselesini er-Râzî Bakara suresinin 106. ayetinde mesele olarak on başlık altında ele alır. en-Nîsâbûrî ise er-Râzî'den özetleyerek mesele olarak dört başlık altında ele alır.⁵³⁷

er-Râzî, Bakara suresinin "*Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.*"⁵³⁸ ayeti hakkında bazılarının mensûh görüşünde olduklarını, onlara göre Allah bu ayetle savaşmayanlara karşı değil savaşanlara karşı savaşmayı vacip kıldığını, "*Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın.*" dedikten sonra "*ölçüyü aşmayın*" buyurmuştur. Daha sonra da "*Onları nerede yakalarsanız öldürün.*"⁵³⁹ buyurarak savaşmayanlarla da savaşılması emredilmiştir. Dolayısıyla ayet mensûhtur.⁵⁴⁰ Müellif bu görüşe ayet savaşmayanlarla da savaşmaya delalet edebilir fakat bu ayetin mensûh olmasını gerektirmez şeklinde bir

⁵³⁶ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.3, s.244-253.

⁵³⁷ en-Nîsâbûrî, *Garâibü'l-Kur'an ve Regâibuhu*, c.1, s.355-360.

⁵³⁸ Bakara, 2/190.

⁵³⁹ Bakara,2/191.

⁵⁴⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.5, s.138.

itirazın yöneltilebileceğine yer verdikten sonra,⁵⁴¹ ayetin savaşmayanlarla savaşmayı yasakladığı görüşünün kabul görmüş bir görüş olmadığını, ayette geçen “Ancak aşırı gitmeyin.” cümlesi ile ilgili olarak, haremde savaşa başlamayın, aranızdaki anlaşmaya bağlı olarak savaşmanın yasaklandığı kişilerle savaşarak haddi aşmayın, İslam’a davet etmeden aniden saldırmayın, kadınlar, çocuklar ve yaşlılarla savaşmayın gibi farklı manaların muhtemel olduğunu ve bu manalara göre ayetin mensûh olmadığını ifade eder.⁵⁴²

en-Nîsâbûrî’nin ayeti tefsirini er-Râzî’nin tefsiri ile karşılaştırdığımızda çok az farklılıklarla aynı yaklaşımı sergilediğini görmekteyiz. Ayetin neshi hususunda da aynı yaklaşımı ortaya koymaktadır. Ayette geçen “Sizinle savaşanlara karşı” ifadesinde savaşa fiili olarak katılanlar anlaşılmaktadır. Bu durumda bu ayetin Tevbe suresinin 5. ayeti ile mensûh olduğu ileri sürülmüştür.

en-Nîsâbûrî, er-Râzî’nin “Ayetin savaşmayanlarla savaşmayı yasakladığı görüşüne gelince bu görüş kabul görmüş bir görüş değildir.” İfadesine yakın olarak “Savaşanlarla savaşmayı emretmek savaşmayanlarla savaşmayı engellemeye delalet etmez” diyerek er-Râzî’nin görüşüne aynen katıldığını müşahede etmekteyiz.⁵⁴³

er-Râzî Nisa suresinin “(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah’ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak

⁵⁴¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.5, s. 138.

⁵⁴² er-Râzî, *Age*, c.5, s. 139.

⁵⁴³ En-Nîsâbûrî, *Garâibü'l-Kur'an ve Regâibuhu* c.1, s.528-529.

kendilerine ücretlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁵⁴⁴ ayetinin tefsiri hakkında iki görüş olduğunu belirtir. Birincisi âlimlerinin ekserisinin oluşturduğu ayetteki, “*mallarınızla istemeniz*” ifâdesinden maksadın, o kadınları nikâh yoluyla ve mal (mehir) vererek istemeniz manasında olduğu görüştür. Yine ayette geçen “*Onlardan faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine ücretlerini verin.*” cümlesinin manasının ise bir kimse, o kadınlarla cinsî münasebette bulunarak, onlardan istifade ederse, onlara mehirlerini eksiksiz versin anlamındadır.⁵⁴⁵ İkincisi ise bu âyet ile Mut’a hükmü kastedilmiştir. Mut’a, bir kimsenin bir kadını belli bir mal (ve para) ile belirli bir zamana kadar nikahlayıp onunla cinsî münasebette bulunabilmesinden ibarettir.⁵⁴⁶ Müellif âlimlerin mut’a nikâhının İslâm’ın ilk yıllarında mubah olduğu hususunda ittifak ettiklerini ama bu hükmün neshedilmiş olup olmadığı hususunda ihtilaf ettiklerini, ümmetin büyük bir çoğunluğunun, bu hükmün mensûh olduğu görüşünde olduğunu, diğer bir kısmın ise, mut’anın eskiden olduğu gibi mübahlığının devam ettiğini, mensûh olmadığını savunduğunu ifade eder.⁵⁴⁷ Müellif bu ikinci görüşün, İbn Abbas (r.a) ve İmran İbn el-Husayn (r.a)’ın görüşü olduğunu ama İbn Abbas’ın görüşünden döndüğünü de ifade eder.⁵⁴⁸ Dolayısıyla er-Râzî’ye göre ayette geçen “*istimta*” kelimesi cumhura göre nikah manasına gelmektedir. Muta’ anlamında anlaşıldığında bu ayet neshe konu olmaktadır. O takdirde ayet neshedilmiş olur.

⁵⁴⁴ Nisa, 4/24.

⁵⁴⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.10, s.50.

⁵⁴⁶ er-Râzî, *Age*, c.10, s.50.

⁵⁴⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.10, s.50-51.

⁵⁴⁸ er-Râzî, *Age*, c.10, s.51.

Nîsâbûrî aynı ayetle ilgili er-Râzî'nin vermiş olduğu iki görüşe yer vermekte ve aynı yorumlamalarda bulunmaktadır.⁵⁴⁹

2.3. Şihâbu'd-Dîn Mahmûd b. Abdullah el-Hüseynî el-Âlûsî'ye Etkileri

El-Âlûsî (1270 h.) de er-Râzî'den etkilenen müfessirler arasındadır. Onun tefsiri hakkında Cerrahoğlu şöyle der: “el-Âlûsî (1270 h.)'nin tefsiri ise, bazı ziyade ve noksanlıklar gözönüne alınacak olursa, adeta er-Râzînin tefsirinin ikinci bir nüshası olarak görülebileceğini söyleyenler mevcuttur.”⁵⁵⁰

er-Râzî, Mâide suresinin “*Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab'lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ'be'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.*”⁵⁵¹ ayetinin mensûh olup olmadığı hususunda alimler arasında ihtilaf olduğunu belirtmiştir. Birinci görüş İbn Abbas, Mücahid, Hasan Basrî ve Katâde gibi pek çok müfessirin tercih ettiği bu âyetin mensûh olduğu görüşüdür. Bu görüşte olanlar âyetteki, “*Allah'ın şeâirine ve haram olan aya hürmetsizlik etmeyin*” ifadesinin, haram aylarda savaşın haramlığını gerektirdiğini, bu hükmün “*Müşrikleri, nerede bulursanız öldürün*”⁵⁵² âyeti ile neshedildiğini belirtir.⁵⁵³ Yine âyetteki, “*Beyt-i Harama ziyarete*

⁵⁴⁹ en-Nîsâbûrî, *Garâibü'l-Kur'an ve Regâibuhu*, c.2, s.392.

⁵⁵⁰ Cerrahoğlu, “Fahreddin er-Er-Râzî ve Tefsiri”, s.55.

⁵⁵¹ Maide, 5/2.

⁵⁵² Tevbe, 9/5.

niyet edip gelenlere hürmetsizlik etmeyin” ifadesi de, müşrikleri Beytullah’dan men etmenin haramlığını gerektirir. Bu hüküm de “*Bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Harama yaklaşmasınlar*” âyeti ile neshedilmiştir.⁵⁵⁴ Müellif Şâ’bî’nin Mâide sûresinden, sadece bu âyetin neshedilmiş olduğu görüşünde olduğunu da ifade eder. İkinci görüş ise diğer bir grup müfessirin oluşturduğu bu âyetin mensûh olmadığı görüşüdür. Müellif bu görüş sahiplerinin iki izah şeklinin bulunduğunu birinci izah, Allah bu âyette bize Kâ’be’yi ziyaret niyetiyle gelen müslümanları korkutmamamızı emretmiş ve bize, kurbanlık develeri sevkeden kimselerin develerine, eğer o kimseler müslüman iseler, el koymamamızı emretmiştir. Bunun delili ise, âyetin baş ve son kısmıdır. Âyetin baş kısmı, “*Allah’ın şeâ’irine hürmetsizlik etmeyin*” ifadesidir. “*Allah’ın şeâ’iri*” deyimini ancak, müslümanların yaptıkları ibadet ve taatlara uygun düşer, kâfirlerinkine uygun düşmez. Âyetin son kısmı ise “*Rablerinden hem bir fazl, hem de bir rıza arayarak...*” ifadesidir. Bu da ancak kâfirlere değil, müslümanlara uygun düşmektedir.⁵⁵⁵ İkinci izah ise Ebu Müslim el-İsfehânî’nin bu âyet ile kastedilenler, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki kâfirler olduğu, Tevbe sûresinin nüzülü ile müşriklerle olan ahid (anlaşma) sona erince, bu yasak da sona ermiş ve “*Bu yıllarından sonra onlar Mescid-i Harama yaklaşmasınlar*”⁵⁵⁶ âyetinin ifade ettiği hükme (yani Kâ’be’den onları men etme hükmüne) bağlanmak gerekmiştir şeklindeki izahıdır.⁵⁵⁷

⁵⁵³ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.11, s.132.

⁵⁵⁴ er-Râzî, *Age*, c.11, s.132.

⁵⁵⁵ er-Râzî, *Age*, c.11, s.132.

⁵⁵⁶ Tevbe, 9/28.

⁵⁵⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, c.11, s.132.

Alusi'nin Mâide 2. ayetinde er-Râzî'nin yer verdiği nesh iddialarına biraz farklılıklar olsa da değindiği gözlenmektedir.⁵⁵⁸

Bakara suresinin *“Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, akli ermeyen, veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şahitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şahit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”*⁵⁵⁹ ayetinde geçen *“Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın.”* cümlesi hakkında mesele ve görüşlere yer verir. Bu görüşlerden biri de önceleri katibe yazmak vacip idi daha sonra

⁵⁵⁸ Şihâbu'd-Dîn Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meâ'nî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-A'zîm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, c.3, s.228.

⁵⁵⁹ Bakara, 2/282.

ayette geçen “*Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin.*”ifadesi ile neshedilmiş olmasındır..⁵⁶⁰

Alusi’de Bakara suresinin 282. ayetinde geçen aynı cümle için önce vacpti daha sonra neshedildiği görüşüne yer vermektedir.⁵⁶¹

er-Râzî, Enfal suresinin “*Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir.*”⁵⁶² ayetinde geçen “*Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler.*” ifadesinden maksadın haber değil emir olduğunu bu ifade ile sizden yirmi kişi bulunursa, onlar savaşta sabır ve sebat gösterip gayretli davransınlar. Böylece de ikiyüz kişiyi mağlup etsinler demek istenmiştir.⁵⁶³ er-Râzî bufadaki tabir ile haber verme manasının murad edilmediğine dair delilleri sıralar. Birincisi, eğer bu cümle ile haber verme kastedilmiş olsaydı, o zaman, kâfirlerden iki yüz kişi asla, yirmi mümini yenemez denilmesi gerekirdi. İkincisi, ayetteki“*Şimdi Allah sizden yükü hafifletti...*” cümlesidir. Bu cümle bir neshdir ve nesh, habere değil emre daha uygun düşer. Üçüncüsü ise bir sonraki avetin sonunda, “*Allah, sabır ve sebat edenlerle beraberdir*” (Enfal, 9/66) buyurulmasıdır. Bu ifade, savaşta sabır ve sebat gösterme hususunda bir teşviktir. Sonuç olarak, her ne kadar bir haber lafzı ile gelmişse de, bu ayet ile emir manasının kastedildiği açıktır.⁵⁶⁴ Müellif bu ayetin “*Anneler çocuklarını*

⁵⁶⁰ er-Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, c.7, s.120.

⁵⁶¹ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meâ'nî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-A'zîm*, c.2, s.56.

⁵⁶² Enfâl, 8/65.

⁵⁶³ er-Râzî, *Age*, c.15, s.198.

⁵⁶⁴ er-Râzî, *Age*, c.15, s.198.

iki tam yıl emzirirler”⁵⁶⁵ ve “*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler*”⁵⁶⁶ ayetlerinde olduğu gibi emir manası ifade ettiğini çünkü bu ayetlerden maksadın “emzirsinler” ve “beklesinler” şeklinde olduğunu ifade eder.⁵⁶⁷

er-Râzî ayetin nesi ile ilgili olarak, cumhur bu ayeti sonraki ayet neshettiği görüşündedir. Ebu Müslim ise nesh değil tahsisten söz etmektedir.⁵⁶⁸ görüşünü ileri sürer.

Alûsî ise ayette geçen “*Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler.*” ifadesinden maksat bir kişinin on kişiye karşı sabretmesi ve eğer sabrederlerse Allah’ın yardımını ve desteği ile galip geleceklerini ifade eden emir manasında şarttır. Dolayısıyla cümle lafzî olarak haberi, mana olarak inşâ (emir) dir açıklamasını yapar

Alûsî ayetin mensûh olduğu, haberlede nesh meselesinin usulî bir konu olduğunu ifade eder. Ayetin mensûh olması ile ilgili ise iki görüş bulunduğunu birinci görüş, Mekki’nin görüşüdür. O ayette nesh değil tahfifin söz konusu olduğunu belirtir. İkinci görüş ise Cumhurun görüşüdür. O da bir sonraki ayetin bu ayeti neshettiği görüşüdür.⁵⁶⁹

Lafızlarda biraz farklılık olsada Alûsî, er-Râzî’nin görüşlerini bu ayette de tekrar etmiştir.

⁵⁶⁵ Bakara, 2/233.

⁵⁶⁶ Bakara,2/228.

⁵⁶⁷ er-Râzî, *et-Tefsîru ’l-Kebîr*, c.15, s.198.

⁵⁶⁸ er-Râzî, *Age*, c.15, s.201.

⁵⁶⁹ el-Alûsî, *Rûhu ’l-Meâ ’ni fî Tefsîri ’l-Kur ’ani ’l-A ’zîm*, c.5, s.227.

er-Râzî, Müminûn suresinin “Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyleri daha iyi biliriz.”⁵⁷⁰ ayeti hakkında, bir görüşe göre söz konusu ayetin seyf (kılıç) ayeti ile (Tevbe,9/5) mensûh olduğunu, başka bir görüşe göre ise muhkem (gayr-i mensûh) olduğunun ileri sürüldüğü, çünkü dini veya kişiliği (şahsiyeti) düşürmedikçe, iyi geçinmenin ve yumuşak davranmak teşvik edildiğini belirtir.⁵⁷¹

Alûsî de aynı ayetle ilgili olarak bir görüşe göre bu ayetin seyf ayeti ile mensûh olduğunu, başka bir görüşe göre ise muhkem olduğunu çünkü dini kırılmaya götürmedikçe ve kişiliği (şahsiyeti) düşürmedikçe iyi geçinmenin ve yumuşak davranmanın teşvik edildiğini belirtir.”⁵⁷²

er-Râzî, İnsan suresinin “Gecenin bir kısmında O’na secde et; geceleyin de O’nu uzun uzadıya tesbih et.”⁵⁷³ ayeti hakkında, ayetteki, “Uzun gecede O’nu tesbih et” ifadesinden teheccüd namazının kastedildiğini ve teheccüd namazının bunlardan bazılarına göre Hz. Peygamber (s.a.s)’e vacib olduğunu, daha sonra neshedildiğini, diğer bazı alimlere göre de bununla nafil namazın kastedildiğini ve bu ayetin neshedilmediğini ifade ederler.⁵⁷⁴

Alusi ise İnsan suresinin 26. ayetinde geçen “uzun gecede O’nu tesbih et” ifadesiyle teheccüdün kastedildiğini, İbn Zeyd ve diğerlerine dayanarak bunun önce farz olduğunu ama daha sonra neshedildiği görüşüne yer verir. Alûsî bu görüşün yanında

⁵⁷⁰ Müminûn, 23/96

⁵⁷¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.23, s.119.

⁵⁷² el-Alûsî, *Rûhu'l-Meâ'nî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-A'zîm*, c.9, s.261

⁵⁷³ İnsan, 76/26.

⁵⁷⁴ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. 30, s.259.

Peygamberimiz (s.a.s) hakkında muhkem olduğu veya genel olarak mendup olduğu görüşlerine de yer verir.⁵⁷⁵

Dolayısıyla alıntıladığımız bu ayetlerin tefsirinde Alûsî'nin er-Râzî'den etkilendiği ortaya çıkmaktadır. Bazı ayetlerde er-Râzî'nin görüşünü direkt olarak almakta bazı ayetlerde de genel anlamda er-Râzî'ye muvâfakatı görülmektedir.

2.4. Muhammed Abduh ve Muhammed Reşid Rıza'ya Etkileri

Yirminci asrın aklî tefsir örneklerinden olan *Menar* tefsirinin de birçok bakımdan er-Râzî'den etkilendiğini hatta referans kaynakları arasında olduğunu söyleyebiliriz. *Menar* tefsirine baktığımızda genel anlamda er-Râzî'nin tefsirinden alıntılar yapıldığına tanıklık etmekteyiz. Bu husus nesh meselesi için de geçerlidir.

İsmail Cerrahoğlu, Abduh (1905 m.) ve talebesi Reşid Rıza(1935 m.)'nın er-Râzî'den etkilendiğini şöyle dile getirir: “Muhammed Abduh ve talebesi Muhammed Reşid Rıza da er-Râzî'den müteessir olanlar arasındadır. Kaynak olarak ona itimad etmişlerdir. Çünkü Abdüh ekolünde de aklın rolü mühimdir.”⁵⁷⁶

Menar tefsirinin sahibi Bakara suresinin “*İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”⁵⁷⁷ ayetinin mensûh olmadığını ispat etmek için er-Râzî'nin tefsirinden doğrudan alıntı yapar. er-Râzî'nin tefsirindeki bu görüşler Ebu Müslim'e aittir. Ebu Müslim görüşünü üç maddede izah eder:

⁵⁷⁵ el-Alusi, *Rûhu'l-Meâ'nî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-A'zîm*, c.15, s.183.

⁵⁷⁶ Cerrahoğlu, “Fahreddin er-Er-Râzî ve Tefsiri”, s.55.

⁵⁷⁷ Bakara, 2/240.

a. Nesh, aslın hilâfına bir durumdur. Binaenaleyh, imkânlar ölçüsünde, neshin vaki olmadığı neticesine varmak gerekir.

b. Nüzul itibariyle nâsihin, mensûhtan sonra olması gerekir. Nâsih olan ayet, nüzul itibariyle sonra olunca, en güzel olan durumun onun tilâvet bakımından da sonra olmasıdır. Ama tilâvet bakımından nesh eden âyetin, mensûh olan ayetten önce olması, her ne kadar biraz caiz olsa bile, ne varki bu, güzel bir tertip sayılmaz. İlahî kelâmı, imkânlar nisbetinde böyle bir tertipten tenzih etmek vâcibtir. Bu ayet, tilâvet bakımından nâsih olan ayetten sonra olunca, bu âyetin o ayetle mensûh olduğuna hükmetmek evlâ olur.

c. Usûl-i fikihta, “Nesh ile tahsis etme arasında bir teâruz bulunursa, tahsis etmek evlâ olur” hükmü yer almıştır. Burada biz bu iki âyeti, Mücâhid'in dediği gibi iki ayrı duruma tahsis ettiğimizde, “nesh” hükmü ortadan kalkmış olur. Binaenaleyh, delilsiz olarak, “nesh” vaki olduğunu söylemektense, Mücâhid'in görüşünü kabul etmek daha uygun olur.

Ebu Müslim'in görüşüne göre, söz açıktır. Çünkü siz, ayetin takdirinin “Onlara, karıları için vasiyyet etmeleri gerekir, vâciptir” veyahut, “Bir vasiyyet etsinler” şeklinde olduğunu söylüyorsunuz. Böylece de hükmü Allah'a nisbet etmiş oluyorsunuz... Halbuki, Ebu Müslim “Aksine ayetin takdiri, “Sizden vefat edeceklerin hanımları için vasiyyet etmeleri gerekir” veya, “Hanımları için vasiyyet etmiş olurlar..” şeklindedir” demiştir. Binaenaleyh o, hükmü kocaya nisbet etmiştir. Mutlaka bir takdir yapmak gerekiyor ise, sizin takdiriniz, onunkinden daha evlâ değildir.⁵⁷⁸

Menar tefsirinde Nisa suresinin “Sana “baş üstüne” derler. Fakat senin yanından çıktıklarında, içlerinden birtakımı, geceleyin; (senin gündüz) söylediklerinin aksini kurarlar. Allah, onların geceleyin kurduklarını yazmaktadır. Sen onlara aldırma. Allah'a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter.”⁵⁷⁹ ayetinde geçen “Sen onlara aldırma.” cümlesi ile ilgili nesh iddiaları hakkında Menar tefsirinde bazı müfessirlerin münafıklardan yüz çevirme emri Tevbe suresinin “Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı çetin ol.”⁵⁸⁰ ayeti ile mensûhtur dediklerini,

⁵⁷⁸ Reşid Rıza, Muhammed Reşid b. Ali Rıza b. Muhammed Şemseddin b. Muhammed Bahau'd-Din b. Molla Ali, *Tefsiru'l-Menâr*, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-â'mme li'l-Kitabi, Kahire 1990, c.2, s.355; er-Râzî, et-Tefsiru'l-Kebîr, c.6, s.170-171.

⁵⁷⁹ Nisa, 4/81.

⁵⁸⁰ Tevbe, 9/73.

Fahredden er-Râzî'nin ise bu görüşü reddettiğini ifade eder.⁵⁸¹ er-Râzî'nin reddiyesi şöyledir: “Bu görüşte bir problem vardır. Zira safh/hoşgör emri geneldir ve bir defalığına ifade eder. Bundan sonra cihad emrinin gelmesi onu neshedici bir unsur değildir.”⁵⁸²

Nisa suresinin “*Diğer birtakım kimselerin de hem sizden emin olmak, hem de kavimlerinden emin olmak istediklerini göreceksin. Bunlar küfre her döndürüldüklerinde ona atılırlar. Eğer bunlar sizden uzak durmazlar, sizinle barış içinde yaşamak istemezler, ellerini savaştan çekmezlerse, onları yakalayın ve onları nerede bulursanız öldürün. İşte bunlara karşı size apaçık bir yetki verdik.*”⁵⁸³ ayeti ile ilgili olarak Menar sahibi er-Râzî'den şu alıntıyı yapar:

Âlimlerin çoğu, “Bu ifade, onlar bizimle savaşmaz, anlaşma yapmak isterler ve bize eziyet etmekten ellerini çekerlerse, bizim onlarla ne savaşmamızın, ne de onları öldürmemizin caiz olmayacağına delalet eder” demişlerdir. Bu âyetin bir benzeri de, “Allah sizi, sizinle din hususunda savaşmamış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara İyilik etmekten men etmez” (Mumtehine, 60/8) âyetiyle, “Size harb açanlarla, Allah yolunda, siz de dövüşün” (Bakara. 190)âyetleridir. Böylece savaş emri, bizimle savaşmayanlara değil, savaşanlara tahsis edilmiş olur.⁵⁸⁴

Bu ayetin mensuh olmadığını ifade etmek için müellif er-Râzî'den yararlanarak ayette neshin değil tahsisin olduğunu belirtmiştir.

Menar tefsirinde Ena'm suresinin “*O (Kur'an) hak olduğu hâlde, kavmin onu yalanladı. De ki: “Ben size vekil (sizden sorumlu) değilim.*”⁵⁸⁵ ayeti ile ilgili olarak İbn Abbas'tan bu ayetin kıtal ayeti ile mensûh olduğu rivayetine, özellikle mensûh ayet

581 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, c.5, s.233.

582 er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.10, s.201.

583 Nisa, 4/91.

584 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.5, s.268; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c.10, s.232.

585 Enâ'm, 6/66.

sayısını çoğaltmak isteyen müfessirler bu rivayete sarıldıklarına gönderme yapılır. er-Râzî'nin ise bu ayetin mensûh olduğunu uzak gördüğü ve görüşünde isabet ettiğini ifade edilir.⁵⁸⁶

Yukarıdaki alıntılardan ortaya çıkan sonuç er-Râzî tefsirinin Menar tefsirinin referans kaynakları arasında olduğudur. Bu değerlendirme nesh meselesi için de geçerlidir. Zira Menar tefsirinin er-Râzî'nin görüşlerine bu meselede de itimad ettiği açıkça görülmektedir. Bazen er-Râzî'nin görüşlerini direkt olarak alıntılamaş bazende yorum olarak vermiştir.

⁵⁸⁶ Reşid Rıza, *Age*, c.7, s.418.

SONUÇ

İlk asırlardan günümüze kadar gelen sürece baktığımızda mensûh ayetler sayısında tedrici bir azalış göze çarpmaktadır.

İlk asırlarda daha genel anlam yüklenen nesh kavramı üzerinden mensûh ayetlerin sayısı bu genel anlayışa paralel olarak artma eğilimi göstermiştir.

Vâsıl b. A'tâ (131 h.)ve İmam-ı Şâfiî (204 h.) ile birlikte nesh kavramının çerçevesi sınırlandırılmaya başladıktan sonra mensûh olduğu iddia edilen ayetler de sınırlandırılmaya başlanmıştır.

Nesh meselesine zahiri bir anlayışla yaklaşan müfessirlerin indinde mensûh ayetler artarken, muhakkik müfessirler mensûh ayetleri azaltma eğiliminde olmuşlardır. Onlar öncekilerin her mensûh dediğine mensûh dememişler, incelemeye tabi tutmuşlar, ince eleyip sık dokumuşlardır. “İki şeyin arasını birleştirmek mümkün ise neshin gerekliliğinden söz etmeye gerek yok” demişlerdir. Dolayısıyla bu bakış açısıyla birlikte mensûh ayetlerin sayısı epeyce azalmıştır.

Mensûh ayetlerin sayısını artıran en önemli etkenlerden birisi de dinamik inşa sürecinde tedrici hükümlerin inişinin nesh kavramı çerçevesi içerisinde değerlendirilmesi yatıyor olabilir. Özellikle seyf ayeti ile mensûh olduğu iddia edilen ayetleri bu manada değerlendirebiliriz.

ez-Zemahşerî ve er-Râzî mensûh olduğu iddia edilen ayetlere genel ahlâkî ilkeler perspektifinden bakabilmektedir. Bu perspektiften bakamayan müfessirler mensûh ayetlerin sayısını artıma cihetine gitmişlerdir. İki müfessir de muhâlaka, iyi davranma ve güzel ahlakı özellikle seyf ayeti ile mensûh olduğu iddia edilen ayetlere

karşı red gerekçesi olarak ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle mensûh ayetler de bir azalma söz konusudur.

Bu manada peygamberimiz (s.a.s): “Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”⁵⁸⁷ buyurmaktadır. Dolayısıyla ayetlere güzel ahlâk perspektifinden de bakılabilmelidir. Bu bakış açısı İslam ve savaş kelimelerinin yanyana zikredildiği günümüzde daha da bir önem kazanmaktadır. Zira günümüzde savaş ahkâmı ile barış ahkâmını karıştıran gurup ve eğilimler bulunmaktadır.

İki müfessirin bu yaklaşımı Kur’an’a bütüncül yaklaşıtlarının da bir göstergesidir. Ayrıca bu bakış açısı Kur’an’ı daha sağlıklı anlamamızda bizlere de ışık tutmaktadır.

Mensûh ayetlerin sayısına baktığımızda ez-Zemahşerî’ye göre oniki ayet, er-Râzî’ye göre ise dokuz ayettir. Dolayısıyla er-Râzî’de mensûh ayetler sayısı ez-Zemahşerî’ye göre yaklaşık 1/3 oranında azalmıştır. Manaya göre neshe konu olan ayetlere baktığımızda ez-Zemahşerî’de ondört, er-Râzî’de on üç ayettir yani aralarında pek fark yoktur. Neshine itiraz ettikleri ayetlerin sayısında ise fark yarıya yakındır. ez-Zemahşerî’de on iki, er-Râzî’de ise yirmi üç ayettir.

Bu veriler ışığında mensûh ayetlerin sayısı er-Râzî’de yaklaşık 1/3 oranında azalmıştır. ez-Zemahşerî’de on üç iken er-Râzî’de dokuz yani yaklaşık 2/3’ü kadardır.

Dolayısıyla bu iki müfessir bağlamında mensûh ayetlerin azalmaya devam ettiğini müşahede etmekteyiz. Sonraki dönemlerde bu sayılar dahada azalacaktır.

⁵⁸⁷ Beyhakî, Şehâdât, 39

Müfessirlerimiz onaltı ortak ayeti nesne konu olarak ele almışlar bunlardan sadece Bakara suresinin 221.ayeti ile Mücadele suresinin 12.ayetinin mensuh olduğunda buluştukları anlaşılmaktadır. Bu durum anlayış farklılığını ortaya çıkarmaktadır. Bu farklılığın nedenlerinden birinin de mezhebi farklılıkları olduğunu söylememiz mümkündür. Mesela ez-Zemahşerî mensûh görüşünde er-Râzî ile iki ayette buluşurken el-Mâtûridî ile altı ayette buluşmaktadır.⁵⁸⁸

ez-Zemahşerî'ye göre er-Râzî'de mensûh ayetlerin sayısının daha az olmasının nedeni ez-Zemahşerî'den farklı olarak er-Râzî'nin bir usulcü gözü ile de mesleye yaklaşması olabilir.

Az da olsa tilaveti kalmakla birlikte hükmü mensûh ayetlerin varlığını kabul ettiğimizde bunun ne tür bir fayda sağladığı sorulursa şöyle bir cevap verilebilir. İslam medeniyetinin inşa sürecinde ulaştığı sonuçlar ne kadar önemli ise o sonuçlara götüren süreçlerde o kadar önemlidir.

Dolayısıyla bu ayetler inşa sürecinin aşamaları ile ilgili bilgiler sunduğundan dolayı önemleri artmaktadır. Bu sürecin tarihi ile ilgili bizlere önemli ipuçları sunmaktadır ve süreci kayıt altına almaktadır.

Bazı ayetlerde mensuh görüşlere yer verip yorumlamadan geçişin nedeni olarak Kur'an'ın nüzul sürecine göre farklı hükümlerin indirilişi gösterilebilir. Mesela cihad ve savaşa izin veren ayetler Medine döneminde inmiştir. Bu durum Mekke döneminde ve Medine döneminin ilk yıllarında inen affetme, görmemezlikten gelme ve sabır ifade

⁵⁸⁸ Ömer Dinç, Taberî ve Maturidî Tefsirlerinin “Nesh Meselesine Yaklaşımları Açısından” Mukayesesi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2013, s.5162

eden ayetlerin seyf ayeti ile mensuh olduğu, müfessirlerin bir kısmı tarafından kabul görmüş bir düşünce olmasından da kaynaklanabilir.

Nesh meselesi ayrıca tefsir ilmine, özellikle esbâbü'n-nüzul bağlamında önemli katkılar sunduğunu ifade edebiliriz.

ez-Zemahşerî'nin sade uslubuna karşın er-Râzî meseleleri uzun uzun ele alır ve karşıt fikirleri tartışır. Bu fikirlerin genellikle mukayesesini yapar, güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyar. Dolayısıyla onun meseleleri ele alırken tartışmacı bir uslub kullandığını söyleyebiliriz.

İki müfessirimiz de nesh meselesinde kendinden sonraki müfessirlere etki etmişlerdir. Üçüncü bölümde verdiğimiz bilgiler bu hususu kanıtlamaktadır. İki müfessir ameli ve itikadi mezhep anlayışlarında bir takım farklılıklar olsa da mutaassıb davranmamışlar.

İki müfessir de ayetler hakkında farklı görüşlerin ileri sürülmesini sorun olarak görmemişler, bunu bir zenginlik olarak addetmişler, ilmin gelişmesine vesile olarak kabul etmişlerdir. Bu husus nesh meselesi açısından da geçerlidir.

KAYNAKÇA

- el-Âlusi, Şihâbu'd-Dîn Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî, *Rûhu'l-Meâ'nî fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-A'zîm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415.
- el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Hacer, *Lisanu'l-Mizân*, Yayın Evi Yok, Beyrut 1971.
- el-Bağdadi, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdi el-Hatib, *Târîhu Bağdâd*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417.
- Bakkal, Ali, "Kur'an'da Mensûh Ayetlerin Sayısı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, C.2, S.3, ss.33-74.
- el-Begavi, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mesû'd b. Muhammed b. el-Ferra', *Meâ'limü't-Tenzîl fî Tefsiri'l-Kur'an*, tahk.: Abdurrazzak el-Mehdi, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1999
- el-Beyhaki, Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekr, *Sünenü'l Kübra*, tahk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2003
- el-Beyzâvî, Nasruddin Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl*, tahk.: Muhammed Abdurrahman el-Mera'sîlî, Daru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1418.
- el-Buhari, Muhammed b. İsmâî'l, *Sahihu'l-Buhari*, tahk. Muhammed Züheyr, Dâru Tavku'n-Necât, Şam 1422.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Fahredden er-Râzî ve Tefsiri", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1997, S. 2, ss. 7-57.
- el-Cessâs, Ahmed b. Ali Ebu Bekr er-Râzî el-Hanefî, *Ahkâmu'k-Kur'an*, tahk.: Muhammed Sadık el-Kamhâvî, Daru İhya-it'Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1405.

- el-Cevzî, Cemale'd-Din Ebu'l-Farac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, "Nevâsihu'l-Kur'an", *el-Câmiatü'l-İslâmiyye*, Medine 2003.
- Çelik, Hüseyin Avni, "Ebu Hayyan el-Endülûsi ve Tefsirdeki Metodu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Faizültesi Dergisi*, 1986, Sayı. 7, ss. 187-216
- Çetin, Abdurrahman, "Nesh" mad., *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. İstanbul 2006, c. XXXII.
- ed-Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Senenu Dârimî*, tahk. Nebîl Hâşim, Daru'l-Beşâir, Beyrut 2013
- DİB, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2006.
- Diñç, Ömer, *Taberî ve Maturidî Tefsirlerinin "Nesh Meselesine Yaklaşımları Açısından" Mukayesesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2013.
- Ebu Davud Süleyman b. Eşâ's es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Davûd*, tahk. Muhammed Muhyi'd-Dîn Abdu'l-Hamîd, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût Tarih yok,
- Ebu Talha, Ali b., *Sahifetü Ali b. Ebi Talha*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1991
- el-Endülûsi, Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan Esîruddin, *Bahru'l-Muhît*, tahk.: Sıdkı Muhammed Cemil, Daru'l-Fikr, Beyrut 1420.
- Eski Antlaşma, *The Bible Society in Turkey*, 2001.
- Firûzabâdî, Mecdü'd-Din Ebu Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *El-Bülga fî Terâcümi Eimmeti'n-Nahvi ve'l-Lüga*, Dar-u Sa'deddin, Dimeşk 2000.
- el-Hamevi, Yakut, *Mu'cemu'l-Üdeba*, Daru'l-Ğad el-Arabi, Beyrut 1993.
- Hanbelî, Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed İbni'l-İ'bâd el-Akrî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri'n-min Zeheb*, tahk.: Abdulkadir Arnaud, Dar İbn Kesîr, Beyrut 1986.

- Hanefî, Muhyiddin, *el-Cevâhiru'l-Muziyye fî Tabkâti'l-Hanefiyye*, Mîr Muhammed Kütübhane, Karaçi Tarih Yok
- el-Hantûr, Mahmud Muhammed, *en-Neshu İnde'l-Fahri'r-er-Râzi*, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire 2002.
- el-Hazrecî, Ahmed b. Kasım b. Halife b. Yunus, *U'yünü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etubbâ*, Mektebetü'l-Hayat, Beyrut ty.
- el-Heravî, Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm, *en-Nâsîh ve'l Mensûh fî'l-Kur'âni'l-Azîz ve mâ fîhi mine'l-ferâidi ve's-sünen*, tahk.: Muhammed b. Salih el-Mudeyfir, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1997.
- el-Hüseynî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrazzak, *Tâcu'l-A'rûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Daru'l-Hidaye, Riyad Tarih Yok.
- el-Isbahânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Dürretü't-Tenzîl ve Gurretü'Te'vîl*, Mekke 2001.
- el-Isbahânî, Sadru'd-Dîn Ebû Tâhir es-Selefî Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Silefe, *el-Vecîz Fî Zikri'l-Mecâzi ve'l-Mecîz*, Beyrut 1991.
- İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib b. Abdurrahman b. Temam el-Endülîsî, *el-Muharreru'l-Veciz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, tahk.: Abdusselam Abduşşafi Muhammed, Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1422.
- İbn Hallikân, Ebu Abbas Şemsü'd-Din Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekr b. Hallikân el-Bermeki el-İrbili, *Vefayätü'l-A'yan*, Daru Sadır, Beyrut 1994.
- İbnü'l-Menzir, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebu'l-Fazl Cemalü'd-Dîn, *Lisnü'l-Arab*, Daru Sadr 1414, Beyrut 1414.

- el-İsbahâni, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Beyrut 1412.
- el-Kafdî, Cemalü'd-Dîn Ebu'l-Hasen Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvvâh alâ Enbâhi'n-Nuhât*, Müessesetü'l-Kütübi'l-Fikhiyye, Beyrut 1982.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdadî, *El-Havi'l-Kebîr fi Fikhi Mezhebi'l-İmami's-Şafîi*, tahk.: Ali Muhammed Muavvaz, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- el-Menî' b. Abdulhalim Mahmûd, , *Menâhicü'l-Müfessirîn*, Daru'l-Kitabi'l-Mısrî, Kahire 2000.
- Mu'cemü'l-Vesîd*, Mecmeu'llügati'l-Arabiyye, Kahire 1960,
- el-Muhâsibî, Haris b. Esed, *Fehmü'l-Kur'an ve Meâ'nîhi*, tahk.: Hüseyin Kutlu, Daru'l-Kindî. Beyrut 1398.
- Nesefî, Ebu'l- Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hâfizu'd-Din, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, tahk.: Yusuf Ali Bedyûy, Daru'l-Kelimi'd-Dayyib. Beyrut 1998.
- Nîsebûrî, Nizamü'd-Dîn el-Hasen b. Muhammed b. Hüseyin, *Garâibü'l-Kur'an ve Regâibuhu*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416.
- el-Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. El-Hasen b. El-Hüseyn, *El-Mahsul*, tahk.: Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvâvî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997.
-, *Tefsîru'l-Kebîr*, Daru'l-Fikr, Lübnan 1981.
- Reşid Rıza, Muhammed Reşîd b. Ali Rıza b. Muhammed Şemseddin b. Muhammed Bahau'd-Din b. Molla Ali, *Tefsîru'l-Menar*, El-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-a'mmeli'l-Kitabi, Kahire 1990.

- es-Sema'nî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbar İbn Ahmed el-Mervezî, *Tefsiru'l-Kur'an*, tahk.: Yasir b. İbrahim ve Ganîm b. Abbas b. Ganîm, Riyad: Daru'l-Vatan, Riyad 1997.
- es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-Ulûm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celaleddin, *Tabakatu'l-Müfessirin*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1396.
- es-Sübkî, Taceddin Abdulvehha b. Takyiddin, *Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ*, tahk.: Mahmud Muhammed et-Tanâhi, Hec Li't-Tıbâa, Kahire 1413.
- eş-Şâfî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. El-Abbas b. Osman b. Şâfi' b. Abdulmuttalib b. Abdi Menâf el-Madlabi el-Kuraşî el-Mekkî, *er-Risâle*, tahk.: Ahmed Şakir, Mektebetü'l-Halebi, Mısır 1940.
- eş-Şâtibi, İbrahim b. Musa b. Muhammed, *El-Muvafakât*, tahk.: Ebu Ubeyde, Daru İbn Annân, Kahire 1997.
- eş-Şeybani, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, tahk.: Ahmed Muhammed Şakir, Daru'l-Hadis, Kahire 1995.
- es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *Usulü's-Serahsi*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Ğalib el-Âmulî, *Camiu'l-Beyan fi Te'vili'l Kur'an*, tahk.: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risale. Kahire 2000.
- Türcan, Selim, *Neshin Problematik Tarihi*, Lider Matbaacılık, Çorum 2010.
- Yüksel, Macit, "Mu'tezile'nin Fıkıh Usulündeki Yeri ve Etkisi", *Marife*, 2004, C.3, S.3, ss. 73-82

- ez-Zeccâc, İbrahim b. es-Sirri b. Sehl Ebu İshâk, *Meâ'ni'l-Kur'an ve İ'râbuhû*, tahk.: Abdulcelil Abduh Çelebi, Âlemü'l-Kütüb. Beyrut 1988.
- ez-Zehebi, Muhammed es-Seyyid Hüseyin, *Et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Mektebetü Vehb, Kahire 2000.
- ez-Zehebi, Şemsü'd-Din Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru E'lami'n-Nübelâ*, Daru'l-Hadis. Kahir 2006.
- ez-Zemahşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf a'n Hakaiki-i Ğavamizi't-Tenzil ve U'yuni'l-Ekavili fi Vücuhi't-Te'vil*, tahk.: Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud, Mektebetü'l-Ubeykan. Riyad 1998.
-, *Esâsu'l-Belâğa*, tahk.: Muhammed Bâsil, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- ez-Zerkeşi, Hayru'd-Din b. Mahmud b. Muhammed b. Ali, *el-A'lâm*, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.
- ez-Zerkşi, Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır, *el-Bürhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, tahk.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1957.
- Zeyd, Mustafa, *En-Nesh fi'l-Kur'an'il-Kerim*, Daru'l-Vefa. Kahire 1987.
- ez-Zühayli, Vehbe, *Usulü'l-Fıkhî'l-İslami*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1996.
- ez-Zürkânî, Muhammed Abdu'l-Azîm, *Menâhilü'l-İ'rfân fi Ulumi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, Beyrut 1995.

